

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**“JOHN STUART MILL’İN FELSEFESİNDE
FAYDA VE ÖZGÜRLÜK SORUNU”**

OKAN UZELLİ

NO: 2501060045

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET GÜNENÇ

İSTANBUL – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : OKAN UZELLI Numarası : 2501060045
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE ANABİLİM DALI Danışmanı : PROF.DR.MEHMET GÜNEÇ
Tez Savunma Tarihi : 30.07.2019 Saati : 13.00
Tez Başlığı : "JOHN STUART MILL'İN FELSEFESİNDE FAYDA VE ÖZGÜRLÜK SORUNU"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / QYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR. MEHMET GÜNEÇ		Kabul
DOÇ.DR.ÖZGÜÇ GÜVEN		Kabul
DR.ÖĞR.ÜYESİ YAYLAGÜL CERAN KARATAŞ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.CÜNEYT KAYA		
DR.ÖĞR.ÜYESİ TACETTİN ERTUĞRUL		

ÖZ

“JOHN STUART MILL’İN FELSEFESİNDE FAYDA VE ÖZGÜRLÜK SORUNU”

Okan Uzelli

Bu çalışmada, İngiliz düşünür John Stuart Mill’in felsefesinde temel bir konuma sahip olan, fayda ve özgürlük sorunları üzerine bir araştırma yapılmıştır. Mill’in faydacı etiğini nasıl temellendirdiğini ve döneminin en problemlerinden biri olan özgürlük konusunu ele alışı ayrıntılı bir biçimde tartışılmaya çalışılmıştır. Mill için en büyük ahlaki fayda mutluluk, bunun bağlı olduğu kendi kendini geliştirebilme koşulu açısından düşünüldüğünde ise en büyük siyasi ideal özgürlüktür. Ayrıca, Mill’in özgürlük ve faydacılık kavramlarına getirdiği açılımın incelenmesi çağının temel tartışmalarına dair birçok ipucu vermesi açısından aydınlatıcıdır.

Anahtar Kelimeler: John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Faydacılık, Fayda, Mutluluk, Adalet, Haz, Fayda İlkesi, Özgürlük, Liberalizm

ABSTRACT

“UTILITY AND FREEDOM PRINCIPLES IN JOHN STUART MILL’S PHILOSOPHY”

Okan Uzelli

In this study, I have tried to investigate on the problems of utility and freedom, which is a fundamental position in the philosophy of British philosopher John Stuart Mill. Also, I have tried to discuss in detail how Mill based his utilitarian ethics and dealt one of the most problematic issues of his time. According to Mill, the greatest moral utility is happiness, which is the greatest political ideal freedom in terms of self-improvement. In addition, examining the opening of Mill to the concepts of freedom and pragmatism is enlightening in terms of giving many clues about the main debates of the era.

Keywords: John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Utility, Utilitarianism, Happiness, Justice, Good, Utility Principle, Freedom, Liberalism

ÖNSÖZ

“John Stuart Mill’in Felsefesinde Fayda ve Özgürlük Sorunu” başlıklı bu yüksek lisans tez çalışması, 19.yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Mill’in düşüncesinde merkezi bir yeri olan fayda ve özgürlük kavramlarının anlaşılması amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca, bu iki kavram felsefe tarihi boyunca tartışılmış, etik ve siyaset tartışmalarının her döneminde önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla, Mill’in bu iki kavrama getirdiği açılımlar ve özgün ele alış merakımızın nedeni olmuştur. Mill, fayda ve özgürlük üzerine yazan ne ilk ne de son düşünür olacaktır. Ama felsefe tarihinde Mill’in bu iki kavrama getirdiği açılımlar ve bu kavramları ilişkilendirme girişimi önemli ve incelenmeye değerdir.

Mill, farklı disiplinlere ait gibi gözüken konular arasında zikzaklar çizen bir yazın kronolojisine sahiptir. Örneğin, fayda sorunu, etik; özgürlük sorunu ise siyaset felsefesi bağlamında ele alınabilecek meseleler olarak düşünülebilir. Ancak Mill’in özgürlüğü haklılaştırması açısından bakıldığında, bunu faydacı teori çerçevesinde yaptığı görülür. Faydacı yaklaşıma göre özgürlük, sonucunda genel refahı arttırdığı için istenir. Çünkü bireysel gelişme ve yaratıcılığın temelidir. Mill’in vurgusu, özgürlüğün, başkalarını da aynı haktan mahrum etmemek şartı ile kişinin kendi mutluluğunu kendi bildiği yoldan araması özünde, en çok sayıda en fazla mutluluğun sağlanması ilkesiyle ilgilidir. Fayda ve özgürlük böylece birbirini tamamlar. Bu çeşit bir toplumsallaşma çerçevesinde de politik ve iktisadi yapılar belirlenir. Mill’in özgürlüğe ilişkin düşünceleri, modern dünyada liberalizmin başlıca ahlaki temelini içerir ve açıklar. Mill, insan onurunun değeri, bireysel özgürlüğün ve öz gelişimin önemi, bunları besleyen veya yok eden durumlar, kavramlar üzerine argümanlar sunar. Bu yönüyle Mill’in düşünceleri liberal anlayışı büyük ölçüde biçimlendirir. Biz de çalışmamızda, geniş bir külliyata sahip olmasına rağmen, fayda ve özgürlük

sorunlarını ele alışımda en kapsamlı içeriğe sahip olmaları dolayısıyla Mill'in “Faydacılık” ve “Özgürlük Üzerine” adlı eserlerini temel kaynak olarak aldık.

Bu kaynak dışında, düşünürün diğer eserlerini de destekleyici referanslar olarak kullandık. Ayrıca Türkçe literatürde, Mill üzerine fazla çalışma yapılmaması da konunun seçilme nedenlerinden birisidir, böylece literatüre bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Tez çalışmam boyunca bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösterici olan ve beni yüreklendiren değerli danışman hocam sayın Prof.Dr. Mehmet Güneç'e teşekkür ederim.

Okan Uzelli
İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAZCILIK VE FAYDACILIK ARASINDAKİ AYRIM VE İLİŞKİ.....	8
1.1. Antik Dönemde Hazcılık	9
1.1.1. Demokritos	9
1.1.2. Aristippos.....	10
1.1.3. Epiküros	11
1.2. Faydacılık	12
1.2.1. Modern Ahlak Kavrayışının Karşılığı Olarak Faydacılık ...	13
a. Thomas Hobbes	13
b. Jeremy Bentham.....	16
a.1. Bentham'ın Fayda ilkeleri.....	20
b.2. Haz Hesabı (Felicific Calculus).....	22
1.2.2. Faydacılık Karşıtı Bir Ahlak Anlayışı Olarak Kant Ahlakı..	25
a. Ahlak Yasası	25
b. Ödev Ahlakı	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. MILL'İN AHLAK FELSEFESİNİ ANLAMAK İÇİN TARİHSEL

GELİŞMELER	30
2.1. Feodal Avrupa'nın Sonu	30
2.2. Avrupa'da Monarşi	33
2.3. Modernliğe Genel Bakış ve Aydınlanma.....	36
2.4. 19. Yüzyılda İngiltere	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. JOHN STUART MILL'İN FELSEFESİNDE FAYDA VE ÖZGÜRLÜK

SORUNU	50
3.1. Mill'in Felsefesinde Fayda Sorunu.....	50
3.1.1. Fayda İlkesi	50
3.1.2. Faydanın Temeli ve Kanıtlanması	53
3.1.3. Fayda Olarak Mutluluk ve Refah	56
3.1.4. Fayda ile Adalet	60
3.1.5. Hazlar	69
a. Yüksek ve Alçak Hazlar.....	69
3.1.6. Faydacılığa Yapılan İtirazlara Cevaplar.....	71
3.2. Mill'in Felsefesinde Özgürlük Sorunu.....	73
3.2.1. Özgürlük Kavramının Modern Dönemde Ele Alınışı	74
3.2.2. Mill'in Özgürlük İlkesi	75
3.2.3. Düşünce ve İfade Özgürlüğü.....	78
3.2.4. Bireysel Özgürlük.....	83
3.2.5. Toplumsal Baskının Koşulları	87
3.2.6. İktisadi Özgürlük	90
3.2.7. Kadınların Özgürlüğü	95
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e. : Adı geçen eser

aş. : aşağı

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

C.W. : Collected Works

Çev. : Türkçeye Çeviren

dn. : dipnot

Haz. : Hazırlayan

Karş. : Karşılaştırınız

No : Number

s. : sayfa(lar)

ör. : Örneğin

Vol. : Volume

Yay. : Yayınevi / Yayınları

yuk. : yukarı

GİRİŞ

Çalışmanın ana eksenini, kültür, siyaset ve ekonomide büyük toplumsal dönüşümlere rastlayan bir dönemde yaşamış olan J. S. Mill'in siyaset, etik ve iktisat felsefesinin ana argümanlarının irdelenmesidir. Mill'in felsefesindeki en temel iki unsur olan fayda ile özgürlük kavramlarından yola çıkılacak ve bu kavramları Mill'in ele alış tarzı araştırılacaktır. Mill, fayda ve özgürlük üzerine yazan ne ilk ne de son düşünür olacaktır. Ama felsefe tarihinde Mill'in bu iki kavrama getirdiği açılımlar ve bu kavramları ilişkilendirme girişimi önemli ve incelenmeye değerdir. Mill'in özgürlük ve faydacılık kavramlarına getirdiği açılımın incelenmesi çağının temel tartışmalarına dair birçok ipucu vermesi açısından da aydınlatıcıdır.

Bir geçiş zamanında yaşadığı için Mill her ne kadar liberal bir düşünür olarak görülse de görüşleri belirginlikle sınıflandırmak kolay olmamaktadır. Bertrand Russell meşhur tanımında felsefeyi din ile bilim arasında kalan ve hiç kimseye ait olmayan bir alan olarak ortaya koyar. Mill de daha önceki yüzyıllara göre belki felsefenin tarihsel ve toplumsal yapıların etkisini en çok hissettiği bir zaman olan 19. yüzyılın çatışan ideolojileri arasında nesnel olma gayreti içindeyken, karşıt görüşlere düşüncesinde aynı anda yer vererek karmaşık bir görüntü çizer. Düşünürün tarihsel arka planını incelemek bu eklektizmin sebeplerini açığa çıkaracaktır. Örneğin, “Özgürlük Üstüne” adlı yapıtında ortaya koyduğu düşünceler, 19.yüzyıl İngiltere'sinin katı Protestanlık anlayışının Viktorya toplumunda kendini çok sert bir biçimde gösteren baskıcı ahlaka karşı yazılmıştır. Yapıtta, egemen çoğunluğu temsil eden müdahaleci güçlerin farklı bireysel tutumlar konusunda hoşgörüsüz olma eğilimlerine de karşı çıkılır. Mill, 20. yüzyılın totaliter uygulamalarını görmeden, özgürlük ve bireye vurgu yaparak faydacılık temelli bir demokrasi talep ederken, çoğunluğun tiranlığına karşı da cephe alır.

Mill, farklı disiplinlere ait gibi gözüken konular arasında zikzaklar çizen bir yazın kronolojisine sahiptir. Örneğin, fayda sorunu, etik; özgürlük sorunu ise siyaset felsefesi bağlamında ele alınabilecek meseleler olarak düşünülmüştür. Ancak Mill'in özgürlük haklılaştırması açısından bakıldığında, bunu faydacı teori çerçevesinde yaptığı görülür. Faydacı yaklaşıma göre özgürlük, sonucunda genel refahı arttırdığı için istenir. Çünkü bireysel gelişme ve yaratıcılığın temelidir. Mill'in vurgusu, özgürlüğün, başkalarını da aynı haktan mahrum etmemek şartı ile kişinin kendi mutluluğunu kendi bildiği yoldan araması özünde, en çok sayıda en fazla mutluluk ilkesinedir. Fayda ve özgürlük böylece birbirini tamamlar. Bu çeşit bir toplumsallaşma çerçevesinde de politik ve iktisadi yapılar belirlenir.

Tarihsel koşullara bakıldığında, Mill'in modernliğin kendine olan inancının zirve yaptığı bir döneme tanıklık ettiği ve buna katkıda bulunduğu görülecektir. Batı tarihinin bölünmesinde modernlik algısı, Orta Çağ'ı antikitenin Yunan-Roma uygarlığından farklı olarak gören Aydınlanma'nın sonucunda iyice oturmuştur. Orta Çağ'dan sonra Aydınlanma düşünürleri kendi fikri atalarını genetik soylarının bağlı olduğu ve feodal bir din hükümlerinde yüzyıllar geçirmiş "barbar" kavimlerde değil, düşünce dünyasındaki kendi gelişim süreçleri içinde "mitos"u terk edip "logos"a yönelen antik bir Batı idealleştirmesinde bulmuşlardı.¹

16. ve 17. yüzyılların bilimsel ilerlemesine, dinsel reformuna ve kültürel restorasyonuna, İngiliz İç Savaşı, 18. yüzyılda Amerikan ve Fransız devrimleri gibi büyük siyasal hareketler eklenmişti. Kendini iyiden iyiye monarşi karşısına çıkaran parlamenter anlayış Batı'da toplumsal bir talebe dönüşmeye başlamıştı. Feodalitenin çözülmeye başladığı ilk yerlerden biri zaten İngiltere oldu. İngiltere'de burjuvazi, kıta Avrupa'sına göre daha önceden siyasal bir güç elde etmişti. Feodal düzenin kuruluşundan beri İngiliz monarşisi âdem-i merkeziyetçilikten daha üstündü. Krallığın yaklaşması ile burjuvazinin parlamenter zaferi ifade özgürlüğünün politik bir uygulama olarak olgunlaşmasının önünü açılmıştı.² Fransız ve Amerikan

¹ Murat Belge, "Ortaçağ", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yay., 2001, Yıl 4, Sayı 14, s. 77

² Toktamış Ateş, Siyasal Tarih, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s. 65

devrimlerinin tersine aristokrasiyi tamamen yok etmeyi amaçlamayıp meclis çatısında onunla işbirliğine giden İngiltere, bu açıdan Avrupa'nın iktidar ilişkilerinde devrimcilik ve muhafazakârlığı birleştirmişti. Bir şekilde tüm toplumsal sınıflarını kendi sisteminin içinde devre dışı bırakmadan kullanan İngiltere'nin kısa zamanda emperyal bir dönüşüme girmiş ve diğer batı ülkelerinde de benzer hevesler ortaya çıkmıştı. Böylece, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında sanayileşmenin getirdiği refahla da birlikte neredeyse tapınma nesnesine dönüşen "Progress" (İlerleme) kavramı İngiliz dilinde modernitenin en kilit terimlerinden biri olmuştur. Bütün bu temel dinamikleri bünyesinde barındıran İngiltere'nin, tarihçi Hobsbawm'ın deyişiyle "uzun 19. yüzyıl"ının³ din odaklı bir ahlak kültürünü dayatan Viktorya Dönemi'yle denk gelmesi devrim ve muhafazanın nasıl birleştiğinin bir başka emsalidir. Bu iki tarihsel hareket Mill'in düşüncelerine de yansımıştır.

Feodal Avrupa'nın sonu gelir ve sanayileşme sonucu yeni sınıflar belirginleşirken, İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da ekonomik üretim, dağıtım ve tüketim biçimi kökünden değişmiştir. Mill için de bu durum çağın en yakıcı sorunlarından biridir. Feodal toplumsal hayatın en belirgin özelliği olan kişisel bağlılık ve tabiiyet ilişkileriydi. Gerek tarıma dayalı üretim biçimi, gerekse askerlikle şekillenen iktidar ilişkileri çoktan sınıflı bir toplum yaratmıştı. Vassallık, yüksek sınıflara özgü bir tabiiyet ilişkisi olup, her şeyden önce savaşçı niteliği ve komutaya dayanan özelliği ile serflikten farklılaşıyordu. İnsanlar bir araya gelerek hayatta kalma mücadelesi vermeye başladıkları zamanların başlangıcından beri bu gibi toplumsal sınıflar arama ihtiyacını hissedip, koruyan güçlü bireyi yüceltme, onun yanında yer alma eğiliminde olmuştur.

Savaşçı reisi savaşlarda veya kan davalarında desteklemek, karşılığında ise yiyecek, içki, toprak, köle ve altın sahibi olmak, feodal yapının ekonomik temelli değiş tokuşu ve onun çerçevesinde vücut bulan yönetim ilişkisini belirliyordu. Feodalite, bir insanın diğerine kulluğuydu. İnsan insana tabiiyet ilişkileri içinde en yüksek sayılanı, yeminle bağlanan bir efendiye, kılıç, mızrak ve atla hizmet etmektir. Feodal toplumun

³ Eric Hobsbawm, Devrimler Çağı 1789 – 1848, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yay., Ankara, 2005, s.73

politik örgütlenmesinin temelinde yatan tabiiyet ilişkilerinin toplumun her kesiminde görülen bir yandaşlık ve adam kayırma boyutunu aşıp kurumsallaşması, savaşın yüzyıllar boyunca her reisin gündelik hayatının bir parçası ve her türlü komuta yetkisinin esas nedeni olduğu bir durumda, doğrudan savaş ekonomisi kaynaklı bir sınıfsallık yaratmıştır.⁴ Merkezi devlet otoritesinin azalması sonucu iktidarın parçalanmış bir yapıya doğru şekillenmesi, ekonominin askerileşmesiyle toplumda tabiiyet ilişkilerini kaçınılmaz kılmıştır. Kana ve toprak mülkiyetine dayalı bu askeri sınıfsallık burjuvazinin ticaretinin daha büyük bir refah ve dolayısıyla iktidar imkânı yarattığının görülmesiyle çeşitlenmiştir. Sürekli savaş halindeki bir toplumdan hele bir de sanayideki teknolojik gelişmeler sonucu sürekli meta üretimi halindeki bir topluma dönüşülmesiyle, feodalitede dört bir yanda ortaya çıkan kalelerin yerini modernitede fabrikalar almıştır. Yeni üretim araçları üstündeki mülkiyet ilişkisi ile iktidar için çatışan aristokrasi ve burjuvaziye ek olarak işçi sınıfı doğmuştur. Teknolojik ilerlemeye karşın emek açısından sömürünün had safhaya ulaştığı bir çağa böyle girilmiştir. Toplumsallaşma, sözleşmecî anlayıştaki gibi gönüllü bir iş birliği olmaktan ziyade; hayatta kalmak için sınıfsal çerçevede kaçınılmaz olan, feodalitedeki gibi askeri kaba kuvvete değil ama daha derin yapılarda bir iktidar baskısı şeklinde ortaya çıkan bir tabiiyet ilişkisi biçimini almıştır.

19. yüzyıla geldiğimizde Batı'da iç içe geçen toplumsal yapılar farklı ideolojiler yaratmıştır. Değişen din ve bilim kültürü, ahlak ve siyaset felsefeleri ve daha önce görülmedik bir biçim alan ekonomik üretim, çeşitli ekonomi-politik anlayışları ortaya çıkarmıştır. Din kaynaklı ahlakın, hem Kilise içindeki muhalefet, hem de Aydınlanma'nın yücelttiği bilimsellik anlayışı karşısında sorgulanır hale gelmesi, ahlak felsefesini çağın öncelikli sorunlarından biri yapmıştır. 19. yüzyıla damgasını vuran Darwin'in evrim teorisinin ortaya çıktığı bir ortamda, gündelik dini uygulamalardan uzak bir yaşam biçimi ile davranışları doğrulamak veya olumsuzlamak için herkesin kabul edebileceği ilkeler bulmak önemli bir soruna dönüşmüştür. Çünkü ahlaka kaynaklık edecek doğruluk değerleri, benimsenen siyasi ve ekonomik ideolojiye açılacak olan kapı işlevi olmuştur.

⁴ Marc Bloch, Feodal Toplum, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Opus Yayınları, 1998, İstanbul, s. 242-247

Mill, faydacılık ahlakını benimsiyordu ve faydacılığı kişinin davranışının sonuçlarını doğruluk değerinin temel referansı olarak tanımlıyordu. Mill'in faydacılığı, en çok sayıda kişi için mutluluğun amaçlandığı bir tür sonuççu hedonizmdi.⁵ Böylesi bir ön kabul Mill'in liberal siyasetle eşleştirilmesinin anahtarıdır. Bireyciliği, toplumsal mutluluğa yol açtığı şeklinde yorumlaması da bu temele oturur. İngiliz John Locke'tan itibaren hükümetlerin ihlal etmemesi gerektiği düşünülen hakların başında gelen yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkı, bireyin mutluluğunu devletin iktidar arzusunun üstünde görür. Mill'in politikaya atılarak liberal kanata yakın bir milletvekili olarak görev yapması ve parlamento tarihinde kadınlara oy hakkı isteyen ilk kişi olması,⁶ onun çok sayıda insanın refahı ilkesine dayalı ahlakının politikaya ilişkin uygulamalarından birisidir. Ona göre tüm yurttaşların yaygın bir şekilde politikaya katılım haklarının garanti altına alınması, kendisi için temsili demokrasinin mücadele önceliğidir. Her ne kadar Mill'in tutarlı ve kapsamlı bir liberalizm çalışması çıkardığını söylemek zor olsa da, 19. yüzyılda ideolojik köklerini salacak ve 20. yüzyılda dünya tarihine damgasını vuracak ve devlet bürokrasisi odaklı yapılar kuracak olan komünizm ve faşizm gibi rakip ideolojilere taraftar olmamıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Mill'in uzun süre popülerliğini korumuş politik iktisat incelemesidir. Mill'in çağında bir kilometre taşı ve İngiliz ekonomi politığının bir eleştirisi olan Marx'ın "Das Kapital"ine kıyasla, Mill'in incelemesi serbest piyasacı tutumda bir normatif iktisat kitabıdır ve bu alandaki ilkelerini bir toplum felsefesiyle bağdaştırmaya çalışır.⁷

Mill, gençlik yıllarından itibaren babası James Mill ve Jeremy Bentham'ın faydacılık ile ilgili fikirlerinden etkilenmiştir. Mill, faydacılığın bencillik ve çıkar düşkünlüğü olmadığı konusunda bir kaygı taşımıştır. Mill için fayda, ahlak sorularında verilen kararlar için en yüksek referans değerine sahiptir. En çok kişinin en çok mutluluğu gözetilmelidir. Yani, temel fayda mutluluk olarak tanımlanmaktadır. Birey için hayattaki ana güdü mutluluktur ve bu gelişime bağlıdır. Bu gelişimin biçimi ise

⁵ Walter Sinnott-Armstrong, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: "Consequentialism", ed. Edward N. Zalta, Stanford: Stanford Üniversitesi, 2012

⁶ Nicholas Capaldi, John Stuart Mill, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İş Bankası, 2011, İstanbul, s.311 - 312

⁷ Çağla Cengiz, Mill, Say Yay., 2007, İstanbul, s.12

totaliter yapılarca belirlenemez; tam aksine, “Hürriyet Üstüne”⁸ yapıtına adını veren özgürlük ve özerklik içinde benimsenmelidir. Mill bu yüzden devletçi, totaliter sistemler öngörmez. Kitabın siyasi düşünce tarihinin birkaç klasik metninden biri olarak kabul edilmesinin nedeni bireyselliğin değerinin çok güçlü bir anlatıma sahip, etkili ve anlamlı başlıca ifadesi oluşudur. Seçim yapma hürriyeti, birey için rasyonel kapasiteyi kullanmaya imkân veren bir haktır.

Mutlak bir insan doğası tanımlamaktan kaçınan ve insanı gelişme odaklı bir perspektifle değerlendiren Mill için en büyük ahlaki fayda mutluluk, bunun bağlı olduğu kendi kendini geliştirebilme koşulu açısından düşünüldüğünde ise en büyük siyasi ideal özgürlüktür. Bireyin mutluluğunu gerçekleştirmesinde dışsal müdahalelerden bağımsızlık bu özgürlüğün esasını teşkil eder. Düşünce, vicdan ve ifade özgürlükleri bu özerkliğin başlıca alanlarıdır. Mill’in liberalizmi faydacılık kökenli bu ahlaktan beslenir. Nasıl ki özgürlüğün ilkesi bir fayda olarak bireyin kendi mutluluğunu kendi gerçekleştirebilmesi hakkı ise, bireye toplumsal müdahalenin de tek sebebi faydacılık kavramının tersine çevrilmesi, yani bireyin başkalarının mutluluğuna zarar vermesi olabilir. Görüldüğü gibi Mill, ahlaki bir analizden liberal bir toplumsal tutuma gitmektedir. Bu da onun politik ve iktisadi ideallerinden ayrı görülemez. Henüz orta yaşlardayken büyük bir başarı göstererek, “Politik Ekonominin İlkeleri”⁹ gibi hemen üniversite müfredatlarına girecek normatif bir çalışma yapmıştır. Politik iktidarı meşrulaştırırken de Mill aynı ahlaki ilkeyi kullanır. Siyasetin görevi bireyin mutluluğunu gerçekleştireceği özel alanını sağlamak ve güvenceye almaktır. İktidarın birincil ödevi, bireye herhangi bir şekilde toplumsal müdahale edilebilir alanı engelleyerek özgürlüğün zeminini oluşturmaktır. Eğitimden ekonomiye devlet, bireylere tekil yapılar dayatamaz.

⁸ John Stuart Mill, Hürriyet Üstüne, çev. M. Osman Dostel, Liberte Yayınları, 2009, Ankara

⁹ John Stuart Mill, Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy, Longman, 1920, London

Totaliter zihniyete karşı çıkan Mill için ekonomik özel alanını bireyin yaratabilmesine dayanması, serbest piyasa ekonomisini meşrulaştırır. Devleti bir toplumsal sınıfın diğerine baskı aracı olarak gören Marksizm'den bu noktada ayrılan Mill'in özgürlük güvencesi anlayışı onu liberal demokrasiye götürür. Yalnız Mill sadece totaliter eğilimlere karşı çıkmakla kalmaz, demokratik çoğunluğun olası tahakkümüne karşı da uyarılarda bulunur ve bireyin zarar verici yönü bulunmayan, salt kendisi ile ilgili kararlarda tam özerkliğini savunur.

Mill'in özgürlüğe ilişkin düşünceleri, modern dünyada liberalizmin başlıca ahlaki temelini içerir ve açıklar. Mill, insan onurunun değeri, bireysel özgürlüğün ve öz gelişimin önemi, bunları besleyen veya yok eden durumlar, kavramlar üzerine argümanlar sunar. Bu yönüyle Mill'in düşünceleri liberal anlayışı büyük ölçüde biçimlendirir. Döneminde Mill'in yapıtına ciddi eleştiriler gelmiştir. Çünkü yapıt, dönemin Avrupa'sına özellikle İngiltere'ye önemli ölçüde eleştiriler getirir.

Tüm eleştirilere rağmen Mill, hiçbir şeyin daha gerekli olmadığı inancıyla kararlı bir şekilde özgürlük savunusu yapmaya devam etmiştir. Mill'in 7 Mayıs 1873'te ölümünün ardından Henry Sidgwick, Mill'in yaklaşık 1860-1865 arası dönemde İngiltere'nin düşünce evrenin, daha önce hiç kimsenin başaramadığı ölçüde hükmettiğini ifade eder. Mill'in itibarındaki değişim Avrupa modernizminin ve Avrupa sosyalizminin yükseliş ve düşüşüyle de bağlantılıdır. Genel olarak modernizm ile 1890-1960'lara uzanan dönemin kültürü kabul edildiğinde, Mill'in şöhretinin de inişe geçtiği dönemdi. Onun liberal düşünce üzerindeki etkisi döneme göre değişmekteydi. Hayek, Mill'in ölümünün ardından kırk yıl boyunca (1873-1910 arası dönemde) liberal düşünceye hiç kimsenin olmadığı kadar hükmettiğini ve daha iyi bir toplumsal örgütlenme istiyorsak kimsenin Mill'den daha iyi bir eğitmen olamayacağını ifade eder.¹⁰

¹⁰ Bruce Caldwell, "Hayek On Mill", History of Political Economy (40:4), Duke University Press, 2008, s. 691

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZCILIK VE FAYDACILIK ARASINDAKİ AYRIM VE İLİŞKİ

Tezimizin konusu olan Mill, ahlak anlayışında doğru eylemin ölçütünü, en yüksek fayda, haz ve dolayısıyla mutluluğu ortaya çıkarma ile temellendirmesi nedeniyle çalışmamızın bu bölümünde Antik Yunan hazcı düşünürleri üzerinde durulacak ve ardından Mill'e etkisi çok daha kesin olarak görülen modern dönem faydacılığını temellendiren düşünürlerle yer verilecektir.

Her ne kadar sistemli bir şekilde ortaya konulması İngiliz düşünürleri tarafından gerçekleşse de fayda ahlakının kökenini Antik Yunan düşünürü Demokritos'a kadar götürmek mümkündür. Fayda ahlakı, temelini Antik dönemde ifade edilen; faydacı, hazcı ve mutlulukçu ahlak anlayışlarına dayandırır. Antik dönemdeki hazcı ve mutlulukçu ahlak kuramları ile modern dönem fayda ahlakı, sonuççu bir öğreti olmaları açısından birbirlerine benzerler. En yüksek iyi olarak mutluluğu görerek, ahlaki yaşamın en temel amacını haz yaratma konusunda örtüşürler.¹¹ Bu öğretilerde, ahlak ilkelerinin temelinde insanın psikolojik yönelimlerinin olduğu ifade edilir. Ancak modern dönem faydacılığının Antik döneme göre farklı olan önemli bir özelliği vardır. Bu özellik ise, modern dönem fayda ahlakının toplumsal bir karaktere sahip olmasıdır. Buna göre birey, mutluluğunu tek başına değil, toplum içinde, diğer insanlarla birlikte yaşayarak elde edebilir.

Doğa bilimlerinde nasıl bir varsayım olmadan olguları yorumlayamaz ve henüz bilinmeyen olaylar hakkında öndeyide bulunamazsak, aynı şekilde bazı genel ilkeler olmaksızın özel bir ahlaksal durumu ele alamayız. Ancak davranış ilkeleri, basit olarak bir tür varsayımlardan ibarettirler ve nasıl ki olayların yetersiz olduklarını göstermeleri durumunda her türlü varsayımın dışarı atılması gerekirse, John Dewey'in özellikle

¹¹ Cevizci Ahmet, Etige Giriş, Say Yayınları, İstanbul, 2014, S.73

üzerinde durduğu gibi, ahlak ilkeleri de davranışa yol gösteren kılavuzlardan, özel durumları ele almaya yarayan araçlardan başka şey olamazlar.¹²

Ahlaksal açıdan iyi olarak görülen şeyin arzu edilen olduğu kabul edilebilir. Ancak arzu edilen her şeyin iyi olduğu doğru değildir. Bu durumda, arzu edilmesi gereken ve iyi olan şeyin ne olduğu sorunsalı ile karşı karşıya kalırız. Bu konuda ilk çağlarda verilen cevaplardan biri, bir şeyi iyi kılan şeyin sağladığı haz veya kendisiyle birlikte ortaya çıkan haz olduğu savıdır.¹³ Buna göre haz, bir şeyin iyi olduğunu belirleyecek ölçüdür. Örneğin; yeterince kişiyi mutlu edecek kadar haz iyidir. Ancak kişinin haz isteği başkalarına ve kendilerine zarar veriyorsa bu haz kötüdür. Bir hazzı haz içermeyen ahlaksal iyi örneklerinin varlığını kabul etmek zorunda kalırsa, kuramını bir başka biçimde, yani hazzın hiç olmazsa en büyük iyi olduğu biçimini de ortaya koyabilir. Buna göre iyi haz anlamına gelir; haz veren her şey iyi, acı veren her şeyler de kötüdür. Yaşamın amacı hazzdır ve insan yaşamı süresince haza yönelmeli, acıdan kaçınmalıdır.

1.1. ANTİK DÖNEMDE HAZCILIK

1.1.1.Demokritos

Demokritos M.Ö. 460 - 370 yılları arasında yaşamış bir geçiş dönemi filozofudur. İnsanın nasıl yaşaması gerektiğini ve mutluluk sorununu ele alan filozof Demokritos'un düşünceleri için, etiğin doğuşuna kaynaklık ettiklerini söylemek mümkündür. Varolanların yapısı konusunda atom düşüncesini ortaya atan ve felsefe tarihinde bu yönüyle bilinen Demokritos, insan ve yaşamla ilgili sorunlara da eğilmiş; olaylar, durumlar karşısında ve ilişkilerde doğru tavrın, doğru duruşun ne olması gerektiği üzerine düşünmüştür. Bu bakımdan insanın yaşamla olan bağı konusunda önemli düşünceler ortaya koymuştur.¹⁴

¹² John Herman Randall,Jr ve Justis Buchler, Felsefeye Giriş, çev. Ahmet Arslan, BB101 Yay.,2014, Ankara, s.382

¹³ Randall, A.g.e., s.383

¹⁴ Sevgi İyi, Harun Tepe, Etik, Anadolu Üniversitesi Yay.,, 2011, Eskişehir, s.25

Demokritos’a göre bilgelik insanı mutlu eder ve haz verir. O insanın hayatını bilgece, ölçülü ve dengeli geçirerek mutlu olabileceğini savunur. İnsan elindekilerle yetinmeli ve ölümden korkmamalıdır. Yaşamın amacı kişinin kesintisiz, sürekli bir iç dinginliğine (*ataraksia*), huzur ve esenliğe kavuşmasının yolunu bulmaktır. Ancak böylece insan mutluluğu elde edecektir. Demokritos mutluluğu, yaşamın son ereği olarak gördüğü için Yunan etiğinde hazcılığın kurucusu sayılabilir. Onun mutluluk tanımı, yüzeysel anlamda bir haz duyma veya iyi hissetme durumu değildir. Ruhun sürekli iyi durumda olma halidir. Dolayısıyla burada aranan ve istenen mutluluk, iç dinginlik ya da sarsılmazlık ve iyi durumda olma kavramlarıyla birlikte düşünülmelidir. Böylece Demokritos’a göre yaşamda insanın yapacağı en doğru ve en iyi şey, “hayatı olabildiği kadar çok neşeyle ve olabildiği kadar az sıkıntıyla geçirmektir.”¹⁵ Nitekim görelî olarak iyi olan zenginlik, şeref, statü gibi maddî ve duyuşal sevinçler ruhun mutluluğunu engelleyen şeylerdir.

“Mutluluk da ruhundur, mutsuzluk da. Mutluluğun yurdu ne sürülerdir ne de altın. İnsan için en iyisi hayatı olabildiği kadar çok neşeyle ve olabildiği kadar az sıkıntı ile geçirmektir; buysa hazzı ölümlü olmayan şeylerde aramakla mümkündür. Her hazzı değil ahlakça güzel olana bağlanmayı seçmek gerek. Büyük hazlar güzel eserlerin temasından doğar. Hazları kendi içinden almaya alışmış olan ruh mutluluğudur.”¹⁶

1.1.2. Aristippos

Kirene Okulu, Sokrates’in öğrencisi Aristippos’a göre her davranışın nedeni, insanın mutlu olma isteğidir.¹⁷ Hazzı, insan doğasına ve onun psikolojik yapısına dayandıran Aristippos (M.Ö. 435-355), hazzın en yüksek iyi ve tek bir türden olduğunu da ilk dile getirenlerdendir. Düşünre göre, sadece haz kendi başına bir

¹⁵ A.g.e., s.25

¹⁶ Kranz Walther, Antik Felsefe, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, s.174

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.16

erektir, bütün başka şeyler ancak hazza araç olabildikleri ölçüde arzuya değerdir.¹⁸ Ona göre, insanı insan yapan duygularıdır ve bilgilerimiz, duygularımızla alabildiğimiz kadardır, bundan öteye geçemez. O halde yaşamaktan mümkün ölçüde haz almak ancak ölçüyü kaçırmamak ideal ahlaktır. Burada Aristippos'un sınırsız bir hazcılığı sınırsız ve koşulsuz haz arayışı olarak temellendirmediği görülmektedir. Akıl, duyguların sonsuz isteklerine karşı koymalıdır. Erdem, haz almakta ölçülü olmaktır. Gerçek haz, sürekli olandır. Sürekli hazza da bilgelikle varılabilir. Bilgenin hazzı, kendi kendinden hoşnut olmasıyla belirir. Kendi kendinden hoşnut olmaksa töresel hoşlanmadır. Bilgelik, gündelik hazları küçümsemek, sürekli hazlara, töresel hazlara yönelmek demektir.¹⁹

Böylelikle Aristippos hazzın doğruluk ölçütü olarak erdemi belirlemiştir. Erdemli hazzın anlaşılabilmesi açısından da bunları gündelik hazlar ve sürekli hazlar şeklinde biçimlendirmiştir. Haz ona göre insan için doğal bir duygudur. İnsan hazzı yaşamaktan kaçınmamalıdır. Ancak insanın elde etmesi gereken hazlar sınırsız olmamalıdır. Aristippos bunun için sınır koyucu olarak erdem faktörünü öne sürer.

1.1.3. Epiküros

Epiküros M.Ö 341- 270 yılları arasında yaşamıştır. Samos adasında doğmuştur. Babası Atina'lı bir öğretmendir. 14 yaşında felsefe yapmaya başlamış, 18 yaşında Atina'ya gelmiş ve orada Platoncu filozoflardan ders görmüştür. Ailesi Sisam'dan sürülüp Klophon'a yerleşince, orada Demokritosçu Nausiphanes'in öğrencisi olmuştur. Bazı şehirlerde öğretmen olarak çalıştıktan sonra Atina'ya gelmiş ve Kepos adı verilen okulunu büyük bir bahçe içinde kurmuştur. Epiküros'un okulu, bir dostlar topluluğudur. Bu okulda sayısız ünlü öğrencileri olmuştur. 2.yüzyılın ortalarında Epikürosçuluk Roma'ya da adım atmıştır.

¹⁸ Von Aster Ernst, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, Çev. Vural Okur, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 1999, s.180

¹⁹ Hançerlioğlu, a.g.e., s.17

Epiküros, hazcı etik anlayışının Antik Yunan'daki Aristippos'tan sonraki diğer önemli temsilcisidir. Epiküros, Kyrenelilerden gelen hazcı etiğin devam ettiricisidir. Ancak hazzın asıl amacının acıdan uzak olma olduğunu söyleyerek onlardan ayrılmıştır. Epiküros bu etik hazcılığa psikolojik hazdan yola çıkarak ulaşmıştır. Buna göre haz ve mutluluğa (eudaimonia), sükûna, huzura, *ataraxia*'ya ulaşmaktır. Hayatın iki temel amacı vardır; birincisi acının yokluğudur. Epiküros'un acının yokluğu ve haz arasında böyle bir ilişki kurması onun hazcılığının olumsuz bir hazcılık olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu acı sadece fiziksel acı değildir; aynı zamanda kaygı ve üzüntü gibi zihinsel acıdır. İkincisi ise hazzdır. Acı yokluğu zaten bizi haza götürmektedir. Haz, yaşamın amacı ve başlangıcıdır. Bu düşünceleri nedeniyle Epiküros psikolojik hazcı olarak değerlendirilir.²⁰

Epiküros'a göre insan akıllıca davranmalı ve hayat ve ölüm karşısında kayıtsız kalmalıdır. Akıllıca davranmak ile kast ettiği ise sonucu acıya neden olan şeylerden uzak durmaktır. İnsan özellikle ihtiyacından fazla olan şeylerden kaçınmalıdır. Çünkü fazla olan şeyler doyumsuzluk yaratarak insanı daha fazlası için tahrik ederler ve sürekli oluşan tatminsizlik ve daha fazlasını isteme duygusu insanı mutsuzluğa, huzursuzluğa götürür. Bu da hazdan uzaklaşmak anlamına gelir.²¹

1.2. FAYDACILIK

Faydacı anlayışın temeli Eskiçağ tarihine kadar uzanır. Bu anlayışın temelini Antik Yunan felsefesinde görmek mümkündür. Nitekim, bundan önceki bölümde Antik dönem hazcılığını anlatmıştık. Devam eden bölümde, çalışmamızı sınırlandırmak amacıyla ve Mill'e etkilerini göz önünde bulundurarak, Thomas Hobbes, Jeremy Bentham ve fayda ahlakına eleştirileri dolayısıyla Immanuel Kant'a yer vereceğiz.

²⁰ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi s.98

²¹ A.g.e, s.98, 99, 100

1.2.1. Modern Ahlak Kavrayışının Karşılığı Olarak Faydacılık

Varlık ve insan anlayışı bakımından Rönesans'ın devamı olan 18. yüzyıl, insan ve insan eylemleriyle ilgili sorunları insanın kendinden yola çıkarak ele alma çabalarının yaygınlaştığı bir dönemdir. Aydınlanma Yüzyılı denen 18. yüzyılda, insanın kendini doğru şekilde bilmesi, tanınması, anlaması ve anlamlandırması için yeni arayışlar içine girilmiştir. Böyle bir arayışın etik sorulara da yönelmesi kaçınılmazdır. Felsefi soruşturmalarda ilk bakışta bilgi sorunu önde görünmekle birlikte, filozofları araştırmaya iten asıl neden, insan ve insan eylemlerinden doğan sorunlardır. Genel olarak toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlar olarak görünen bu sorunlar, temelde insan eylemleriyle ilgili etik sorunlardır. İşte 18. yüzyıl etik soruların öne çıktığı bir yüzyıl olmuş, ardından gelen dönemlerdeki etik tartışmalara zemin hazırlamıştır. Faydacılık da böyle bir ortamda doğmuştur.²²

a. Thomas Hobbes

Hobbes 1588 – 1679 yılları arasında yaşamış ve içinde yaşadığı dönemin bilimsel ruhundan ilham almıştır. Galileo, Bacon ve Descartes'ı şahsen tanımış olan Hobbes, zamanının bilimsel bakış açısını sosyal ve siyasal olayları açıklamakta kullanmaya çalışmıştır. Hobbes'un çalışmamızda yer almasının temel nedeni onun insan doğası hakkındaki görüşleridir. Faydacı ahlak anlayışı yeni bir insan doğası tezinden hareket eder ve insanın özündeki korku nedeniyle kötü olabileceğini düşünen Thomas Hobbes, kendinden sonraki İngiliz ve İskoç, ahlak felsefecilerini önemli ölçüde etki etmiştir. Özellikle faydacı yazarlar ciddi bir Hobbes etkisi altında kalmışlardır.

Hobbes'un insan doğası üzerine kötümser bir bakış açısına sahiptir. Hobbes'a göre insan ilk olarak kendi varlığını koruma amacını taşır. İradenin en ilkel ögesi varlığı koruma isteğidir. Eylemleri belirleyen bu güdü, insanı doğadan olabildiğince fazla faydalanmaya yöneltir. Ancak her insan doğa nimetlerinden olabildiğince fazla

²² Sevgi İyi, Etik, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2011, s.34

faydalanmak istediğinden insanlar arası çatışmalar, savaşlar başlar. Herkes elbette kendi iyi bulduğu şeyi ister, kendi çıkarı için çalışır.²³ Başka bir deyişle Hobbes’a göre; bir doğa yaratığı olan insan, her şeyden önce kendini düşünmekte, kendi varlığını korumaya çalışmakta ve bunu da, “İnsan insanın kurdudur,” ifadesi ile dile getirmektedir.²⁴

Hobbes, insanı harekete geçiren şeyin Aristoteles felsefesinde olduğu gibi “amaç” değil, “neden” olduğunu söyleyerek, nedenselci bir tutumu benimser. İnsan doğal olarak bencildir ve eylemleri kendisini korumaya yönelik bireysel güdülerle yönlendirilmektedir. İnsanı karmaşık bir nesne olarak gören Hobbes, insan davranışlarını da mekanik materyalist açıdan açıklamaya çalışır. Ona göre insanlar istekler ve nefretlerle harekete geçen makineler gibidir. İnsan, çevresindeki olguları duyu organları aracılığıyla algılar. Bu algılar insanda iki türlü tepkiye yol açarlar. Bunlardan birincisi arzulama ikincisi de kaçınmadır. Arzulama, insanın varlığını devam ettiren, yaşam kalitesini arttıran şeylere verdiği tepkidir. Öte yandan kaçınma, insanın hayatını tehdit eden veya onun kalitesini düşüren şeylere verilen tepkidir. İşte insanlar dış dünyadaki uyaranların kendilerinde ortaya çıkardığı arzulama ve kaçınma tutkuları ile harekete geçirilirler. İnsanları harekete geçiren aşkın bir ideal yoktur. İnsanların hayatlarını acılardan kaçınıp hazlara yönelerek geçirdikleri durumda elde ettikleri şey mutluluktur. Bu ahlaki iyi, aşkın bir iyi olmayıp oldukça dünyevi, hedonist bir iyidir. Nitekim Hobbes’a göre, yaşamın amacı olan mutluluğun erdeme dayandığı görüşünü kabul etmez. Hobbes’un ifadesiyle, “İnsanın zaman zaman arzu duyduğu şeyleri elde etmede sürekli başarı göstermesi yani, sürekli muvaffak olması, insanın mutluluk dediği şeydir.”²⁵

Hobbes’a göre asıl olan bireydir, toplum ise bir kurgudur. Ona göre, insanın toplum içindeki davranışlarının temelinde yaşamını sürdürmek amacı ya da bunun uzantısı biçiminde güvenlik isteği ve bencillik yatmaktadır. Bu durumda belirleyici

²³ Akarsu Bedia, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1993, s.122

²⁴ Selim Çapar, Şükrü Yıldırım, *Hobbes ve Locke’un Devlet Düşüncesine Katkıları*, Türk İdare Der., Haziran 2012, Sayı: 474

²⁵ Hobbes Thomas, *Leviathan*, çev.Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 2003, İstanbul, s.55

olan bireyin çıkarlarıdır. Toplum bireylerin çıkarlarını gerçekleştirme aracıdır. Bu görüşleri ile Hobbes, toplum felsefesinin temellerine “bencillik”, “bireycilik” ve “faydacılık” ilkelerini yerleştirmiş olur.²⁶

İnsanın mutluluğu elde etmek için de insanın gereksinim duyduğu şey güçtür. “Bir insanın kudreti, onun gelecekteki muhtemel bir iyiyi elde etmeye yarayan şu an sahip olduğu araçlardır.”²⁷ Bu nedenle insanların genel isteği sürekli olarak bir güç üstüne güç elde etme arzusudur. İnsanlar eriştikleri hazzın seviyesinden memnun olabilirler ve bu hazza sürekli erişmeyi güvenceye almak isteyebilirler. Dolayısıyla güç arayışı mutluluğu sağlaması yanı sıra gelecekteki tatminin güvence altına alınmasının da aracıdır. Bu noktada Hobbes, insanın mutluluğunun güvencesi olarak devletin gereğini ortaya koyar. Devlet, erdemin öğretildiği bir okul değil, sürekli mutluluğun garantisi anlamına gelir.

Hobbes’a göre devletin amacı bireysel güvenliktir. Özgürlüğü ve diğerleri üzerinde hâkimiyet sahibi olmayı seven insanoğlunun, devletlerde gördüğümüz üzere, kendilerine kısıtlama getirmesinin temel sebebi, kendilerini koruma ve böylece daha iyi bir yaşam sürme yönündeki sağduyularıdır. Yani onları korku dolu bir saygıyla bir arada tutacak, emirlere uymalarını sağlayacak ve doğa kanunlarına bağlı olarak cezalandırma korkusuyla birbirlerine bağlayacak görünür bir güç yokken insanların doğal tutkularının sonucu olan savaş şartlarından kendilerini kurtarmaktır.²⁸ İnsanların mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak şey devlettir ve böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün güçlerin, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeylerin amili olmayı kabul etmesi ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tabi kılmasıdır.²⁹

²⁶ Çapar, a.g.e.

²⁷ Hobbes, a.g.e., s.68

²⁸ A.g.e., s.127

²⁹ A.g.e., s.129- 130

Hobbes, insanların başlangıçta akıllarından çok duygularıyla hareket ettikleri için düzenin olmadığı ve devamlı kavga ortamında yaşadıklarını, böyle bir ortamda da herkesin kendi kişisel hak ve çıkarlarını korumaya çalıştıklarını ileri sürmektedir. Ancak, insanlar tutkularını yenerek akılları ile hareket edecekler ve karşılıklı olarak bütün haklarını veya haklarının bir kısmını devrederek aralarındaki kavgayı sona erdiren toplumsal bir hayatı başlatacaklardır. Bu yeni hayatın düzenini oluşturacak olan da toplumsal sözleşmedir. Böylece insan kendisini korurken, başkasına yapılmasını istemediği şeylerin kendisine yapılmasını da önleyecektir.³⁰

Özetle, Hobbes'un birey ve toplum felsefesi insanın yalnız ya da grup halinde de olsa amacı aslında kendi faydasıdır görüşüdür. Tüm bu isteklerinin altında yatan içgüdüsel bencillik davranışdır. Birey olan insanın toplum olma amacı dahi bireysel çıkarlarını kolaylaştırabilmektir. Toplum da bu faydaları sağlayabilmek için araç kullanmaktadır. İnsan bir bireydir ve içgüdüsel olarak hayatta kalma çabaları bencilliği tetikler bu amaca ulaşmak için fayda sağlayan her şeyi kullanır. Bunun sonucu olarak yukarıda kısaca değindiğimiz devlet (Leviathan) ortaya çıkar.

b. Jeremy Bentham

Jeremy Bentham, John Stuart Mill'in hocasıdır. Her ne kadar Mill'in faydacılık anlayışı Bentham'inkinden oldukça farklılaşsa da, o da Bentham gibi ahlak anlayışının merkezine faydayı almış, siyasete dair düşüncelerini de fayda ilkesini üzerine inşa etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde daha geniş şekilde yer bulacak olan Bentham fayda ilkesi "eylemin ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma veya, ki bu da aynı anlama gelir, bu mutluluğu teşvik etme veya ona karşı olma eğilimine göre onaylanması veya onaylanmaması" ile Mill'in fayda ilkesi "eylemlerin bize verdikleri haz oranında doğru – iyi, acıya neden oldukları oranda yanlış olmaları – kötü olması" birbirleri ile oldukça örtüşmektedir. Özetle, Mill'i daha iyi anlamamıza olanak vereceği varsayımı ile çalışmamızın bu bölümünde Bentham'ın fayda anlayışını detaylı olarak ele alacağız.

³⁰ Alper.Y, Toplumsal Sözleşme, <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/t/037.htm>

Jeremy Bentham 15 Şubat 1748’de doğmuş, Westminster Okulu ve Oxford Üniversitesi’nde eğitim görmüştür. Bunların ikisinde de aradığını bulamayınca baro kariyerine hazırlanmış ancak düşünce yaşamını, avukatlık yaşamına yeğleyerek zamanının tüze biliminde, ceza yasasında ve politik kurumları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bentham şu konularda sorular sormaktaydı; “Bu yasanın ya da şu kurumun amacı nedir? Bir amaç istenebilir mi? Eğer böyleyse, yasa ya da kurum gerçekten onun yerine getirilmesine katkıda bulunuyor mu? Yasa ya da kurum faydalılık açısından nasıl değerlendirilmelidir?”³¹

Faydacı ahlakın temel ilkeleri olan fayda, haz ve mutluluk gibi kavramlar Antik Yunan’dan 18.yüzyıla kadar pek çok filozofun düşüncelerinde yer almasına rağmen bu düşünürler bahsedilen bu ilkeleri ahlak, hukuk ve siyasetin temeli saymakla birlikte ya dini görüşlerin tesiri altında kaldıkları ya da faydacı düşünceleri zıt kaynaklı anlayışlarla karıştırmışlardır. Bu sebeple faydacı etik için Bentham’a kadar felsefi bir sistem geliştirilmemiştir. Bentham’ın faydacı ahlak açısından önemi, faydacılığın temel ilkelerini sistemleştiren ilk düşünür olmasıdır.³²

Bentham, *Ahlâk ve Yasama İlkelerine Giriş*³³ adlı eserine, doğanın insanı haz ve acı adlı iki egemen efendinin yönetimi altına koyduğunu, insanın ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini sadece bu ikisinin belirlediğini ifade ederek başlamaktadır. Haz yükseldikçe acı azalır, acı yükseldikçe ise haz azalmaktadır ve haz ile acı faydanın ölçüsünü belirler. Bentham, faydayı haz olarak tarif ettiği için, hayatın amacı fayda ve haz elde etmek olmaktadır. Buna göre; iyi, hazdır, hazzı temin eden şeydir. Bentham, haz ve acıyı ortak dildeki anlamları ile kullanır. “Bu konuda hiçbir inceltme yapmak, hiçbir metafizik yapmak istemiyoruz. Platon’a ya da Aristoteles’e başvurmaya gerek yok. Haz ve acı bütün insanların paylaştığı, hissettiği duygulardır.”³⁴

31 Frederick Copleston, Yarırcılık ve Pragmatizm, çev. D.Canefe, İdea Y., İstanbul, 2000, s. 9

32 Güriz, Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, Ankara: A.Ü.H.F, 1963, s.31

33 Bentham, Jeremy, The Principles of Morals and Legislation, Prometheus Books, 1988, New York

34 Frederick Copleston, Yarırcılık ve Pragmatizm, İdea Yayınevi, İstanbul, 2000

Bentham'ın faydacılık anlayışının üç temel düşünce üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi; geleneksel İngiliz deneyciliği; ikincisi, David Hartley (1705 – 1757)'in “çağrışımçı psikolojisi” ve üçüncü olarak da kendinden önceki faydacı filozofların düşünceleri. Bentham bunlar arasında özellikle Hume'a ve Priestley'e özel bir parantez açarak, Hume'dan “fayda İlkesini”, Priestley'den ise “en yüksek mutluluk ilkesi”ni aldığını ifade etmektedir. Bentham, bu konuda Hume'a olan minnettarlığını “A Fragment on Government” adlı eserinin ilk bölümünde sunmaktadır. Bentham bu bölümde Hume'un, bir toplumsal sözleşme ya da bağ kurgusunu nasıl yıktığını ve nasıl bütün erdemini fayda üzerine dayandığını gösterdiğini ve bunun kafasında bir ışık çakmasını sağladığını anlatır.³⁵ Priestley ise Bentham'ı daha farklı bir açıdan etkilemiştir. 1768 yılında Oxford'da bir kafede Priestley'in “Essay on Government” adlı eserine rastlamıştır. Bu olay onun için bir dönüm noktası olmuştur. Gerçi daha önce Helvetius ve Beccaria okumalarından bu düşüncenin alt yapısı hazır olsa da bu eser asıl olarak onu etkilemiştir. Bu tarihten itibaren görüşleri açık ve net olarak faydacı çizgide olmuştur.³⁶

Bentham'ın ahlak felsefesinin temeli olan fayda ilkesine Bentham o kadar çok inanmaktadır ki ona göre, diğer etik teorilerin gereksiz kısımları atıldığında geriye sadece “fayda ilkesi” kalacaktır.³⁷ Onun fayda ilkesinin özelliği ve yeniliği, bu ilkenin nihai ve en yüksek ilke olmasıdır. Bir başka ifade ile fayda ilkesini kurmaya çalıştığı yeni biliminin doğruluğunun apaçık temel aksiyomu olarak değerlendiren Bentham'a göre, onu gerekçelendirecek vicdan gibi başka bir olgu, temellendirecek ahlak yasası gibi başka bir ilke yoktur. Buna gerek de yoktur çünkü hiç kimse fayda ilkesinin doğruluğunu ispatlayamaz. Zira bazı ilkelerle ilgili olarak kanıt göstermenin olanağı yoktur. Dolayısıyla fayda ilkesi Bentham'a göre, kendisi kanıtlanamayan fakat tüm kanıtların kendisinden yola çıktığı bir ilk ilkedir.³⁸ Fayda ilkesinin kanıtlanmasına ihtiyaç duyulmayan bir ilk ilke olarak ortaya çıkması, bu ilkenin reddedilmesini haklı göstermez. Çünkü Bentham'a göre matematiğe ait önermeler nasıl yanlışlıkları ispat

35 Copleston, Yararcılık ve Pragmatizm, çev. Deniz Canefe, İstanbul, İdea Yay., 2000, s. 8

36 Güriz, a.g.e., s. 59

37 A.g.e., s.33

38 Cevizci, a.g.e., s.198

edilmedikçe doğru kabul ediliyorsa fayda ilkesi de yanlışlığı ispat edilmedikçe doğru kabul edilmelidir. Bu nedenle Bentham’a göre insanların neredeyse hepsinin iyiliğini düşünerek hareket etmeleri ve ilkenin yanlış olduğunun ispat edilememesi onun doğruluğunu kabul etmek için yeterli bir gerekçedir.³⁹

Ahlak da hazların hesaplanmasından başka bir şey değildir. Bentham’ın ‘haz veya mutluluk sayımı’ dediği, ahlâk literatüründe ise ‘ahlâk aritmetiği’ ya da ‘haz kalkülü’ denilen şey buradan çıkmaktadır. Buna göre, haz ve acı ölçülebilir; mutluluğa da hazların hesaplanmasıyla ulaşılabilir.⁴⁰ Bentham, bundan sonra fayda ilkesini uygulama yöntemini belirlemeye geçmiştir. Bu bağlamda Bacon’ın, deney yöntemiyle bilimleri sağlam bir temele oturtmayı başarmasından ilham alarak kendi yöntemi için de gözlemi seçmiştir. Çünkü insan hayatının gözlemlenmesi, bu yeni bilimin ihtiyaç duyduğu temel prensibi sağlayacak olan tek yöntemdir.⁴¹ Bentham’ın faydacılık tarihindeki önemi de bu noktada yatmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bentham, faydacılık tarihine genel ilkeler anlamında yeni ve orijinal herhangi bir şey sunmamıştır. Ancak yine de faydacılık tarihinin en etkili figürü olmayı başarmıştır. Bu başarıya faydacılığa yeni bir ilke yerine yeni bir yöntem sunarak ulaşmıştır. Onu kendisinden önceki faydacılardan farklı kılan nokta da budur. Bentham tarafından ortaya konulan bu metot, onun elinde yaşadığı dönemin sorunlarına pratik çözüm önermede eşsiz bir enstrüman hâlini almıştır.

Mill, Bentham üzerine yazdığı bir yazıda şöyle der: “Bentham’ın yerini, ne olduğunu ya da ne olmadığını, doğruluk adına ne yapıp ne yapmadığını söylememiz istense, onun eşsiz bir filozof olmadığını, ancak felsefe alanında, büyük bir reformcu olduğunu söyleriz. O, felsefeye felsefenin fazlasıyla ihtiyaç duyduğu ve eksikliğinden dolayı durma noktasına geldiği bir şeyler katmıştır. Ama bunu başaran onun doktrinleri değildi, asıl başarı, bu doktrinlere ulaşma yöntemiydi. Ahlak ve politikaya, bilimsel amaçlar için gerekli olan ve yokluğu halinde bu alanları sadece araştırma

³⁹ Güriz, a.g.e., s.47

⁴⁰ A.g.e., s. 103

⁴¹ A.g.e., s.33

alanları olarak bırakan- örneğin fizik, Bacon'dan önce hiçbir sonuç vermeyen ve sonu gelmeyen bir alandan ibaretti- düşünce alışkanlıklarını ve araştırma yöntemlerini kazandırmıştır. Özetle, onun yaptıklarını değerli ve benzersiz kılan onun düşünceleri değil, metodudur. Bu yöntem her şeyden daha değerlidir; ortaya çıkan düşüncelerin bütününe reddedecek olsak da büyük bir bölümünü sorgusuz sualsiz kabul etmemiz gerekir.”⁴²

b.1. Bentham'ın Fayda ilkeleri

Bentham fayda ilkesini keşfetmemişti. Onun yaptığı bunu hem ahlakın hem de yasamanın temel ilkesi olarak belirttik biçimde ve evrensel olarak açıklamak ve uygulamaktır.⁴³ Bentham, başından sonuna dek demokrasinin kendine özgü kutsal bir doğası olduğu konusunda fayda ilkesine başvurdu. 18.yüzyıl'ın başında Francis Hutcheson adında İskoçyalı-İrlandalı bir filozof tarafından dile getirilen şu ilkeyi kamu politikasına yön veren ilke olarak benimsedi: “En iyi edim, en fazla sayıda insana en büyük mutluluğu sağlayan edimdir.” Bentham bu ilkeyi geliştirerek bir ahlak felsefesine dönüştürdü. Bu felsefeye göre bir edimin doğruluğuna ya da yanlışlığına sonuçlarına bakılarak karar verilmeliydi. İyi sonuçlar insana haz, kötü sonuçlar ise acı verenlerdi. Bu nedenle her durumda izlenecek doğru eylem, hazzı acı karşısında en fazlaya çıkaracak ya da acıyı haz karşısında en aza indirecek eylemdi.⁴⁴ Bentham'ın fayda ilkeleri aşağıda özetlenmiştir:

1. Doğa insanı *haz* ve *acının* egemenliği altına koymuştur. Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı onlar belirler. Bir yandan doğru ve yanlışın standardı öte yandan neden-sonuç zinciri onların tahtına bağlanmıştır. Bütün eylemlerimiz, söylediklerimiz ve düşüncelerimizde bizi onlar yönetir; onlara tabiiyetten kurtulmak için sarf ettiğimiz her çaba onları kanıtlamaya ve doğrulamaya hizmet edecektir.

⁴² John Stuart Mill, London and Westminster Review, Aug.1838, revised in 1859 in Dissertations and Discussion, Vol.1

⁴³ Copleston a.g.e, s.24

⁴⁴ Bryan Magee, Felsefenin Öyküsü, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s.186

2. Fayda ilkesi bu çalışmanın temelidir: dolayısıyla başlangıçta bu ilkeyle ne kast edildiğinin açık ve belirgin bir açıklamasını vermek uygun olur. Fayda ilkesiyle, her eylemin ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma veya ki bu da aynı anlama gelir, bu mutluluğu teşvik etme veya ona karşı olma eğilimine göre onaylayan veya onaylamayan ilke kast edilmektedir. Her türlü eylem diyorum. Ve dolayısıyla sadece belli bir bireyin her eylemi değil, fakat hükümetin her türlü karar eylemi.
3. Fayda sözcüğüyle yarar, avantaj, haz, iyi veya mutluluk (bütün bunlar burada aynı şeyi ifade eder) üretme veya (bu da aynı anlamı taşır) çıkarı söz konusu olan kesime zarar, acı, kötülük gelmesini veya bu kesimin mutsuz olmasını önleme eğilimi olan herhangi bir objedeki özellik kast edilir: eğer bu kesim toplum ise, toplumun mutluluğu; eğer belli bir birey ise o bireyin mutluluğu.
4. Toplum kendisinin üyeleri olarak onu oluşturan bireylerden oluşan kurgusal bir yapıdır. Toplumun çıkarı, öyleyse, nedir?—Onu oluşturan üyelerinin çıkarlarının toplamıdır. Bireyin çıkarının ne olduğunu anlamadan toplum çıkarından söz etmek boşunadır. Bir şey bir bireyin toplam hazzına bir eklemede bulunma veya ki bu aynı anlama gelir, onun toplam acılarını azaltma eğiliminde ise bireyin çıkarını artırır veya çıkarınadır denir.
5. Bir eylem toplumun mutluluğunu artırma eğilimi onu azaltma eğiliminden büyükse fayda ilkesine, ya da kısaca faydaya (büyük ölçekte toplumun tamamı açısından) uygundur denir.
6. Bir insanın herhangi bir eylem ya da yasayı onaylaması veya onaylamaması, o eylem ya da yasanın toplumun mutluluğunu artırma veya azaltma eğilimine veya diğer bir deyişle fayda ilkelerine uygunluğu veya uygunsuzluğuyla belirleniyorsa o insan fayda ilkesinin bir partizanıdır denilebilir.
7. Fayda ilkesine uyan bir eylem için ya her zaman yapılması ahlaki açıdan zorunlu bir eylem ya da en azından yapılmaması zorunlu olan bir eylem olmadığı söylenebilir. Ayrıca, bu eylemin yapılması gereken doğru bir eylem; en azından yapılmasının gerekli olduğunun yanlış olmadığı bir eylem olduğu söylenebilir: yani bu eylem doğru; en azından yanlış olmayan bir eylemdir. Bu şekilde yorumlandığında, ahlaki olarak zorunlu, doğru ve yanlış ve benzer diğer

sözcüklerin bir anlamı vardır: başka türlü yorumlandığında ise, bu sözcükler anlamsızdırlar.⁴⁵

Bentham'ın felsefesinin temelinde fayda kavramı bulunmakta; fayda, haz ve acı ile özdeşleştirilmektedir. Fayda kavramını temel aldığı için de, İngiliz felsefesinin deneyci ve realist geleneğinin bir devamı olarak, uygulama yönü olmayan bir ahlâk ve hukuk kuramını değersiz saymaktadır. Bentham'a göre bir eylemin haz ya da acı vermesi onun belirleyici ölçütüdür. Mutluluğa neden olmayan her türlü faaliyet yanlıştır. Onun görüşünün evrensel hale gelmesini sağlayan da en çok kişinin mutluluğu düşüncesidir.

b.2. Haz Hesabı (Felicific Calculus)

Bentham'a göre haz veren şeylerin ölçüsünü acı verenler şeyler karşısında hesaplamayı bilen insan, erdemli bir insandır. Çünkü bu kişi, mutluluğunu rastlantıya değil aklına borçludur. Buna göre etik, haz ve acı duygularına dayanmasına rağmen, kesinliği olan bir rasyonel bilimdir. Duyguların tamamı hesaplanarak haz ve acı duyumları birbirleri ile karşılaştırılır ve bir eylemin erdemli olup olmadığı kavranır.

Bentham eserlerinde *Felicific Calculus*'un dayandığı temel ilkeleri sunar ancak *Felicific Calculus* adını kendisi vermemiştir. Bu isim kendisinden sonraki faydacılar tarafından verilmiştir. *Felicific Calculus* bazı kaynaklarda *hedonistic calculus* olarak da anılır. *Felicific Calculus*, Bentham'ın hazlar arasında sadece niceliksel bir ayırım yapılabileceği, bu nedenle eylemler arasında niteliksel birtakım ayrımların yapılmasının imkânsız olduğu savına dayanır. Örneğin, eğer futbol oyunu kişiye şiir okumaktan daha fazla haz sağlıyorsa kişi için futbol oyunu daha değerlidir. Dolayısıyla Bentham için iki eylem arasında karşılaştırma yaparken dikkate alınması gereken tek şey hazların niceliğidir. Bu durumda eylemde bulunan kişinin yapacağı farklı eylemler arasında niceliksel bir karşılaştırma yapmaktır ve bu karşılaştırma için *Felicific Calculus*'u kullanmaktır. Nasıl ki termometre ısyı ölçüyorsa, “ahlaki ter-

⁴⁵Jeremy Bentham, Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş, çev.Doğan.Aysel, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,Cilt 57,sayı:4, 2008, s 382

mometre” de Bentham için mutluluğun ya da mutsuzluğun karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu noktada bir hususun altının çizilmesi gerekmektedir. O da şudur ki, her ne kadar bu ölçeğin ismi “calculus” kavramını içeriyorsa da burada bir hesaplama-dan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Bentham bu ölçeği, bir ölçüm değil, bir sınıflama aleti olarak tasarlamıştır. Zaten onun bu ölçekle alakalı ilkelerden bahsettiği bölümlerde herhangi bir sayısal veri yoktur, hiçbir rakam kullanılmamış, yalnızca karşılaştırma yapılmıştır.⁴⁶

Bentham haz hesabı yaparken haz ve acının değerini ortaya koymak için yedi koşul belirlemiştir. Bunlar; hazzın ya da acının,

1. “Yoğunluğu”,
2. “Süresi”,
3. “Kesinliği ya da kesinsizliği”,
4. “Yakınlığı ya da uzaklığı”,
5. “Doğurganlığı”; bu hazzı başka bir hazzın takip etme durumu
6. “Saflığı”; hazzın içinde hazza karşıt başka herhangi bir duygu barındırmaması
7. “Kapsamı”; etkileyeceği insan sayısı.⁴⁷

Örneğin sarhoşluğun bir kötülük mü yoksa erdem olduğuna karar vermek için Bentham’a göre bu hesap şu şekilde yapılabilir: Şiddeti bakımından içki yüksek derecede haz verici bir şeydir. Haz vericiliğinin güvenilirliği ve çabukluğu konusunda da içki içmek olumlu not alır. Dolayısıyla içki içmek bu üç nokta düşünüldüğünde erdemli bir eylemdir. Diğer hususlara baktığımızda, içki içme durumunun sürekliliği kısadır, çünkü hiç kimse bu durumda bilinçle uzun süre kalamaz. Verimlilik ve saflık düşünüldüğünde ise içki içmenin notu çok daha düşüktür. Çünkü sarhoşluğun verdiği haz, yeni hazlara ulaşmayı engeller aynı zamanda insanın çalışmasını ve ertesi gün de kendisini kötü hissetmesine sebep olur. Bu hesabı doğru olarak yapan herkes, kendi bu duruma sokmaktan kaçınacaktır. Bu örnekten hareketle Bentham’ın görüşleri ile ilgili olarak varılan yargı, kötü insanların olmadığı, kötü hesap yapan insanların

⁴⁶ Copleston, a.g.e, s.10

⁴⁷ Jeremy Bentham, An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Batoche Books, Kitchener, 2000, s.32

olduğudur. Aslında kötü hesap yapan insanlar da erdemli insanlar ile aynı şeyi ister; mutlu olmayı. Ancak o zorunlu olan hesabı ya hiç yapmamıştır ya da eksik yapmıştır.⁴⁸

Bentham’a göre insanın kendi eylemlerinin yanında, insanın mutluluğunu etkileyen ve kendisini ilgilendiren başka eylemler de vardır ki bunlar; birlikte yaşadığı başka insanların eylemleridir. Birlikte yaşadığı insanların eylemlerini kendi iyiliğine ve mutluluğuna dönüştürmenin yolunu Bentham, fedakarlıktan uzak kendi çıkarları için başkalarının çıkarlarını göz önünde bulundurmamak, yani iyilik yaparak iyilik bulmak şeklinde açıklar. Kısaca Bentham’a göre, insan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini göz önünde tutmak zorundadır. Ahlaklı kimse kendi mutluluğunu isteyecektir, ancak bunu “çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu” istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilecektir.⁴⁹

İngiliz düşünce tarihinde ilk defa bir düşünce okulu kuran Bentham’ın görüşlerini benimseyenler, ‘Benthamcılık (Benthamite), Bentham Okulu (BenthamSchool), ‘Felsefi Radikaller (Philosophical Radicals)’ ya da sadece ‘Radikaller (Radicals)’ ve Yararcılık (Utilitarianism) adlarıyla anılmaktadır. Bu okul başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, dünyanın pek çok ülkesinde taraftar bulmuş, modern dönemin en yaygın düşünce okullarından biri haline gelmiştir.⁵⁰ Bentham’ın felsefesinin yayılmasında etken olarak, mutluluk kavramını ele alırken her bireyin bir diğerine eşit olarak düşünülmesinin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu felsefe bu nedenle daha sonraları faydacılık adı ile anılmaya başladı. Çünkü her eylem sağlayacağı faydanın niteliğine göre değerlendiriliyordu. Ahlak felsefesi, siyaset, hukuk, sosyal politika gibi alanlarda da kullanılıyordu. “En fazla insanın en büyük mutluluğu” zamanla bir slogan haline gelmeye başlamıştır.

⁴⁸ Ahlak Öğretileri, Akarsu Bedia, s.138, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

⁴⁹ Akarsu, a.g.e., s. 128-131

⁵⁰ Harun Anay, Jeremy Bentham’ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 37, 2011, s.9

1.2.3. Faydacılık Karşıtı bir Ahlak Anlayışı olarak Kant Ahlakı

Kant'ın ahlak anlayışının faydacı ahlak karşıtı bir anlayış olarak ifade etmemizin sebebi, Kant ahlak anlayışının, belirli bir eylemi önermekten ziyade bir eylemin nasıl olması gerektiğine dair şartları belirlemesidir. Ona göre bir eylemin değeri, sonucunda ya da eylemin sonunda değil, eylem öncesinde yer alan şartlara ilişkindir. Bu anlamda Kant, “Eylem sonuç itibarıyla şunu sağlamalıdır demekten öte, eylemin ardındaki irade şöyle olmalıdır.” der.⁵¹ Ona göre, eylemin evrensel olması ve asla sonuçla ilişkilendirilmemesi gerekliliği, faydanın ilke haline getirilmemesinin sebebidir. İrade özerkliğini, faydacı ahlakın önerdiği şekilde mutluluktan farklı bir şarta bağlayarak bir ödev duygusuyla, yasadan dolayı eylemde bulunmakta kazanır.⁵² Devam eden bölümde Kant'ın ahlak anlayışı daha detaylı şekilde sunulacaktır.

1.2.3.1. Ahlak Yasası

Immanuel Kant (1724-1804)'ın Aydınlanmanın örnek filozofu olarak görülür. Bunun sebebi, onun Ortaçağ'ın dünya görüşünü silerek kendisinden önceki iki felsefe okulunun, rasyonalist okulla deneyci okulun bazı önemli savlarını bir araya getirmesi, epistemoloji ve etiğin temel ilkelerinin öznel kökenlerini ortaya koyan önemli bir model oluşturmastır. Ona göre, insan bilgi ve eyleminin temel ilkelerini herhangi bir Tanrısal yardım almadan, kendi başına keşfedebilir.⁵³

Kant'ın ahlakı ödev ahlakıdır ve ödevin temelinde ahlak yasasına saygı vardır. Saygı duygusu, ahlak yasasından önce gelmez. Bu duyguyu belirleyen ahlak yasasının kendisidir. Ancak bu yasa karşısında ahlak duygusu da denilebilecek olan yasaya saygı duygusunu yaşarız.⁵⁴

⁵¹ Güneş Mehmet, Kant'ın Ahlak Metafiziği, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 19, Mart 2012, s.344

⁵² A.g.e., s.347

⁵³ Cevizci Ahmet, Felsefe Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.413

⁵⁴ Akarsu, a.g.e., s.145

Kant’a göre ahlak yasası nesnel, pratik bir ilkedir ve bu ilke öznel olamaz. Çünkü, öznel olması durumunda basit bir kural olarak kalır ve bütün insanlar için geçerli olamaz. Dolayısıyla nesnellik, ahlak yasasının ile ve temel maddesini de kendiliğinden ortaya çıkarır ve tüm insanlara eylemlerinin evrensel nitelikte olup olmayacağına göre değerlendirme yapmalarını emreder.⁵⁵

Kant, ahlak yasasının ilkelerine uymanın bir ödev olduğunu belirtir ve belirli bir eylem biçimini ön plana çıkarır. Buna göre, gerçek bir eylemin ahlak yasası düşünüldüğünde, ona saygıdan dolayı yapılması gereklidir. Yasadan dolayı eylem ve yasaya uygun eylem arasında Kant bir sınır çizer. Eylemin ahlakiliği, yasadan dolayı yapılmasıdır. Yasallık, kaynağına bakılmaksızın insanın kendisini sorumlu kılar.⁵⁶

Kant’a göre ahlak yasası, yapılması gereken buyruğu (kategorik imperatif) gösterir. Yasanın bir buyruk olarak istence kendisini göstermesinde zorunluluk vardır ancak bu bir doğa zorunluluğu değil, istemenin zorunluluğudur. Çünkü istenç, ahlak yasasına uymayabilir. Dolayısıyla ahlak yasası, istence buyruk olarak kendisini gösterir ve bu yasa ahlaki eylemi herhangi bir maksada bağlamadan, araçsız olarak nesnel olarak zorunlu olanı açıklar. Yasa, başarı ile ilgili değildir, sonucu ne olursa olsun eylemin kendiliğinden iyi olması ve ilke ile ilgilidir.⁵⁷

Kant koşulsuz olarak iyiyi isteme için ahlak yasasını şöyle formüle eder; kendilerini aynı zamanda genel yasalar olarak nesne edinebilecek ilkelere göre eylemde bulun. Bu bir istemin kendisiyle çatışmaya düşmeyeceği tek koşuldur.⁵⁸ Bu ilkeyi açıklamaya girişecek olursak; bir eylemde bulunurken kaçınılmaz olarak bir ilkeye göre hareket ederiz. Eylemimizin ardındaki ilke, bazen genel bazen de durumun kendisine göre özel bir ilke olabilir. Örneğin, söz verdiğimiz bir şeyi yerine getirdiğimizde şöyle bir ilkeyle eylemimizi yerine getirdiğimizi varsayabiliriz; “sözümü tutarım.” Bu ilke ilgili eylemler için geneldir. Ancak Kant’ın koşulsuz

⁵⁵ Günenç Mehmet, Kant’ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl, Elis Yay., 2016, Ankara, s.155

⁵⁶ Günenç, A.g.e, s.158

⁵⁷ Akarsu, a.g.e. s.220, 221

⁵⁸ Kant Immanuel, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İoanna Kuçuradi, TFK Yay., Ankara, 2002, s.55

buyruk olarak öne sürdüğü ahlak yasası, bizim bireysel olarak eylemlerimizin ardındaki genel ilke değil, bütün insanlar için genelleştirilmiş olan genel ilkedir. Böylece Kant, kendisinde “nomos”u evrensel bir biçimde dönüştürme kuralını mutlak bir şekilde ortaya koyuyor ve evrensel bir etik cumhuriyeti kurulmasına imkan veriyordu.⁵⁹

İkinci önemli nokta, Kant genel ilkenin, “Başkalarının sana yapmasını istemediğin şeyleri sen de onlara yapma.” ilkesi ile karşılaştırılmaması gerektiğidir.⁶⁰ Çünkü bu ilke genelleştirilemeyecek durumlarda koşulsuz buyruktan farklılaşır. Örneğin kişinin intihar eylemi böyle bir eylemdir.

Kant’a göre ahlak bilgisi, insanların davranışlarından bağımsız olmak anlamında a priori bir bilgidir. Buna göre, insanlar yalan söylemeler veya birbirlerine zaman zaman işkence etseler de onların doğruyu söylemeleri veya insan hayatına saygı göstermeleri gerektiği doğru olmaya devam eder. Yani, “insanların doğru söylemeleri gerektiğini” bildiren ahlak yargısını, insanların doğruyu söyleyip söylemediklerine bakarak doğrulayamayız. Söz konusu ahlak yargısı insanların fiili davranışlarından bağımsız bir biçimde, yani a priori olarak doğrudur. Çünkü zorunluluk ve tümellik, Kant’ın epistemolojisi ve bilimsel bilgi anlayışında da gördüğümüz üzere, a priori olmanın özellikleridir. Kant işte bu yüzden, genel olarak ahlak filozofunun, özel olarak da kendisinin görevinin ahlak bilginizdeki a priori unsurları ortaya çıkarmaktan, bu unsurların kaynağını gözler önüne sermekten, sentetik a priori önermelerin ahlak alanında nasıl mümkün olduğunu göstermekten oluştuğunu öne sürer.⁶¹

Kant’a göre koşullu buyruklara dayanarak gerçekleştirilen eylemler zorunlu olmaktan çıkar, olumsal hale gelirler. Yani davranışlarınızı yönlendiren kurallara isterseniz uyarsınız, istemezseniz uymazsınız. İyi olmak istiyorsanız yalan söylemezsiniz, ama iyi olmak gibi bir amacınız yoksa "yalan söylememek" sizin için

⁵⁹ Güneş Mehmet, *Ahlakın Felsefesi Dönüşümü*, Vekitap Yay., 2018, İstanbul, s.169

⁶⁰ Kant, a.g.e., s.48

⁶¹ Cevizci, a.g.e., s.428

bir zorunluluk ya da yükümlülük değildir artık. İşte Kant bu durumun yarattığı ahlaki bunalımı ortadan kaldıracak, yükümlülük bildiren, kendinde amaç olan ve daha fazla geriye gitmeden kavranan bir ahlâk yasası, bir koşulsuz buyruk aramaktadır.⁶²

1.2.3.2. Ödev Ahlakı

Kant, ödev ahlakını geliştirirken, insanın bütünsel doğası yerine, salt akli boyutunu dikkate alır, yani onu sadece akıl sahibi bir varlık olarak görür. Çünkü insan bir bütün ya da doğal bir varlık olarak alındığında, bize zorunlu ve tümel olanı değil de sadece olumsal ve tikel olanı verir; bu temel üzerine tüm insanlar için geçerli olacak evrensel bir etik anlayışı inşa edilemez. Dahası, bütünsel doğası veya ampirik boyutu itibarıyla insan çok çeşitli ihtiyaç, güdü ve duygulanımlarıyla doğal nedensellik yasalarına bağlı olup, kendi dışındaki nedenler tarafından belirlenen heteronom bir varlıktır; o, bu haliyle, ahlaklılık için gerekli olan özgürlükten yoksun bulunmaktadır.⁶³

Kant’a göre ödev, istence buyrulan şeydir ve bu ödev her değerın üstünde kendinde iyiyi istemenin koşuludur. İyi iradeyi ödevle bağlayan Kant, bir iradenin ödev için ödevden dolayı eylemde bulunduğu takdirde, iyi olduğunu söyler. Başka bir deyişle, ödev ya da yükümlülüğün en azından kişinin kendi üzerinde zafer kazanmasını, eğilimlerini alt etmesini, birtakım engellerin üstesinden gelmesini gerektirdiğini düşünen Kant, iyi istencin, eğilimlerine, doğal isteklerine rağmen ödevini bilen, ödevden dolayı eylemde bulunan bir istenç olduğunu belirtmeye özen gösterir. O, işte bu çerçeve içinde ödevle uygun eylemler ile ödevden dolayı, ödev adına yapılan eylemler arasında bir ayrım yapar ve bu ayrım bağlamında, gerçekten ahlaki olan eylemlerin ödevden dolayı yapılan eylemler olduğunu söyler. Gerçekten de ona göre, sadece ödevden dolayı gerçekleştirilen eylemler ahlaki bir değere sahiptir. Seçtiğı örnekte, “kişinin hayatını sürdürmesinin ödev olduğunu fakat ayrıca herkesin buna doğru bir eğilimi olduğunu” söyleyen Kant, hayatı sürdürmek söz konusu olduğunda iki temel önkabul bulunduğunu ima eder. Ben hayatımı, sadece bunu yapmaya eğilimim olduğu için sürdürdüğüm takdirde, benim eylemimin ahlaki bir

⁶² Kant, a.g.e, s.31

⁶³ Cevizci, a.g.e., s.429

değeri olamaz. Eyleminin ahlaki bir değeri olabilmesi için benim onu, hayatımı sürdürmek görevim olduğu için veya bir ahlaki yükümlülük duygusuyla yapmam gerekir. Kant elbette, hayatımı, bunu yapmayı arzu ediyor olduğum için sürdürmemin ahlaken yanlış olduğunu söylemez. Zira eylemim en azından ödevle uygundur ve intihar eyleminde olduğu gibi, ödevle bağdaşmaz değildir. Ama bu eylem kendi içinde ahlaki bir değere sahip değildir.

Ödevden dolayı yapılan bir eylemin ahlaki değerinin, söz konusu eylemi gerçekleştirme eğiliminin azaldığı ölçüde arttığını düşünen Kant, şu halde, iyi iradenin ödevden dolayı yapılan eylemde tezahür ettiğini söyler. Bu çerçevede içinde, o önce ödevden dolayı yapılan eylemin arzu ya da salt eğilimin bir sonucu olarak yapılan eylemden ayırt edilmesi gerektiğini belirtir ve sonra da onun yasaya, ahlak yasasına saygıyla eylemek anlamına geldiğini bildirir. Ahlaki eylemi güdüleyen şeyin ödev olması gerektiğini, böyle bir motivasyonda özel ve belirleyici olan şeyin yasaya saygı olduğunu ifade eden Kant açısından ödevler, kurallar ya da belli türden yasalar tarafından yaratılır. Gerçekten de Kant, ahlaki değerinin sadece ödevden dolayı yapılan eylemde bulunduğunu, ödevden dolayı yapılan eylemin ise yasaya duyulan saygıyla yapılan eylem olduğunu belirttikten sonra, yasanın formu ya da özsel özelliğinin evrensellik, üstelik hiçbir istisna kabul etmeyen sıkı bir evrensellik olduğunu ilan eder. Ahlak yasası, tıpkı doğa yasası gibi, istisnasız herkes için buyuran evrensel; tüm insanlar için geçerli olan genel geçer bir yasadır.⁶⁴

⁶⁴ Cevizci, a.g.e. s.430

İKİNCİ BÖLÜM

MILL'İN AHLAK FELSEFESİNİN ANLAŞILMASI İÇİN TARİHSEL GELİŞMELER

Çalışmamıza Mill'in düşüncelerine yer vermeden önce, Batı'da yaşanan önemli olaylara değinerek başlayacağız. Çünkü bu olaylar bir anlamda özgürlüğün ve bireyselliğin tarihi olma özelliği ile liberal düşüncenin kökenidir. Aynı zamanda bu bölümde, Mill'in düşünce sistematığının alt yapısını oluşturan düşünce akımlarının ortaya çıktığı Modernlik ve Aydınlanma üzerinde durulacaktır.

2.1. Feodal Avrupa'nın Sonu

1789 Fransız Devrimi, gelişen burjuvazi ile imtiyazlarını kaybetme noktasına gelen aristokrasi arasındaki çatışmayı had safhaya taşımıştır. Burjuvazi, aristokratların düşmanı olan köylüleri yanına alarak bir halk hareketi gerçekleştirmiştir. Bunu da feodal Avrupa'yı dönüştürecek maddi kaynaklara sahip olduğu ve yeni birey felsefesini hukuki olarak korumayı hedeflediği için yapabilmektedir. 18. yüzyılda Fransa'da sanayi üretimi iki kat, iç ve dış ticaret üç kat, sömürge ticareti ise beş kat artmıştı. Burjuvazi için servet edinmek kolaylaşıyor, nüfus artışı da refaha eşlik ediyordu. Fransa'nın Versailles ile özdeşleşen mutlakıyetçi gücü İngiltere'ye kıyasla bu sınıfa öyle bir direnç oluşturuyordu ki, siyasi sarkacın halkın olduğu tarafa doğru şiddetle yönelmesiyle burjuvazi kendi çıkarları için monarşiyi ve bütün bir feodal ekonomik sistemi gözden çıkarabildi.⁶⁵

Her ne kadar modern öznenin sözcülüğünü yapan burjuvazi liderliği, ilerlemenin çerçevesini çizse de, feodal Avrupa'nın yüzyıllardır gelişim imkanından yoksun bıraktığı köylülerin durumu, tetikleyici mekanizmanın büyük bir kısmını oluşturur. Çünkü feodal yükümlülükler, köylünün gelirinin büyük bir oranını götürüyordu. Enflasyon ve kötü hasatlar da, geri kalan küçük miktarın alım gücünü

⁶⁵ Eric Hobsbawm, Devrimler Çağı 1789 – 1848, çev.Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost, 2005, s.64

azaltıyordu. Üçüncü Tabaka, yalnızca eğitimli ve kavga etmesini bilen bir azınlıktan değil, şehirlerin yoksul işçilerinden ve kendi topraklarında geçinemeyen köylülerden oluşuyordu. Kentli işçilerin çalıştığı endüstrilerin köylülerin fakirleşmesi ile pazar kaybetmesi, iki grubu aynı devrimci safta buluşturuyordu.

Köylü devrimleri başı ve sonu tam olarak tespit edilemese de, neredeyse salgın niteliğinde, karşı konulamaz hareketlerdir. Kitlesele bir panik dalgası yaratırlar. Fransa'da feodalizm de 14 Temmuz'u izleyen süreç içinde bu şekilde darmadağın oldu. Devlet gücünün zor kullanma kapasitesindeki unsurları atıl ve yönetimsiz kalınca, orta sınıf ve aristokrasi kaçınılmaz olanı kabul ederek tüm feodal ayrıcalıkları kaldırdı. Nihayetinde derebeylik, mali ve sivil ile kamusal alandaki mesleki imtiyazlar ve angaryalar kaldırıldı; vergiler eşitlendi. Yurtdışına kaçan soylular ve kiliseye ait toprakların satılması yüzyıllardır yerleşmiş pratik algıları yıktı.⁶⁶

Özetle, feodalitenin çözülmesi ile birlikte toplumsal hayatın en belirgin özelliği olan kişisel bağıllık ve tabiiyet ilişkileri sarsılmıştı. Gerek tarıma dayalı üretim biçimi, gerekse askerlikle şekillenen iktidar ilişkileri çoktan sınıflı bir toplum yaratmıştı. Vassallık, yüksek sınıflara özgü bir tabiiyet ilişkisi olup, her şeyden önce savaşçı niteliği ve komutaya dayanan özelliği ile serflikten farklılaşıyordu. İnsanlar bir araya gelerek hayatta kalma mücadelesi vermeye başladıkları zamanların başlangıcından beri bu gibi toplumsal sınıklar arama ihtiyacını hissedip, koruyan güçlü bireyi yüceltme, onun yanında yer alma eğiliminde olmuştur. Savaşçı reisi savaşlarda veya kan davalarında desteklemek, karşılığında ise yiyecek, içki, toprak, köle ve altın sahibi olmak, feodal yapının ekonomik temelli değiş tokuşu ve onun çerçevesinde vücut bulan yönetim ilişkisini belirliyordu. Feodalite, bir insanın diğerine kulluğuydu. İnsan insana tabiiyet ilişkileri içinde en yüksek sayılanı, yeminle bağlanan bir efendiye, kılıç, mızrak ve atla hizmet etmektir. Feodal toplumun politik örgütlenmesinin temelinde yatan tabiiyet ilişkilerinin toplumun her kesiminde görülen bir yandaşlık ve adam kayırma boyutunu aşip kurumsallaşması, savaşın yüzyıllar boyunca her reisin gündelik hayatının bir parçası ve her türlü komuta yetkisinin esas

⁶⁶ Sylvia Neely, 2008, s.110

nedeni olduğu bir durumda, doğrudan savaş ekonomisi kaynaklı bir sınıfsallık yaratmıştır.⁶⁷ Merkezi devlet otoritesinin azalması sonucu iktidarın parçalanmış bir yapıya doğru şekillenmesi, ekonominin askerileşmesiyle toplumda tabiiyet ilişkilerini kaçınılmaz kılmıştır. Kana ve toprak mülkiyetine dayalı bu askeri sınıfsallık burjuvazinin ticaretinin daha büyük bir refah ve dolayısıyla iktidar imkânı yarattığının görülmesiyle çeşitlenmiştir. Sürekli savaş halindeki bir toplumdaki hele bir de sanayideki teknolojik gelişmeler sonucu sürekli meta üretimi halindeki bir topluma dönüşmesiyle, feodalitede dört bir yanda ortaya çıkan kalelerin yerini modernitede fabrikalar almıştır. Yeni üretim araçları üstündeki mülkiyet ilişkisi ile iktidar için çatışan aristokrasi ve burjuvaziye ek olarak işçi sınıfı doğmuştur. Teknolojik ilerlemeye karşın emek açısından sömürünün had safhaya ulaştığı bir çağa böyle girilmiştir. Toplumsallaşma, sözleşmecî anlayıştaki gibi gönüllü bir iş birliği olmaktan ziyade; hayatta kalmak için sınıfsal çerçevede kaçınılmaz olan, feodalitedeki gibi askeri kaba kuvvete değil ama daha derin yapılarda bir iktidar baskısı şeklinde ortaya çıkan bir tabiiyet ilişkisi biçimini almıştır.

Burjuva devrimleri sürecini 17. yüzyıl başında ve ortalarında tamamlayan Hollanda ve İngiltere'de gerçekleşen bütünleşmenin izinde, feodal ayrıcalıkların sürdüğü Fransa'da gerçekleşen burjuva devrimi, siyasal zorla ulus-devletin kendi yurttaşlarını somut insan-tekleri olarak yaratmasına, askerlik, modern eğitim, dilde ortaklaşma vb. yoluyla modern Fransız ulusunun inşasına da hizmet etti. Böylece, 1648 İngiliz ve 1789 Fransız Devrimleri, yalnızca İngiliz ve Fransız devrimleri değillerdi; bunlar Avrupa tarzında devrimlerdi. Yalnızca toplumun belirli bir sınıfının eski siyasal düzen karşısındaki zaferi değillerdi; daha çok yeni Avrupa toplumu için, yeni siyasal düzenin ilanları oldular.⁶⁸

⁶⁷ Marc Bloch, Feodal Toplum, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Opus Yayınları, 1998, s. 242-247

⁶⁸ Mustafa Bayram Mısır, Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddecî Bir Eleştirisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ankara, 2011, s. 25

2.2. Avrupa’da Monarşi

İngiliz monarşisi bugün hala yaşayan, Avrupa’nın en eski politik kurumlarından biridir. G nt m zde yürütme yetkisi olmasa da temsili kültürel bir sosyal unsur olarak devam edebilmesi, Avrupa tarihinin devrim ve muhafaza hareketleri arasında nasıl mekik dokuduğunun en açık örneklerinden biridir. Olay odaklı bir kronolojinin içinde kaybolmadan, İngiltere’de zirve dönemini Mill’in yüzyılında yaşamış bu monarşik devlet kültürünün siyaset biçiminin ve geçmişinin üstünden kısaca geçmek, kendisi de bizzat milletvekili olarak görev yapmış Mill’e dair eleştirel bir perspektif sunacaktır. Böylece aynı koşulların aynı yüzyılda Londra’da bir arada ama farklı tutumlarla yaşamış Marx gibi kom n st bir devrimciyi, Dickens gibi modern peri masalları üretmiş bir yazarı ve Mill gibi eklektik bir düşünürü nasıl olup da çıkarabildiğini anlamak bir nebze kolaylaşacaktır.

Fransa ile İngiltere’nin hegemonya mücadelesinde olduğu dönemde, İngiliz Kralı II. James’in, Fransa Kralı XIV. Louis’den para aldığının ortaya çıkması ve halkın gözünde hain olarak görülmesi, 1688 Devrimi olaylarının başlangıcı kabul edilir. Whig ve Tory önderleri tarafından Prens William İngiltere’yi mutlakiyet ilikten kurtarması için davet edildi. II. James, parlamento, kilise ve ordu tarafından terk edildiğini anlayarak, 22 Aralık 1688’de dönmemek üzere Fransa’ya ka tı. Böylece, İngiltere’de mutlakiyetçi krallık sona erdi. İronik gözükse de, mutlakiyet iliğe son verilmesi için parlamento gruplarının yine bir başka hanedan üyesini göreve  ağırması, Fransa’da daha sonra görülecek radikal ve köktenci devrimci tutumların aksine, İngiliz siyasetinin ara çözümleri, pragmatik faydaları dolayısıyla ve temel devlet mekanizmasına zarar verilmemesi için nasıl kullandığının bir örneğidir.

Prens William, 1689’da bir anayasa meclisi topladı. II. James’in, kral ve halk arasındaki kurucu sözleşmeyi ihmal etmek suretiyle krallık anayasasına uymadığı ilan edildi. Parlamento, Prens William ve karısı Mary’i İngiltere’nin kralı ve kraliçesi olmaya davet etti. Fakat ta  onlara “İnsan Hakları Bildirisi” şartı ile verildi. İnsan Hakları Bildirisi, II. James’in adaletsizliklerinin ve kanunsuzluklarının anlatımı ile

başlar. 1688'deki kansız devrimin özü, kralın mı yoksa parlamentonun mu üstün olacağı meselesiydi. İnsan Hakları Bildirisi, kralın, parlamentonun onayı olmadan vergi koyma hakkını reddetti. Aynı zamanda, barış döneminde, krala bir düzenli orduyu elinde tutmak ve sayısını arttırmak konusunda yasak getirdi. Yani, kraliyet mali ve askeri yönetim araçlarından yoksun bırakıldı ama fesh edilmedi.⁶⁹ Yargıç atama ve görevden alma hakkı Lordlar ve Avam Kamarası'nın tasarrufuna bırakıldı. Ayrıca, kıtayı iç işlere karıştırmamanın bir parçası olarak, tahta bir Katolik'in geçmesi yasaklandı ve Protestan muhaliflere hoşgörü kanunen bağışlandı.⁷⁰

Bu devrim ile birlikte, Avrupa'nın büyük ülkelerinden birinde ilk anayasal monarşi kurulmuş oldu. Alınan kararlar, 1832'deki parlamento temsilcileri reformuna kadar genel karakteri değişmeden kaldı. 1832'deki siyasi ve iktisadi gücü, soylulardan orta sınıfa aktaran reformun temelinde, 1688'in kansız devrimi bulunmaktadır. Bu tarihte, İngiliz yönetim sisteminin liberal temelleri hukuken atıldı.⁷¹

Avrupa'nın bir sonraki büyük siyasi devrimi elbette İngiltere'dekinden yaklaşık yüz yıl sonra gelen Fransız Devrimi'dir. Sonuçları dikkate alındığında, bu devrim İngiltere'deki gibi daha çok ülke sınırları içerisinde kalmamış, bütün dünyayı saran bir özgürlük hareketine dönüşmüştür. Fransız Devrimi, sistemli hareket eden, siyasi olarak örgüt bağları kuvvetli insanların yaptığı bir devrim değildi. Bununla birlikte, çıkarları ortak bir toplumsal grup olan burjuvazi içinde varılan uzlaşma büyük bir itici güç sağladı. Buna paralel olarak, topluma önderlik etmek gayretindeki düşünür ve iktisatçıların söylemiyle ve gayri resmi birlikler içinde gelişen ise, klasik liberalizmin fikirleriydi.

Yeni bir rejim, Fransız ulusunu temsilen ve halkın genel iradesini ifade etmek için tasarlandı. Egemenlik kaynağı Tanrı'ya yapılan metafizik bir referansta değil, doğrudan halkın temsil edilmesinde aranıyordu. Bu talep, İngiliz Avam Kamarası'na

⁶⁹ William Ebenstein, Siyaset Felsefesinin Büyük Düşünürleri, çev.İsmet Özel, Şule Yay., İstanbul, 2000, s.177

⁷⁰ Ebenstein, a.g.e.s.180

⁷¹ David Parker, Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560 – 1991, çev.Kemal İnal, Dost, 2003, Ankara, s.90

benzer bir oluşum içinde şekillendi. 1789'da burjuvazinin istekleri "İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirgesi"nde belgelendi. En fazla vurgulanan unsur, özel mülkiyetin kutsal ve dokunulmaz bir doğal hak olduğuydu.

Bir yüzyıldan fazla bir süre sonra o yıl toplanan Fransız Meclisi'nin ilk kararının da vergilerin halk tarafından onaylanması gerektiğini ilan etmesi, bu iktisadi özgürleşme talebinin bir parçasıdır. Körü körüne bir ayaklanma olmanın ötesine geçilmesi, halkın böylesi bir siyasi ufuk belirlemesi ile mümkün oldu. Fransız Devrimi'nin temelini oluşturan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Amerikan Haklar Bildirisi'nden sonra, bugünü dahi aydınlatan temel belgelerden biridir. Sosyal ve siyasi yaşamın yozlaşmasının nedeni, insanın doğuştan gelen haklarının tanınmamasıdır. Bu, modern öznenin, hür ve eşit doğup öyle yaşaması gerektiği fikrinin hukuk tarafından güvenceye altına alınma bildirisi. İfade özgürlüğü, hür ve eşit olarak kendini temsil edebilmenin temel unsurudur.

Yeni tarzda ve gerekirse şiddet kullanarak bir siyaset yapmanın ilk somut adımının, devlet hapishanesi olan Bastille'in zapt edilmesi ile atılması, yeni özgürlük anlayışının neredeyse şiirsel bir metaforudur. Doğmakta olan liberal özne, kendisini tutuk bırakan metafizik ve politik duvarları aşıyordu. Bu, modernitenin eski düzene getirdiği simgesel bir yıkımdır ve devrimi dinamizmi yüksek kentlerden, feodal muhafazakarlığın yapısal olarak yerleşik olduğu kırsala hızla yaymıştır. Fransa'nın birçok kentinde komün şeklinde şehir yönetimleri kurularak devrim yaygınlaştırılmıştır.⁷² İngiltere'de ise özellikle Whigler, İngiltere'nin yüzyıl önce yaptığını gerçekleştiren Fransa'ya sempati duymaya başlamıştır çünkü hiyerarşi, sınıf ve otorite eksenli dindar toplumsal yönetim anlayışı büyük bir darbe yiyordu. Daha tutucu olan Toryler ise, özgürlük, eşitlik ve kardeşlikle formüle edilen Jakoben ideallere karşı teyakkuza geçti.

⁷² Hobsbawm, a.g.e., s.73

2.3. Modernliğe Genel Bakış ve Aydınlanma

Modern kavramı, 5.yüzyıl'da Latince, “şimdi, bugüne ait” anlamına gelen “modo”dan türemiş olan “modernus” kelimesinden gelmektedir ve Romalıların, Hristiyanlığa geçişleri sonrası, eski Pagan geleneklerinden koptuklarını ve yeni bir kültürün ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda modern kavramı, eski ve yeni arasındaki farklılığa vurgu yapmaktadır. Bir yanda, geçmişte bırakılan değer ve fikirleri içermesi nedeniyle genellikle olumsuzlanan eski ile diğer tarafta, bugünün yaşam tarzına ilişkin unsurları içeren ve güncel olduğu için olumlu bir anlama sahip olan bir yeni vardır.

Modernlik, Batı Avrupa’da 17.yüzyıl’dan başlarından itibaren ortaya çıkan ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişiklikler sonucunda yaşanan değişimleri anlatmak için kullanılır. Bu anlamda modernite, eskide kalan, geleneksel olan ile bir karşıtlık içerisinde, bireysel, toplumsal ve politik yaşamdaki dönüşümü ve değişimi ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla moderniteye geçiş ile birlikte, modern kavramının anlamına uygun olarak, eskiye karşı çıkma ve ondan kopma, yeni ilişkilerin oluşması söz konusudur. Nitekim modernitenin tarihsel içeriği, kavramın kullanılışı ile birlikte varolmuştur. Hegel modernite kavramını, yenedünyayı, Rönesans ve Reform’u, Ortaçağ’dan ve Yunan Antikitesinden ayırtmak için kullanmıştır.⁷³

Modernilięin doğuşu, aklın düzeninin insan türü için asli olduğu ilkesinin beyan ettiği Aydınlanma’ya götürülebilir. Aydınlanma düşünürü Descartes, iyi bir yargı ve doğruyu yanlıştan ayırdetme gücü, tam bir ifade ile sağduyu ve aklın bütün insanlarda eşit olduğunu ifade eder. Modern akıl düşüncesinin de başlatıcısı olan bu özerk yargılama gücü, Kant’a göre Aydınlanma’nın kurucusu ve insan kendi yarattığı ergin olamama durumundan çıkmasıdır. İnsanın kendi aklını kullanma isteği ve cesareti ya da başkasının vesayeti olmaksızın kullanma talebi Aydınlanma’nın hareket noktasıdır.

⁷³ Ahmet Çiğdem, Bir İmkan Olarak Modernite, İletişim, 2012, İstanbul, s.66

Ön tarihinde, 15. yüzyılın ortalarındaki Rönesans hareketi, 16. yüzyıldaki Reform, 17. yüzyıldaki Newton'un Bilimsel Devrimi ile Descartes'ın Kartezyen Felsefesi bulunan "Aydınlanma" sonradan konulmuş bir isimlendirme olmayıp, ortaya çıktığı dönemin düşünürleri tarafından kullanılan bir kavramdır.⁷⁴ Aydınlanma düşünürleri, aklın önemi, dini, siyasi yapıyı ve sosyal düzeni eleştirmek, düşünce ve ifade özgürlüğü, bilimin üstünlüğü, ilerleme, hümanizm gibi değerlerden oluşan bir yaşam biçimini gerçekleştirmeyi amaç edinmişlerdir. Hareketin temelinde, insan düşüncesinin dinsel dogmatizmin koyduğu sınırları yıkarak ve onun dışına çıkarak akıl yürütme ve bilim yoluyla hem kendisi hem de evrenle ilgili gerçeği kavrayabileceği fikri yatmaktadır.⁷⁵ Her türden felsefi ve toplumsal projenin akla dayanması gerektiğini öngörmesi nedeniyle Aydınlanma aynı zamanda "Akıl Çağı" olarak da adlandırılmaktadır. Akıl; vahiy, gelenek ve otorite üçlemesinde temellenen her şeyi eleştirme ve sorgulama yetisini temsil etmektedir. Akla duyulan sonsuz güven neticesinde, insanın geliştireceği yasa ve kurallarla kendi mutluluğunu sağlayabileceğine inanılmakta; bir insan için doğru olanın, sadece o kişi tarafından belirlenebileceği savunulmaktadır.⁷⁶

Aydınlanma felsefesine göre evren tüm yönleri ile rasyoneldir. Evren rasyonel olduğuna göre bir düzen içermektedir ve bu düzeni belirleyen şey akılsal ilkelerdir. İnsan da akıllı bir varlık ya da insan zihninin kendisi rasyonel olduğu için, bu ilkelerin bilinmesi, evrendeki düzenin anlaşılabilmesi mümkündür. Geleneksel anlayışta ise akıl, bu denli yüksek bir güce sahip değil; insanın düşünme faaliyetinin bir yetisi ve Tanrısal aklın bir parçasıydı. Ancak bu anlayış, özne olarak insanı, Tanrısal akla tabi kılıyor, edilgenleştiriyordu. Aydınlanma ile edilgen değil, değiştiren, özerk yani etkin bir akıl anlayışı geliştirildi: Akıl varolanın eleştirilmesini sağlayan araç, doğaya

⁷⁴ Kant 1784'te Berlinische Monatschrift dergisinin "Aydınlanma Nedir?" şeklindeki sorusunu aynı başlıklı bir makaleyle yanıtlıyordu. Foucault, Kant'a böyle bir sorunun sorulmasını ve Kant'ın bu soruyu yanıtlamasını modern felsefenin kuruluşu olarak tarif eder. (Michel Foucault, "Aydınlanma Nedir?", Özne ve İktidar, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden/Osman Akınhay, Haz.Ferda Keskin, Seçme Yazılar 2, 1.Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s.171) Dergi aynı soruyu dönemin başka aydınlarına da yöneltmiştir. Ancak Foucault'ya göre Kant'ın yanıtını farklılaştıran, Aydınlanma'yı içinde ilerlenen zamanı, güncel durumu tarif etmek için kullanmasıdır.

⁷⁵ Çiğdem, a.g.e., s.13

⁷⁶ Çiğdem, a.g.e.,s.16

egemen olma, topluma biçim verme yetisi olarak anlaşılmaya başlandı.

Akıl, insanlara, kendilerini devralınan eski ideolojiden kurtulma olanağı veren, doğayı egemenlik altına almayı ve eski toplumsal düzeni değiştirmeyi sağlayan güç olarak kabul edildi. Nitekim Aydınlanma ile başlayan modern bilimin ayırt edici niteliği, bilginin imkânını duyulardan bağımsız olarak işleyen bir akıl etkinliğinde temellendiriyor oluşudur. Bu bilim anlayışının özelliği, Francis Bacon’ın öne sürdüğü “faydacı” bilim anlayışıdır. Buna göre, insanın dünyanın efendisi olması, nesnelere hâkim olması ve kendisine faydalı olacak şekilde onları dönüştürmesi için, büyük bir güç olan doğayı tanıması ve onu bilmesi gerekmektedir. Bilimin asıl işlevi, insanın çaresizliğini azaltmak ve onu yüceltmektir. Bilim ve bilginin sayesinde insan doğa üzerinde egemen hale gelerek, onu kendi faydası ve mutluluğu için kullanabilecektir.

Doğanın insan aklıyla hükmedilebilir hale gelişi, doğa bilimlerinin varolan duyulur dünyadan uzaklaşarak, bütünüyle doğayı akılla kavranan bir süreç olarak değerlendirilişi, artık aklın modern dünyadaki güvenilir tek bilgi kaynağı olarak otoritesini de gösterir. Modern bilimin belirmesini sağlayan bu yöntemsel değişimle aklın varolan dünyanın belirleyicisi haline gelişi, özellikle 18. Yüzyıldan itibaren akli kamusal olanın yani insani pratiğin de tek yargıcı kılar.

Aydınlanma hareketi, insanları esasında kötü ve köleleştirici olduğuna inanılan din, mit, önyargı, bağnazlık ve hurafenin etkisinden kurtararak, iyi ve özgürleştirici olduğu kabul edilen “aklın düzenine sokmayı; akılcı düzen ve bilgilenme ile toplumların temelsiz inançlardan, gerilikten uzaklaşmalarını ve böylece ileri bir düzeye gelmelerini amaçlamaktadır.⁷⁷ Aydınlanma ile aynı zamanda, insanın içinde yaşadığı toplumun sorunları da çözülecektir. Çünkü insanın tümüyle özgürleşmesi, onun yeteneklerini ve yaratıcılığını ortaya koymasını sağlayacaktır.⁷⁸ Aydınlanma, toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, dinin, geleneğin, mitin ve hurafenin akıldışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve insan

⁷⁷ Gencay Şaylan, Postmodernizm, İmge, 2002, Ankara, s.114

⁷⁸ Şaylan, a.g.e.,s.114.

doğasının karanlık yanından kurtuluşu vaat etmiştir. Kilisenin ve İncil'in otoritesine karşı çıkılarak, yerine bilimin otoritesi konmuştur. Bu sebeple, Aydınlanma'nın otorite karşısı bir söylem olduğunu söylemek doğru değildir.⁷⁹ Aydınlanma, akıl ile kavranabilecek tek gerçekliğin olduğunu iddia etmesinin yanı sıra insanla ilgili gerçeğin de evrensel olduğunu kabul etmiştir. Tüm insanlar ve toplumlar için geçerli olan gerçek mümkündür. Dolayısıyla Aydınlanma, aklın yanında ahlak ve hukuk kurallarının da evrensel olduğunu ileri sürerek yaşamı bilimin ve aklın önderliğinde yeniden kurmak gerektiğini vurgulamıştır. Nihai olarak farklı düşünceleri olsa dahi Aydınlanma düşünürlerini sekülerizm, hümanizm, serbest ticaret, bireyin yeteneklerini geliştirmesi ve iktidardan bağımsız hareket edebilme özgürlüğü onları birleştiren asıl programdır.⁸⁰

Aydınlanma dahilinde sayılan düşünürler, kendi düşünme pratiklerini de eleştirel aklın süzgecinden geçirmişlerdir. Kant'ın bir derginin sorusunu yanıtladığı makalesi, kısalığına rağmen Aydınlanma üzerine en kapsamlı düşüncelerden birini ortaya koymaktadır. Kant, derginin 'Aydınlanma nedir?' şeklindeki sorusuna 'ergin olamama halinden kurtulma' diyerek yanıt verir. İnsan bu ergin olamama durumuna, kendi aklını bir başkasının kılavuzluğunda kullanmayı kabullenerek kendi eliyle düşmüştür. Şimdi kendi aklını tekrar kendi kontrolüne almak, bir cüret gerektirmektedir. Aydınlanma, bu cesaretin gösterilmesiyle ortaya çıkar.

Böylece Kant bu soruya çok boyutlu bir cevap vermeye başlamıştır. Aydınlanma etik bir sorumluluk gerektirmektedir. Bu sorumluluğu üstlenmek insanlar için kolay olmadığı gibi, her insan bu konuda eşit derecede gelişkin de olamayacaktır. Bu yüzden, kalabalık kitleler içince bazı insanlar toplumun önünde aklını kullanmasını engelleyen otoriteleri eleştirerek kitlelerin bunlardan kurtulmasını sağlayacak kalkışmalara girişmesine yardımcı olabilirler.

⁷⁹ Ahmet Çiğdem, Aydınlanma Düşüncesi, İletişim, 2009, İstanbul, s. 19

⁸⁰ Çiğdem, a.g.e., s.21.

Kant, akla güvenmeyi öğütlemektedir. Aklını kitle önünde kullanma özgürlüğü, tehlikeli bir özgürlük değildir. Ergin bir şekilde kendi aklına hakim olan ve kendi aklını kendisi kullanabilen birey, aklın belirli kamusal işler ve görevler için özel kullanımını da sekteye uğratmadan düzenleyebilecektir. Örneğin bir asker, itaat etmemesinin sonuçlarının bilincinde olarak itaat etmeyi seçecektir. Ancak kamu önünde itaat etmesini gerektiren görev de dahil her konuda eleştirel bir şekilde aklını kullanmasının önüne bir engel koyulmamalıdır.

Aydınlanmanın akı, eleştirel akıldır. Eleştirel akıl esas olarak kişinin aklına başka bir aklın vekalet etmesini reddetmesidir. Kant'ın iyimser düşüncesi, eleştirel aklın toplumun düzenini ortadan kaldırma riski taşımayacak ve herkes için en iyi sonuçlara varmamızı sağlayacak akılcı bir eylemi getireceği yönündedir. Aydınlanma, ergin olmanın kendisi ve doğanın sırlarının açığa çıkması değil, aslında sadece yola çıkıştır. Yola çıkıldıktan sonra artık yol almanın önündeki engeller kaldırılacak ve yol alınacaktır.

Eleştirel aklın önünün açılmasının meşruiyetinin görülmesi için tarihsel gelişmeye bakmak yeterlidir.⁸¹ Kant'a göre ilerleme, insan doğasının bir açılımı, bir zorunluluğudur. İronik bir şekilde, Büyük Friedrich'in, 'İsteddiğiniz kadar, istediğiniz konular üzerine düşünün, ama itaat edin' çağrısını çok önemser. Çünkü doğa, insanın doğası, bir defa ilerlemenin önünü açarsa, devlet her ne kadar birikmiş gücünü ve ordularını şeylerin değişmemesi ve otoritenin sağlanması için kullanırsa kullansın, özgürleşen akıl sonunda yönetimi de değiştirecektir. Kant sadece felsefi ve etik bir düşünüş aktarmamaktadır. Dönemin yöneticilerine, aydınlarına ve halka eleştirel aklın önündeki engelleri kaldırmaya dair politik bir çağrıda bulunmaktadır.⁸²

Aydınlanmaya göre tarih kendini tekrar etmez, zorunlu olarak ilerler. Her dönem bir önceki dönemin birikimini taşır.⁸³ İlerlemenin mantığı, Kant'ta da

⁸¹ Kant, "Aydınlanma Nedir?" "Sorusuna Yanıt", 1784

⁸² A.g.e.

⁸³ Çiğdem, a.g.e., s.95

gördüğümüz şekilde, bir büyüme ve gelişme metaforu içinde anlaşılır. Tarihin evrensel kanunları vardır, insanlık gelişimsel bir seyir izler. İlerlemeyi insan için geri dönülmez bir süreç olarak gören Aydınlanma düşünürü Turgot'a göre, insanlar önceleri tabiata bağımlı bir çizgi izlerken, daha sonra tarım toplumuna geçmiş ve son dönemde ise ticaret ve kentleşmeye dayalı bir gelişim yaşamışlar, mutlak baskı ve keyfi idare tarzının yaşandığı dönemlerden kurtulup Fransız Devrimi'ne geçmişlerdir. Son aşamada ise aklın ilerlemesinin sınırsızlık kazanacağı döneme geçilecektir.⁸⁴ İlerleme fikriyle insan, aklını kullanarak tabiattan maddi zenginlikler üretmesine yardım edecek olan teknolojiyi geliştirecek ve daha mutlu, ahlaki ve medeni bir hayat yaşayacaktır. Bu açıdan, ilerleme düşüncesi insana yönelik bir iyimserliği barındırmakta ve bütün toplumların aynı süreçten geçeceğini varsayarak mutlak gerçeklik kavramını gündeme getirmektedir.

Aydınlanma'nın ilerici tarih anlayışı, pozitivist ve pozitivist tarihsel anlayışa da öncülük etmiştir. Pozitivizm kavramı, Fransız Sosyal Bilimci Auguste Comte tarafından ortaya atılmıştır. Comte'un pozitivist bilim anlayışı üç hal çözümlemesine dayanmaktadır. Toplumlar bu çözümlemeye göre, bilgi üretme ve bilgiyi temellendirmede teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç farklı aşamadan geçmiştir. Pozitivist aşama, bilimin egemen olduğu aşamadır ve bu aşamada din, toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmıştır.⁸⁵ Pozitivizm, insanlıkla ilgili tarihsel süreçte gelişen farklı düşünce biçimlerine tepki göstererek, özellikle de teolojik ve metafizik anlayışları reddeden, gözlemlenebilir olguları esas alan bir düşünce akımıdır. Pozitivizm, klasik fiziğin (Newton fiziği) temel özellikleri, bilhassa nedensellik ilkesi üzerine kurulu bir bilim anlayışıdır. Daha önceleri ereksel neden, Tanrı'nın iradesi ya da Tanrı tarafından verilmiş amaç ya da işlev gibi açıklamalarla ve belli bir gizem ve aşkınlık sınırları içinde düşünülen doğal fenomenler, artık belirli matematiksel kurallar ve neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanabilecek mekanik ilişkiler olarak düşünülmektedir.

⁸⁴ A.g.e., s. 43

⁸⁵ Şaylan, a.g.e., s. 178

Aydınlanma'nın toplum anlayışı modern devlete giden yolu açmıştır. Akıl, toplumu yeniden inşa edecek kuramsal yapıyı oluşturmaya muktedir görülmüştür. Aydınlanma eğitilmiş, kapasitesi artmış, belli bir yöreye bağlılığı azalmış birey vurgusu yapar. Şehirlerin büyümesi ve köylülerin topraktan koparak kendi emeklerini diledikleri gibi satma imkanına kavuşmasıyla 'Şehir havası insanı özgür kılar' sözü yaygınlaşmıştır.⁸⁶ Emek-gücünün satılabilmesi veya değiş-tokuş konusu edilebilmesi, feodaliteden farklı olarak emek-gücünü üretim için kullananla emek-gücünün sahibi arasında eşit ilişkileri varsayar. Bir şehir cemaatine dahil olmak, bir feodal beye ve toprağa bağlı olmaktan farklıdır. Geleneksel bağlardan kopma; bireyselleşme ve önce şehirle ardından da ülkeyle ve devletle tarif edilen toplumun yurttaşı haline gelme sonucunu doğurmaktadır.

Yurttaşlar şehirde yaşadıkları bireysel özgürlüğün karşılığında kamusal alanda da sorumluluklara sahipti. Bu sorumluluk, feodal bağımlılığın yerine geçiyordu: Bir şehirde uzun süre oturmak ve o şehrin vatandaşlığını kabul etmek, serflik bağının yerine şehre karşı kamusal sorumluluğu koymak anlamına geliyordu.⁸⁷ Şehirlere göç eden ve 'yurttaş' haline gelen insanların teorik alandaki izdüşümü, öncelikle sözleşme teorilerinde olmuştur. İnsanlar eşit ve özgür özneler olarak aralarında yapacakları sözleşmeler yoluyla toplumsal alanı düzenleyebilirler. Rousseau, toplumun kendi çıkarını düşünen bencil üyesiyle toplumun ortak çıkarına davranan ve sözleşmeye tümüyle bağlı kalan 'iyi vatandaş' arasında tamamıyla soyut bir karşıtlık kurmuştur.⁸⁸ Bu karşıtlık, burjuva toplumdaki modern insanın temel karakteristiğidir. Rousseau'nun soyut ayrımı, Aydınlanma'nın kategorileri uyarınca yapılmıştır: Bu iki soyut figürün birbirlerine bağlı olduğu ve somut bir bütün oluşturdukları, yani özgür ve bencil bireyle sözleşmeye uyan iyi vatandaşın aslında aynı kişi olduğu görülemez. Goldman'a göre, Aydınlanmanın bu ikili 'iyi' ve 'kötü' insan figürü, Alman idealizmine ve Kant'a kadar çözülememiştir. Kant, bu soyut ayrımı korusa da sonuçlarını gerçekte olan ve olması gereken iki toplum modeline götürmez. İki ayrı birey yoktur, her birey kendi içinde ahlak ve bireysel tatmin arasında çelişki

⁸⁶ Lucien Goldmann, Aydınlanma Felsefesi, çev. Emre Arslan, Doruk Yayıncılık, 1999, Ankara, s. 23

⁸⁷ Goldman, a.g.e., s. 23

⁸⁸ Goldman, a.g.e., 43

yaşamaktadır.⁸⁹

Sözleşme teorileri, özgür ve eşit olan bireylerin kendi iradeleri doğrultusunda, ortak çıkarlarını gerçekleştirmek, temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak, can ve mal güvenliklerini olası tehlikelere karşı korumak amacıyla devleti oluşturma sürecinin teorik çerçevesini çizmiştir. Siyasal örgütlenmeler akılcı temellere oturtulmalı ve meşruiyetini dinden alan yaklaşımlar terk edilmelidir. Akıllı kullanarak varolan toplumsal düzenin rasyonel eleştirisi yapılabilir ve görünenlerin ötesindeki doğal gerçekliğe ulaşılabilir. Bu şekilde insana ve toplumsal ilişkilere dair doğal yasalara ulaşarak, toplumsal kurumların bu rasyonel yasalara göre yeniden inşa edilmesiyle, insanlar tarihsel olarak malul oldukları bütün sorunlardan kurtulabilir. Dolayısıyla yapılması gereken, ilke olarak bütün insanların kullanabileceği bir yeti olan akıllı kullanarak varolan bütün toplumsal kurumların eleştirilmesidir.⁹⁰

Mill de çağdaşları gibi akıllı yönetim ve yaşamın temel rehberi olarak kabul eder. Bentham'ı ve babası James Mill'i takip ederek faydacılığı, akıllı rehber kılmanın meşruiyetinin delili olarak gösterir. Bentham'a göre her birey, tartışmasız ve bilimsel bir zorunluluk olarak kendi mutluluğunu gözetir. Bu matematiksel bir aksiyom kadar temel ve apaçık bir gerçektir. Oğul Mill, hayatının bir döneminde Aydınlanmanın faydacı ve mekanik bireyciliğini eleştiren romantizmden ve muhafazakarlardan etkilense de⁹¹ bu görüşlerle faydacı görüşleri, yani romantizmle aydınlanma projesini birleştirmeye çalıştı.⁹² Mill kendi pozisyonunu şöyle tarif ediyordu:

“... ben “fayda”dan bağımsız bir şey olarak, “soyut hak” fikrinden iddiam lehine çıkartılabilecek olan her türlü avantajdan vazgeçiyorum. Bütün ahlaki konularda ben faydayı başvurulacak en son ölçü olarak görüyorum Fakat bunun en geniş anlamda, ileri bir varlık olarak bir insanın daimi çıkarına

⁸⁹ Goldman, a.g.e., 43

⁹⁰ Çiğdem, a.g.e., s.35.

⁹¹ Capaldi, s. 86 - 133

⁹² Age, s. 132, 140 Bentham ve Coleridge üzerine yazdığı iki pasaj bu çabanın ifadesidir.

dayanan fayda olması lazımdır.”⁹³

Bentham’ın detaycı tümevarımcı bilimsel yöntemini kuvvetle överken⁹⁴, onun vardığı bireysel faydacı yaklaşımı tek yönlü olmakla ve deneyime yer vermemekle eleştiriyordu.⁹⁵ Faydacılıktaki faydayı Bentham gibi insan doğasının bir zorunluluğu olarak ele almıyor, onu daha çok ödül ve cezadan etkilenmeyen bir özerklik ve özgürlük arzusu olarak tarif ediyordu.⁹⁶ Bentham’ınki gibi salt birey üzerine kurulmuş bir politik felsefe, bilginin toplumsal deneyimle kurulduğunu görmezden gelecekti. Bentham hakkındaki yazısında her insan eyleminin etik, estetik ve sevmeyi kapsayan sempatik yanının olduğunu anlatır. İlki, Bentham’ın vurguladığı akıl ve vicdanı içerirken, ikincisi hayal gücünü ve üçüncüsü de insanların başkalarına, dostlarına karşı hissettiklerini kapsar. Böylece mesela milletle veya insanlıkla paylaşılan duygudaşlık sadece bir vicdan ve akıl ilişkisi olarak, tek yönlü olarak anlaşılamaz. Özgürlük ihtiyacı da bireysel olarak karşılanacak bir ihtiyaç değildir. Mill, 1859’da kaleme aldığı *Hürriyet Üzerine* başlıklı kitabında özgürlük düşüncesinin eskiden beri devletin, otoritenin kısıtlamalarından kurtulma anlamına geldiğini anlatır.⁹⁷

Mill, romantizmin itirazını takip ettiği Aydınlanma eleştirisini şair Coleridge adına yazdığı 1840 tarihli makalede ortaya koymuştur. Mill’e göre, toplumun yeniden yapılanması eski bir planla olmaz, aydınların ve teknisyenlerin teorik ve pratik olarak yeni düşünceler ve kurumlar geliştirmesi gerekir. Aydınlanma döneminde bunu gerçekleştirmek için verilen çabalar çok ilkeldir. Yıkımdan başka bir şeyi gerçekleştirmeye güçleri ve yeterlilikleri olmamıştır. Temel hataları, yıktıklarının tarihsel olarak faydalı olabileceğini, kurum ve değerlerin medeniyet için çok önemli olduğunu ve yerlerini boş bırakmanın tehlikeli olduğunu fark etmemiş olmalarıdır.

⁹³ John Stuart Mill, “Hürriyet Üzerine”, s. 1188

⁹⁴ John Stuart Mill, “Otobiyografi”, Batı’ya Yön Veren Metinler III: Aydınlanma / Burjuvazi yüzyılı / Bilim çağının zaferi (1650 - 1800) (Der: Alev Alatlı), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, s. 1191-1193

⁹⁵ John Stuart Mill, *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume X - Essays on Ethics, Religion, and Society*, ed. John M. Robson, Introduction by F.E.L. Priestley (Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1985). 07.12.2015. http://oll.libertyfund.org/titles/241#Mill_0223-10_573

⁹⁶ Capaldi, s. 140-141

⁹⁷ John Stuart Mill, “Hürriyet Üzerine”, s. 1182

Böylece her ne kadar büyük doğrular ortaya koysalar da, bunların çevresinde hataların büyümesine yol açmışlardır. Aydınlanma düşünürleri, kabuğu atmış ama çekirdeği korumayı düşünmemişlerdir. Toplumu bir arada tutan bağlar olmaksızın yeni bir toplum modeli yaratmaya çalışmışlardır.⁹⁸

2.4. 19.Yüzyılda İngiltere

İngiltere, 18. yüzyıldan itibaren modernliğin ideallerinin vuku bulduğu ilk ülke olarak ilerlemeci bir toplumsallık yaratma imkânına sahip olmuştur. Altyapısal olarak teknoloji, öncelikle kömür ve demir, daha sonra da elektrik ve çelik sayesinde dönüşecekti. Bir iktisadi öge olarak fabrika, toplumsallığın en karakteristik kurumu olarak ortaya çıkıyordu. Toprak mülkiyeti ve çiftlik üretimi önemini kaybediyor, ticari meta üretim ve tüketim ekonomisi kitlesel boyutlara çıkıyordu. Gelişen şehir hayatına paralel artan nüfus statik yapıdaki aristokratik hiyerarşiyi zorluyor ve toplumsal bir sınıf olarak meslek ve iş adamlarının hâkimiyetinin önünü açıyordu. Bu ekonomik dinamizme sahip iken, Fransa ile 1793 ve 1815 arasında muhafazakâr hükümet yönetiminde girilen savaş, Jakobenliğe karşı hepten tavır alınmasına ve bu bahaneyle demokratik ve radikal düşüncelerin bastırılmasına sebep oldu. Bu durum, İngiltere siyasetinde ekonomik ilerlemeye darbe vuracak krizlerin önüne geçti ve İngiltere bir şekilde sahip olduğu ayrı sınıfların enerjisini birlikte işletebildi. Napolyon'un mağlup edilmesinin ardından Viyana Kongresi'nin eski Avrupa düzenini muhafaza eden bir restorasyon başlatması, bu yapının kendini sürdürmesinin ve İngiltere'nin uluslararası hegemonyasının anahtarı oldu. Demokrasi taraftarı güçler, 1830 ve 1848'de bir dizi devrim girişiminde bulunsa da, 1830'larda İngiltere Fransa aleyhtarı koalisyonun başındaki konumunu güçlendirdi. 1832 Reform Kanunu ile Fransız Devrimi'nin temel ilkelerini kendine uyarlaması, devrimci tansiyonu azalttı. Britanya'daki orta sınıflar devrim ve muhafaza hareketlerini pratik konjonktüre uyarlamayı bir şekilde dengeleyen yeni bir sosyal ve siyasi felsefe geliştirdiler.⁹⁹ Bu, İngiliz emperyalizminin

⁹⁸ John Stuart Mill, "Coleridge", *The Collected Works of John Stuart Mill, Volume X - Essays on Ethics, Religion, and Society*, ed. John M. Robson, Introduction by F.E.L. Priestley (Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1985). 07.12.2015. http://oll.libertyfund.org/titles/241#Mill_0223-10_573

⁹⁹ Ebenstein, a.g.e., s.216.

itici gücü haline geldi.

Fransa, 18. yüzyıl boyunca ekonomik olarak İngiltere'nin rakibiydi. İngiltere, Fransız Devrimi öncesinde değişen ekonomisiyle dış ticaret hacmini arttırırken, Fransa iç politik çalkantılarını henüz çözememiş ve sonrasında dış politikası kapitalist bir çizgiyle ilerleyen İngiltere'nin iktisadi olarak gerisinde kalmıştı.¹⁰⁰

Şehirlerde yoğunlaşan yoksul nüfusun ve sınıflaşan işçilerin demokratikleşme baskısının yanı sıra, kolonilerdeki gelişmeler 19. yüzyılın modern, liberal ve aydınlanmacı düşüncelerinin yolunu açmış oldu. Mill'inki de dahil bu düşünceler, felsefeyi ve alt dallarını üniversiteden ve kiliseden şehirlerin sokaklarına çıkartıyordu. Aydınlanma düşüncelerinin temel sorusu, artık tanrısal değil insani olmak durumunda kalan toplumsal düzenin kim tarafından ve nasıl yönetileceğine ilişkin -yani oldukça politikti.

İngiltere'nin 19. yüzyılda yönetmesi gereken iki temel mesele vardı. İlki, Fransa'daki gelişmelerin de ardından içeride kuvvetli bir hale gelen demokratikleşme baskısına cevap üretmekti. Şehirlerde yoğunlaşan yoksul nüfus, genel oy hakkı, parlamentoda söz hakkı gibi taleplerle bir yandan aristokrasiye meydan okuyan bir demokratikleşme baskısı uygularken diğer yandan da kendi politik programını ortaya koymaya çalışıyordu. İngiltere'de 1824 yılında sendikalaşma yasallaşmış, işçiler arasında Robert Owen gibi sosyalistlerin düşünceleri yaygınlaşmış, sınıf çatışmaları şiddetlenmişti.¹⁰¹ 1836'dan başlayarak Çartist hareket ortaya çıkmış, işçilerin yönü siyasette söz hakkı edinmeye dönmüştü. 1832'de yapılan reform, işçilere genel oy hakkı vermiyordu. Çartist hareket parlamenter sistemde söz hakkı ve genel oy hakkı istiyordu. Şiddetle bastırılan birkaç kalkışmasından sonra oy hakkı verilmeden ekonomik reformlarla hareket bastırıldı.¹⁰² Böylelikle işçilerin ekonomik taleplerini ileride de savunmalarını sağlayacak bir güç edinmelerine yol açacak daha uzun erimli

¹⁰⁰ A.g.e., s.212.

¹⁰¹ İbrahim Erol Kozak, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi", İ. Ü Sosyal Siyaset Konferansları, 37 – 38. Kitap, 1992, s. 71

¹⁰² Age, s. 72

siyasi talepleri, dönemsel ekonomik taleplerin karşılanmasıyla engellenmiş oldu. Buna rağmen liberaller aracılığıyla işçiler giderek daha fazla sendikacı ve işçiyi parlamentoya sokmayı başardılar.¹⁰³ Genel oy hakkının tam olarak verilmesi için 1918 yılını beklemek gerekti.¹⁰⁴

Dönemin burjuva radikal liberalleri temelde alt sınıfın üst sınıfa karşı isyanını desteklerken yığınların Fransa'daki gibi kendi yasalarını acımasızca uygulamasından da çekiniyorlardı. Mill bu noktada sorunu bütün açıklığıyla ortaya koyup cevap üreten en temel liberal yaklaşımı sundu. Mill açısından demokratikleşme ve faydacılık temeldi, kimsenin onun iyiliğine olduğunu bile düşünse tüm toplum adına karar verip uygulamaya zorlama hakkı yoktu.¹⁰⁵ Ancak bu gerçek, halkın kendi kendini dolaysızca yönetebileceği anlamına da gelmiyordu. Halk gerçekten bunu yapabilirdi de, bu durumda çoğunluğun azınlık üzerine tiranlık kurmasının önünde hiçbir şey duramazdı.¹⁰⁶ Halkın kendi kendini yönetmesi, her durumda bireyin bir topluluk tarafından yönetilmesini gerektirecekti. Mill, İngiltere'de devletin hala denetleniyor olmasının halkın devleti tam anlamıyla kendi iradesinin taşıyıcısı olarak görmemesinden kaynaklandığını söylüyordu. Ancak seçimler vasıtasıyla gerçekten kendi iradesi olarak görmeye başladığında bireysel hakların daha çok çiğnenmesi riski söz konusudur. Devletin, bireyin iyiliğine de onu olsa rızası dışında bir şeyi yapmaya zorlamaması ilkesi, bu riske karşı bir önlemdi.

Devlet gücü insanların kendi iyiliklerine olduğu farz edilerek uygulanamazdı: Uygulanacak baskının tek amacı, toplumun çoğunluğunu da oluştursalar, belirli görüş ve pozisyonların başka insanların ifade ve varoluşu önünde engel oluşturmasını engellemek olabilirdi. Yani istibdat, ancak bir başka alanda tesis edilen özgürlüğü korumak için mazur görülebilirdi.¹⁰⁷

¹⁰³ Age, s. 77

¹⁰⁴ Age, s. 73

¹⁰⁵ J. S. Mill, "Hürriyet Üzerine", Batı'ya Yön Veren Metinler III: Aydınlanma / Burjuvazi yüzyılı / Bilim çağının zaferi (1650 - 1800) (Der: Alev Alatl), Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, s. 1187

¹⁰⁶ A.g.e., s. 1185

¹⁰⁷ Nicholas Capaldi: John Stuart Mill: A Biography Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 196

Özgürlüğün sınırları, aklını kullanacak derecede ergin olmama hali ve bireyin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği davranışlarının başka bir bireyin özgürlük alanına zarar vermesidir. Mill'e göre devletin hiçbir şekilde halkın nihai iradesi olarak görülmemesi gerektiği gibi, halkın da tümüyle kendi iradesini kullanabileceği düşünülmemelidir. Mill, tıpkı ergin olmayan çocuklar gibi, bazı halkların da ergin olmadığını, kendi iyiliklerine yönetilmeleri gerektiğini kabul ediyordu.¹⁰⁸

İngiltere'nin önündeki ikinci mesele kolonilerdeki isyanlardı. Kolonyalizm yerini emperyalizme terk ederken, kolonileri yönetmek eskisi kadar kolay olmuyordu. Kolonilerde yükselmeye başlayan isyan dalgası bir yana, içeride de kolonileri baskıyla yönetmenin meşruiyeti sarsılıyordu. Jamaica'daki bir isyan, vali Edward John Eyre tarafından 400 kişi asılıp bin kadar ev yıkılarak sert bir şekilde bastırıldığında, Viktoryen ileri gelenlerin tersine Mill ve bazı aydınlar, valinin yargılanıp cezalandırılmasını savunmuşlardı.¹⁰⁹

Hindistan'daysa isyana hükümetin tepkisi 100 yıl boyunca yönetimde olan Doğu Hindistan Şirketi'ni tasfiye etmek olmuştu. Hindistan'da bir hükümet vardı, ancak İngiliz ve Hindistan hükümetlerinden özerk olan şirket kendi ordusuyla ve yönetim kuruluyla daha güçlü bir yapı aracılığıyla Hindistan/Bengal, Bombay ve Madras'ı yönetiyordu.¹¹⁰ Mill, uzun süre Doğu Hindistan Şirketi'nde yönetici olarak çalışmıştı. Hindistan'da çıkan isyanın ardından şirketin ve yönetimin İngiliz hükümetine devredilmesine karşı çıktı, Hindistan'ın temsili bir yönetim için araçlardan yoksun olduğunu, bireylerin kendi seslerini duyuracak yeterliliğe sahip olmadığını düşünüyordu. Mill'in Hindistan'ın 'nasıl yönetilmesi gerektiğine' dair soruya cevabı, müşfik despotluktu.¹¹¹ Kant'ın aydınlanmayı bir erginleşme durumu olarak tarif edişine benzer şekilde Hindistan'da insanlar yeterli erginliğe

¹⁰⁸ J. S. Mill, "Hürriyet Üzerine...", s. 1187

¹⁰⁹ Douglas M. Peers, Britain and Empire, *A Companion to Nineteenth-Century Britain*. Ed. Chris Williams, Wiley: Blackwell, 2004, s. 62

¹¹⁰ John Stuart Mill, Writings on India, *Collected Works of John Stuart Mill*, Vol: 30, University of Toronto Press, 1990, s. ix

¹¹¹ Abram L. Harris, John Stuart Mill: Servant of the East India Company, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 30, No. 2 (May, 1964), (185-202), s. 191

erişmemişlerdi. Mill şöyle diyordu:

“... içi reform ruhu ile dolu bir liderin, muhtemelen başka türlü varılamayacak olan bir amaca ulaştıracak her tür çareyi kullanması meşrudur. Medeni olmayan toplumları idarede istibdat, meşru bir hükümet tarzıdır. Yeter ki amaç onların ıslahı olsun ve kullanılan araçlar bu amaçla kullanılmış olsun.”¹¹²

Dönemin aydınları ve liberal düşünürleri politik ve ekonomik koşullara doğrudan ve kendi sınıfsal konumları üzerinden cevap üretmekte tarih boyunca az rastlanır bir şansa sahiptiler. Bu şansı hem aristokrasiye hem de yükselen işçi sınıfına karşı reform silahıyla savaşmak için kullandılar. Bir yandan aristokrasinin soya dayalı ve akılcılıktan uzak yönetici ve yönetim biçimi tayinini değiştirmek için çaba sarf ettiler. Diğer yandan da aklın ve bilincin de yönetsel araçların arasına katılmasının sakıncalarıyla uğraştılar: Devletin iktidar araçlarının yanı sıra yönetsel rasyonaliteyi de isyana ve devrime engel olacak şekilde yönlendirdiler.

¹¹² J. S. Mill, “Hürriyet Üzerine...”, s. 118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN STUART MILL'İN FELSEFESİNDE FAYDA VE ÖZGÜRLÜK SORUNU

Bu bölümde Mill'in faydacılık anlayışına dair temel argümanları, ona göre faydanın ne olduğunu ve neden ahlakın temel ölçütü olarak alınması gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için de temel referansımız Mill'in "Utilitarianism"¹¹³ – Faydacılık" adlı eseri olacaktır. Bu eserinde Mill, faydacılık kuramının değerini anlamaya ve bu kuramın ne gibi kanıtlar ortaya sürebileceğini incelemeye çalıştığını vurgular. Faydacılık hakkındaki yanlış fikirlerin, faydacılığın anlaşılmasına imkan vermeyen başlıca engeller olduğunu belirtir. Bundan dolayı faydacılık ilkesini kabul etmek için ileri sürülen sebepleri incelemeye ve açık bir şekilde, faydacılığın ne olduğunu ve ne olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, faydacılığa ve kendisine göre yanlış yorumlarına yapılan itirazlara cevap vermektedir.

3.1. Mill'in Felsefesinde Fayda Sorunu

3.1.1. Fayda İlkesi

Mill'e göre, ahlakın nasıl bir denemeye tabi tutulacağı, nasıl ölçüleceği hakkındaki tartışmalar sürmekte ve bu konuda kesin bir karara varmada insanlık fazla ilerleyememiştir. Felsefenin ortaya çıkışından beri, *summum bonum* (en yüksek iyi) ilkesi yahut aynı şey demek olan ahlakın temeli meselesi ana problem sayılmış, düşünürleri uğraştırmış ve bu konuda farklı okulların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁴ Mill'e göre aradan iki bin yıl geçmesine rağmen aynı tartışmalar devam etmekte ve insanlık, sofistlerin genel ahlakını karşı faydacılık kuramını savunduğu zamandan daha fazla sonuca yaklaşamamıştır.

¹¹³ Mill, J.S., Faydacılık, çev. Nazmi Coşkunlar, Mill Eğitim Basımevi, 1986, İstanbul

¹¹⁴ Mill, J.S., Faydacılık, çev. Nazmi Coşkuner, 1965 İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.1

Mill'e göre ahlak felsefesinin amacı, "Hangi sebepten dolayı bir ahlak ilkesine uyulmalıdır? İlke gücünü hangi kaynaktan alır?" gibi sorulara cevap vermektir. Mill'in bu soruya cevabı olan fayda, insan hareketlerinin amacı olduğuna göre, zorunlu olarak ahlakın da temel ölçütüdür. Bu önermeden yola çıkarak Mill ahlakı şu şekilde tanımlar; ahlak, kendisine uyulduğu zaman mümkün olduğu kadar bütün insanlığa ve doğalarının elverişli olduğu ölçüde bütün duygulu canlılara anlatılan şekilde bir yaşam sağlayabilen eylemlerdir.¹¹⁵

Bütün ahlakın en son yaptırımı, dış güdülerini bir yana bırakıldığında, kendi ruhumuzdan doğmuş öznel bir duygudur. Faydacı ahlak ilkesinin yaptırımı diğer ahlak sistemlerinin aynısıdır. İnsanlık vicdanına ait duygulardan ileri gelir. Bu yaptırım, o gibi duyguları duymayanlarca bilinen bir şey değildir ve bu tür insanlar ne faydacılık ne de diğer sistemleri tanırlar. Onların üzerine ancak dış yaptırımlar az çok etki eder. Dolayısıyla Mill'e göre vicdan duygusu, insanın doğasında bir olaydır ve gerçekliği etkilerinden kaynaklanan deneyimle bulunur.¹¹⁶

Mill'e göre ahlakın temel ilkesi olarak hangi ahlak ilkesini kabul edersek edelim, uygulamada ikinci derecede birtakım ilkeler gerekir. Bunlar olmadıkça herhangi bir davranışta bulunamama bütün sistemlerde ortaktır. Bu ikinci derecedeki ilkelerin mevcut olmadığını savunmak, insanlığın deneyimlerinden hiçbir sonuç çıkarmadığını iddia etmek, felsefe tartışmalarının varabileceği en son derecede mantıksızlığa düşmektir.¹¹⁷

Mill'e göre insan yaşamının amacı daima mutluluk ve faydadır. Ona göre, insanlar daima mutluluğu arzu ederler. Kendi tavır ve hareketleri ne kadar kusurlu olursa olsun, başkalarından bu mutluluğu çoğaltacak hareket beklerler. Faydayı en büyük mutluluk ilkesinin temeli sayanlar, davranışlarımızı, sağladıkları mutluluk ölçüsünde iyi kabul ederler. Mutluluk ve haz, acının yokluğu olarak arzuya değer

¹¹⁵ A.g.e.,s.10

¹¹⁶ A.g.e.s.45, 46

¹¹⁷ A.g.s.e.s.38

biricik amaçlardır. Haz ve hazzı arttırmak, acıyı engelleme aracı olma bakımından arzu edilir. Bu amacından dolayı, hayatın iyiyi aramaktan daha iyi bir gayesi olmadığını savunan faydacılığa gelen eleştiri, onun hayvanlara yarayan kuram olduğudur. Epikürosça bir hayatın, hayvanın hayatı ile kıyaslanması kabul edilemezdir. Mill insanın, hayvandan daha yüksek yetilerinin farkına vardığını ileri sürer ve insan için mutluluk bu yüksek yetileri tatmin etmektir. Mill bu noktada faydayı salt bedensel mutluluğun ötesine taşıyarak, diğer bütün şeylerde olduğu gibi faydanın da nitelik ve niceliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder. Faydacılıkta manevi hazlar, maddi hazlara göre daha uzun süreli, daha güvenli ve daha ucuzdur.¹¹⁸

Mill'e göre fayda ilkesi, faydaları ölçmede, karşılaştırmakta ölçü olarak kullanılabilir:

Örneğin, bir olayın saklanması, hainin ortaya çıkarılması, hastaya verilecek kötü haber, başkalarının iyiliğini muhafaza edecekse ve başka çare yoksa yalan söylenebilir. Fakat bu türden kural dışlıkların sınırları çok iyi belirlenmelidir. Fayda ilkesinin zorunlu sonuçları bütün pratik bilimlerde olduğu gibi sonsuz mükemmelleşmeyi kabul eder. Bu düzenlemeler insan zekasının ilerlemesiyle artar. Ahlak kurallarının düzenlenmeye yetkili olduklarını göz önüne almak iyi olmakla birlikte, aracı genellemelerin üstünden geçmek ve her kişi hareketinin ilk ilkelere göre güdümünü istemek de başka bir şeydir. Bir gezgine varacağı yer hakkında bilgi vermek, onu yolunun bütün sınır işaretlerini ve konak yerlerini kullanmaktan men etmek değildir. Önerme şudur; mutluluk, ahlakın sonu ve amacıdır. Bu ifadeyle bu amaca götüren yol çizilmesin, insanlara bir yola göre daha iyi olan diğer yolun varlığından haber verilmesin anlaşılmamalıdır.¹¹⁹

Fayda ilkesinde diğer ahlak sistemlerinin taşıdıkları bütün yaptırımlar vardır. Bu yaptırımlar dıştan veya içtendir. Dıştan gelen yaptırımlar; gerek hemcinsimizi,

¹¹⁸ A.g.e., s.12

¹¹⁹ A.g.e., s.37

gerek kainatın sahibini memnun etmek umudu, memnun etmemek korkusudur.¹²⁰ Örneğin ödev ahlakındaki iç yaptırım, bizim ödev ilkemiz ne olursa olsun bir tane ve aynıdır, ruhumuzdadır. Bu duygu faydaya bağlı olmadığı, görev fikrine bağlı olduğu gibi sadece bir olay da olsa genellikle sempati, aşk, korku, her şekilde din duyguları, çocukluğumuzun hatırası, kendi kendimizi saymak, başkası tarafından sayılmak arzusu, alçakgönüllülüğe varıncaya kadar çeşitli duygulardan hasıl olma ikinci derecede çağrışımlarla çevrilmiş bulunur.¹²¹

3.1.2. Faydanın Temeli ve Kanıtlanması

Tümevarımsal (deneyci) ve sezgisel (akılcı) ahlak okulu genel yasaların gerekliliğinde ısrar ederler. Her iki yaklaşım da ahlak kanunlarını kabul eder, ancak kuralların apaçıklığı ve yaptırımlarını hangi kaynaktan aldıkları konularında ayrılırlar. Akılcılığa göre ahlak ilkeleri apriori olarak apaçıktır. Kabul edilmeleri için hiçbir neden ihtiyaç yoktur. Yalnız kavramların iyi anlaşılmış olması yeterlidir. Deneyci okula göre ise; iyi ve kötü deney ve gözlem işidir. Her iki yaklaşıma göre bir ahlak bilimi vardır ikisi de apriori ahlak ilkelerinin listesini yapmaya yanaşmaz. Aynı zamanda bu ilkeleri tek bir ilkeye bağlamaya da çalışmazlar. Bu iki yaklaşımın iddialarını desteklemek için ahlakın kökeninde bir ana ilke ya da kanun bulunmalıdır. Ya da birkaç ilke var ise bunlar arasında bir sıralama öncelik sonralık ilişkisi olmalıdır. İlkeler arasında bir çatışma olduğunda karar vermeyi sağlayacak tek bir ilke kendiliğinden apaçık olmalıdır.¹²²

İnsanların sevgi ve nefret duyguları, mutlulukları üzerinde etkili olduğunu sandıkları ölçüde değişir. Sevgi ve nefretin kökeninde mutluluk vardır. Fayda ya da Bentham'ın dediği gibi en büyük mutluluk ilkesi, bu ilkeyi inkar edenlerin bile inançlarını oluşturmada büyük rol oynamıştır. Daha da ileri giderek; apriori ahlakçılar, faydacılığın ortaya koyduğu kanıtlara ihtiyaç duyarlar. Mill, bu konuyu aydınlatmak

¹²⁰ Hasırcı, Nazım, John Stuart Mill'in Tümevarım Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üni. SBE, 2005

¹²¹ A.g.e., s.44

¹²² Mill, J.S., Faydacılık, çev.Nazmi Coşkun, 1965 İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.5

için Kant'ın "Ahlakın Metafiziği" adlı eserine atıfta bulunur. Kant, ahlakın temeli olarak şu ilkeyi ortaya koyar: "Öyle bir davran ki, uyduğun ilke bütün akıl sahibi varlıklar için bir kanun gibi kabul edilebilsin." Kant'ın bu ilkesini Bentham'ın en büyük mutluluk ilkesi ile ilişkilendirmesinin sebebi, her iki ilkenin de kanıt olarak genel iyi istemesi olabilir. Ancak Mill'e göre Kant'ın ilkesi, insanların ahlaksızca hareket etme yolunu açabilir. Çünkü kötüye kullanma kurallarını benimsemeleri için mantık imkansızlığı mevcut değildir. Kant'ın bütün gösterdiği şey, bunların herkes tarafından kabul edilirse, sonuçlarının kimsenin başına gelmesini istemeyeceği bir cinsten olabileceğidir.¹²³

Mill'e göre, iyi olduğu kanıtlanan bir şey, iyi olduğu kanıtsız kabul edilen bir şeye sebep gösterilerek iyi olmalıdır. Doktorluk iyidir, çünkü sağlığı temin eder. Fakat sağlığın iyi olduğunu ispat etmeye gerek yoktur. Müzik iyidir, çünkü keyif verir. Ancak keyfin iyi olduğunu ispat etmeye gerek yoktur. O halde bütün kendiliğinden iyi olan şeyleri içine alabilen bir savın var olduğu iddia edilebiliyorsa ve bütün diğer iyi şeyler bunların sebepleri değil, sonuçları olarak kabul ediliyorsa, bu sav kabul veya reddedilebilir. Ancak, bu savı kabul veya reddetmenin ötesinde, akla dayanan sebeplerini ortaya koymak, ispatlamak gerekir:

*Bir şeyin görülebilir olduğunu ispat için ortaya koyulabilecek biricik kanıt, şu anda herkesin onu gördüğüdür. Bir şeyin istenir, arzuya değer olduğunu ispat için onun şimdiki zamanda, bütün insanlar tarafından arzu edilir olduğunu söylemek yeterlidir. Mutluluğun istenildiğine dair kanıt elimizdedir, çünkü mutluluk bir iyiliktir ve herkesin mutluluğu da kendisi için bir iyiliktir. Kamu mutluluğu da herkes için iyiliktir. Böylece mutluluk insanın yaşayış amaçlarından ve bundan dolayı ahlakın ölçütlerinden biri olduğunu ispat etmiştir. Fakat bununla sadece tek bir ölçüt olduğu kanıtlanmış olunmaz. Mutluluk kadar olmasa da insanlar, erdemi, acizliğin olmamasını isterler.*¹²⁴

¹²³ A.g.e.s.6

¹²⁴ A.g.e.s.7

Mill'e göre, erdem arzusu, mutluluk arzusu kadar genel değildir. Faydacılık karşıtları, mutluluğun yanında diğer davranış kuralları bulunduğunu ifade ederler. Fakat faydacılık, insanların, mutluluğun yanında erdemi de istediklerinin farkındadır. Faydacılık, erdemin çıkar düşünmeden sadece erdem olduğu için arzu edildiğini iddia eder. Bu düşünce hiçbir şekilde mutluluk ilkesinin zıttı değildir. Çünkü, mutluluğun elemanları çok fazladır. Onlardan her biri kendileri istenir şeylerdir. Fayda ilkesi, sadece müzik gibi verilmiş bir hazzın, sağlık gibi acıdan kurtulmuşluğun mutluluk denilen ortak bir şeye erişmek için araç yapılmasını istemez. Bunlar hem araçtır hem de amacın bir kısmıdır. Erdem, faydacı görüşe göre doğal olarak amacın bir parçası değildir. Amanın parçası olmaya elverişlidir.¹²⁵ Erdem, önce mutluluğa ulaştırma aracıdır, ondan sonra yavaş yavaş insanın mutluluğunun başlıca unsuru olmuştur.¹²⁶

Mutluluğa ulaşmada araç olarak bir kez istenen şey daima mutluluğun bir parçası olduğu için istenir. İnsan bu araca sahip olmaktan mutluluk duyar. Onu kaybettiğinde de aciz olduğunu hissedecektir. Bu araçlar mutluluğun unsurlarıdır. Mutluluk soyut bir fikir değil, somut bir tümdür. Fayda ilkesi böyle olmasını doğru bulur ve onu yaptırım haline getirir. Erdem, faydacılık kavramına göre bu türden nimetler arasına girebilir. Aslında ancak hazzı götürdüğü ve acıdan uzaklaştırdığı için arzu edilir. Fakat araçla amaç arasında bu ortaklık meydana geldiğinde, erdemin kendisine bir "iyi", nimet gibi bakılır ve istenir.¹²⁷

Bütün bunlardan şu sonuç çıkar; hakikaten istenen tek bir şey vardır: mutluluk. Erdemi erdem olarak arayanlar da onu tanıyıp duymanın bir zevk vermesinden, ona sahip olamamanın acı, mutsuzluk vermesinden dolayı ararlar. Eğer erdemli olma hissi, mutluluk vermeseydi, erdem ne sevicecek ne de istenecektir.¹²⁸

¹²⁵ A.g.e.s.56,57

¹²⁶ A.g.e.s.58

¹²⁷ A.g.e.s.58,59

¹²⁸ A.g.e.s.60

Şimdi, “faydacılık ilkesi çıkarına ne türden kanıt gösterilebilir?” sorusuna karşılık verilebilir:

“Eğer psikoloji bakımından doğru ise, insan doğası mutluluğun bir parçasından veya mutluluğa götüren bir araçtan başka bir şey istemeyecek şekilde yaratılmışsa, sadece mutluluğun istenir olduğunu kabul etmek için başka kanıta sahip değiliz. Eğer böyleyse, mutluluk hayatın biricik amacıdır. Bunun sonucu da ahlakın mihengidir. Çünkü parça, bütünün içindedir.”¹²⁹

Çalışmamızın önceki bölümünde yer verdiğimiz gibi, faydacılık denilince felsefe tarihinde öncelikle adı anılan düşünür, Mill’in de hocası olan Bentham’dır. Ancak Bentham’ın, “ahlaki değerin ölçüsünün yalnızca hazzın niceliği olduğu” şeklindeki faydacılığını Mill yeterli bulmaz. Klasik faydacılığın aşırı bireyci olduğuna ve toplumların ideallerine uygun bir ahlaki yapılanmayı sağlamada yetersiz kalacağına inanır. Bu yüzden Mill, her bir bireyin davranışlarının, sadece kendisine sağlayacağı mutluluğu gözetmesi şeklindeki klasik faydacılık yerine, bireyin aynı zamanda toplumun mutluluğunu da göz önünde bulundurması gerektiğini vurgular.

3.1.3. Fayda Olarak Mutluluk ve Refah

Bu bölümde Mill’in faydacılığı temellendirirken, yaşamın amacının mutluluk olduğuna dair görüşleri üzerinde durulacak, hazlar ve bu hazlar arasındaki sınıflandırması irdelenecektir. Böylece Mill’in faydacılığı nasıl bir zemin üzerine inşa ettiğinin daha belirgin olarak anlaşılacağı varsayılmaktadır.

Mill’e göre, herhangi bir şekilde mutluluğun, insan hayatının amacı olamayacağını savunan görüşler, mutluluğun her şeyden önce elde edilemeyecek bir şey olduğunu söylerler. Sonra da şunun üzerinde dururlar; insanın mutlu olmaya ne hakkı vardır? İnsan mutlu olmadan da yaşayabilir. Bu itirazcılara göre bütün asil

¹²⁹ Plamenatz, John, *The English Utilitarians*, Blackwell Oxford, 1958, London

insanlar bunu anlamışlardır. Yani feragat etmeyi öğrendikten sonra asil olabilmışlardır.¹³⁰

Bu itirazlardan ilkinde şöyle cevap veriyor Mill; eğer mutluluk elde edilemeyecek bir şey olsaydı, ona ulaşmak aklın ya da akla dayanan bir hareketin amacı olamazdı. Ayrıca, faydacılık sadece mutluluğun peşinde koşmayı değil, mutsuzluktan korunmayı da kapsamaktadır.

İnsanın hiç mutlu olamayacağı ifadesi de Mill'e göre bir abartıdır. Eğer mutluluktan yüksek hazların sürüp gitmesi anlaşılıyorsa bu mümkün değildir. Mutluluğu hayatın amacı sayan filozoflar da bunu bilirler. Onların anladıkları mutluluk bir kendinden geçiş hayatı değildir. Hayattan onun verebileceğinden fazlası beklenmemelidir. Böyle düşünülerek yaşanan bir hayat mutluluk açısından değerlidir. Mutlu bir hayatın başlıca iki unsuru olduğu görünür: huzur ve heyecanla harekete geçme. Genellikle huzur tek başına yeterli olabilir. Çok huzur ve az acı ile pek çok insan mutlu olabilir. Bu iki unsuru birleştirmede imkansızlık yoktur. Aralarında doğal bir birleşme vardır. Herhangi birinin uzaması diğerinin de büyümesi anlamına gelir. Kaderlerini kabul eden insanlar, eğer hayatı mutluluk verici bulmazlarsa, bunun sebebi başkaları değil, kendileridir.¹³¹

Mutluluğun unsurlarından biri olan harekete geçmenin, sevgi ve şefkat duyguları olmayanlar için değeri yoktur. Bunun sebebi bencil ilgiler ve düşünsel kültürün eksikliğidir. İyi yetişmiş bir insan kendini mutlu olmak için harekete geçer ve kendisini tükenmez ilgilerin arasında bulabilir; doğa, sanat, şiir, tarih olayları, insanlığın geleceği vs.¹³² Yeterli derecede eğitim görmüş insanların zihin işlerine ilgi duyması doğaldır. Medeni ülkelerde doğan herkese bu olanaklar sağlanır. İnsan zorunlu olarak sadece kendi işleriyle ilgilenen bencil bir varlık değildir. Her insan

¹³⁰ J.S.Mill, Faydacılık, s.20

¹³¹ A.g.e.s.20

¹³² A.g.e.s.22

kamunun çıkarı için bireysel bir sevgi gösterme gücü taşır. Böyle bir insan elinin altında bulunan mutluluk kaynaklarından faydalanabilir.¹³³

Mill bu durumun insanlığın faydasına bir duruma dönüşeceğini ileri sürer:

*Toplum için harekete geçen ve bundan mutlu olan insan / insanlık ilerlemeye devam eder, toplumsal olumsuzlukları azaltır. Nitekim, pek çok acının kaynağı olan yoksulluk, topluluğun ilerlemişliği, bireyin sağduyusu ve önlemi ile ortadan kaldırılabilir.*¹³⁴

Aynı şekilde harekete geçme alanlarından biri olarak bilimsel ilerleme de toplumsal olumsuzlukların ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Başarıya ulaşıncaya kadar pek çok nesil geçebilir, ancak irade ve bilgi eksilmediği sürece, toplumsal acıları bitirmek isteyen insanlar hiçbir şekilde amaçlarından sapmadıkça bu sağlanabilir.¹³⁵

Mill, yaşamının amacının mutluluk olduğunu savunan ahlak anlayışlarına karşı fedakarlığı koyanlara da cevap verir. Nitekim fedakarlığın öneminden bahsedildiğinde, mutlu olmadan da yaşanabileceğini söyleyenler onaylanıyormuş gibi gözükebilir. Mill'e göre de mutlu olmadan yaşanabilir ve yaşanmalıdır. Dünyadaki insanların büyük çoğunluğu mutlu olmadan yaşayıp gitmektedir. Aynı şekilde fedakar insanlar da mutlu olmadan, değer verdikleri şeyler karşısında bazı hazlarını feda etmektedirler. Fakat bu fedakarlık başkalarının mutluluklarından ya da bu mutluluğun istenilen şartlarından bazıları demektir. Kendi mutluluk hissini terk etmek asil bir davranıştır ama bu sadece kendi hazzını terk etmek için yapılmamalıdır. Mill'e göre bu fedakarlık toplumsal bir amaca yönelmiş olmalıdır. Eğer bu vazgeçiş, bireyin kendisi için yaptığı bir kendinden geçiş ise bu o insanın yapması gerektiğinden değil, yapmaya gücü yettiğindendir.¹³⁶

¹³³ Başdemir, H.Y, John Stuart Mill'in Hürriyet Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. SBE, 2000, Ankara

¹³⁴ A.g.e.s.23

¹³⁵ A.g.e.s.24

¹³⁶ A.g.e.s.24,25

Bugün başkalarının mutluluklarına hizmet etmek için en iyi araç kendi mutluluğumuzu terk etmektir. Dünya bu oluşumları korudukça insanın yapabileceği en büyük erdem fedakarlık olarak kalacaktır. Hatta mutluluk olmadan yaşayabilme bilinci mutluluğun gerçekleşmesinin mümkün olduğuna inanmak için bir sebeptir. Çünkü insanı hayattaki tesadüflerin üzerinde bu duygu yükseltir ve şöyle dedirtir; kader ve talih bana zıt gitsin, beni hükmü altına alamaz. Bu düşünce insanı felaketlere karşı endişeli bir bekleyişten korur.¹³⁷

Mill'e göre diğer ahlaki öğretilerinin, insanlığın mutluluğu için düşündüğü ancak faydacılığın düşünmediği yeni bir hamle düşünülemez. Faydacılar, fedakarlık ahlakının Stoacılara ve akılcılara olduğu kadar kendilerine ait olduğunu ifade ederler. Mutluluk toplamını çoğaltmayan davranışlar faydasız kabul edilir. Kabul edilen biricik fedakarlık başkalarının mutluluğuna olan saygıdır. İnsanlığın kolektif çıkarı ile belirlenen sınırlar içerisinde bireylere ve insanlığa gösterilen sadakattir.¹³⁸

Nitekim, faydacı ahlakının tam bir deneyimini, Mill'e göre İsa'nın öğretisinde bulabiliriz:

*“Başkasının size yapmasını istediğiniz şeyi başkasına yapmak, komşunuzu kendiniz gibi sevmek. Faydacı ahlakın ideal yetkinliğini gösteren iki kural; 1. Her bireyin çıkarı genel çıkar ile uyum içinde olmalıdır. 2. İnsanlar üzerinde etkisi olan toplumun birey ile öyle bir ortaklık kurması gerekir ki, bireyin kişisel mutluluğu ve toplumun mutluluğu arasında uygunluk, uyum bulunsun. Böylece insan genel iyiliğe uygun düşmeyen bir davranış düşünmeyecektir.”*¹³⁹

Ahlakın büyük ilkesi olarak toplumun mutluluğu kabul edilmesi, faydacılık ahlakının temel gücünü oluşturur. Bu sağlam temel insanlığın toplumsal duygularının temelidir, hemcinsimizle birleşmiş halde bulunma arzusudur. Topluluk hali o kadar

¹³⁷ A.g.e.s.26

¹³⁸ A.g.e.s.26

¹³⁹ Crisp, Roger, *Mill On Utilitarianism*, Routledge, 1997, New York

doğal o kadar zorunlu ve insanın o kadar alıştığı bir şeydir ki, insan özel şartlar haricinde hiçbir zaman kendisini topluluğun üyesi olmaktan başka türlü düşünemez.¹⁴⁰

Efendi – köle ilişkisini bir kenara bıraktığımızda, toplumda bütün menfaatler tartışılmadıkça toplum kurulamaz. Eşit insanlardan meydana gelme bir topluluk, toplumsal mutluluğun eşit olduğu anlaşılmadıkça ortaya çıkamaz. Böylece, insanlar başkalarına karşı zararlı davranışlardan kaçınacaklar, yalnız kendi güvenliklerini sağlamak için de olsa kötü davranışları protesto edeceklerdir. Aynı zamanda insanlar, toplumsal fayda amacına yönelen çalışmalarda işbirliğine alışıacaktırlar.¹⁴¹

Toplumdaki bağların artışı, kişiye yalnız genel iyiliği aramak için gittikçe büyüyen kişiliği vermekle kalmayacak yavaş yavaş onu genel iyilikle kendi duygularını birleştirmeye götürecektir. İnsanların iyiliğini düşünmek, kişinin kendi sağlık şartlarını ve doğrudan kendi varlığını düşünmek için zorunlu olacaktır.¹⁴²

Bütün siyasi düzenlemeler, çıkarların çatışmalarının sebepleri ortadan kaldırarak gerek tek tek gerek bütün bir kısım insanların mutluluğunu ihmal ettiren, toplum sınıfları arasındaki eşitsizliği yok eder. Sonuç olarak, insan zihninin bir ileri halinde, insanlığın faydalanamayacakları bir mutluluk halini düşünülemez.

3.1.4. Fayda İle Adalet

Mill'e göre fayda ve mutluluğun, doğru ve yanlış ayırt etmek için ölçü olduğuna dair öğretinin kabulü konusunda en büyük engellerden biri adalet düşüncesinden çıkmıştır. Adalet kavramının içgüdüyü andıran kesinlikle çağrıştırdığı his sebebiyle adil olanın, doğada mutlak bir şey olarak varolması gereken bir şeymiş gibi görünür. Ancak bize doğa tarafından verilmiş bir his onun yarattığı bütün güdülerini meşrulaştırmaz. Adalet hissi bir içgüdü olabilir ancak diğer içgüdülerimiz gibi daha

¹⁴⁰ A.g.e.s.48

¹⁴¹ A.g.e.s.49

¹⁴² A.g.e.s.50

üstün bir mantık tarafından denetlenmesi ve aydınlatılması gerekebilir.¹⁴³ İnsanoğlu her öznel hissin, başka şekilde açıklanmamışa, nesnel bir gerçekliğin tezahürü olduğunu inanmaya eğilimlidir. Doğuştan adalet duygumuzun olduğunu düşünmek ayrı bunu davranışların nihai ölçütü olarak görmek ayrıdır.¹⁴⁴

Bu bölümün amacı; adalet duygusuna karşılık gelen gerçekliğin böyle bir açığa çıkarma işlemine gerek olup olmadığı, bir eylemin adil veya adaletsiz oluşunun diğer bütün niteliklerden bağımsız mı yoksa o niteliklerin belirli bir kısmının birleşimi mi olduğuna karar vermektir. Bunun için, adalet ve adaletsizlik hissinin renk ve tat gibi nevi şahsına münhasır (sui generis) ya da diğer hislerimiz karşısında türeyen bir duygu olup olmadığını belirlemek gerekir. Bu belirlemenin önemi özellikle şuradan gelir; nesnel olarak adalet hakkındaki kararlar kamu çıkarının ilgilendiği alanın bir kısmını içine alır. Adalet hakkındaki ahlak duygusu sade faydaya bağlı olandan farklı ve emirlerinde çok daha kesin olduğu için sadece adaleti özel bir tür, genel faydanın bir dalı saymak zor görülür. Adalet duygusunun yüce kuvveti tamamen farklı bir kaynağın izidir.¹⁴⁵

Mill'e göre bu kaynağı bulmak gerekmektedir:

*“Meseleyi aydınlatmak için adalet ve adaletsizliğin kesin karakterinin ne olduğunu bulmak gerekir. Adalet ve adaletsizliğin özellikleri nelerdir? Haklı - haksız diye ifadeleri kullanırken daima genel, ortak bir vasıflar koleksiyonu mevcut bulunur. Bu vasıflara, doğanın insana sağladığı özel bir his gözüyle mi bakmak gerekir? Eğer, bu vasıfların doğa vergisi olduğuna inanıyorsak temel sorunu çözmüş oluyoruz. Ancak tersini düşünüyorsak, bu meseleyi çözmek için yeni bir yol bulmak yolundayız.”*¹⁴⁶

¹⁴³ A.g.e.s.65,66

¹⁴⁴ A.g.e.s.66

¹⁴⁵ A.g.e.s.66,67

¹⁴⁶ A.g.e.s.67

Bir kimseyi, özgürlüğünden, malından ve yasa ile kendisine ait olan şeylerden mahrum etmek en büyük haksızlık olarak düşünülür. Birinin yasal haklarına saygı göstermek haklı, saldırmak haksızdır. Ancak istisnai durumlar vardır. Mesela, hakları alınmış bir insan, hukuka aykırı davranmış ya da haklarını kötüye kullanmış olabilir. İkincisi, bu insandan alınan yasal hakları, onun sahip olmaması gereken haklar olabilir. Başka bir deyişle bu hakkı ona veren kanun kötü olabilir. Böyle olduğunda bu yasayı çiğnemenin haklı ya da haksız olduğuna ilişkin değişik fikirler ortaya çıkacaktır:

*Adalet ve adaletsizlik konusundaki görüş farklılıkları olabilir, ancak sonuç olarak adaletsiz yasalar olabilir ve bu yasalar adaletin nihai kriteri olmadığı ve bir kişiye fayda sağlarken bir diğerine adil olanın tasvip etmeyeceği bir kötülük getirebileceğidir.*¹⁴⁷

Bir kanuna haksızlık gözüyle bakıldığında aynı tarzda bir kanunu bozmak da haksızlık, birinin hakkına tecavüz sayılır. O halde ikinci bir adaletsizlik durumu vardır; o da bir kimsenin ahlakça hakkı olanı elinden almaktır.¹⁴⁸ Üçüncüsü, evrensel olarak her bireyin hak ettiğini alması adil olarak değerlendirilir ve hak etmediği bir iyiliği ya da kötülüğü görmesi adil olarak kabul edilmez. Daha özel olarak ele alınırsa, kişinin iyilik yaptığı kişilerden iyilik, kötülük yaptığı kişilerden kötülük görmeyi hak ettiği kabul edilir.¹⁴⁹

Dördüncüsü, birine verilen sözden dönülmesinin adil olmadığıdır. Şimdiye kadar bahsi geçen adaletin gereklilikleri gibi bu da mutlak sayılmaz. Adaletin daha kuvvetli bir gerekliliği tarafından geçersiz kılınabileceği gibi, ilgili kişinin öyle davranışı dolayısıyla bizi ona karşı sorumluluğumuzdan kurtarabilir. Böylece ilgili kişi, ceza olarak umduğu yaradan yoksun kalmış olur.¹⁵⁰

¹⁴⁷ A.g.e.s.68

¹⁴⁸ A.g.e.s.69

¹⁴⁹ A.g.e.s.70

¹⁵⁰ A.g.e.s.70

Beşincisi, taraflı olmanın adil olmadığı kabul edilir. Ancak tarafsızlık kendi kendine bir ödev değildir. O diğer ödevlerin şartı olabilir. Örneğin, ailesini ve dostlarını bir yabancıya karşı üstün görmemek kabul edilmez. Haktan bahsedildiğinde tarafsızlık doğal olarak zorunludur. Fakat bu daha genel olan herkesin hakkına saygı zorunluluğunun içindedir. Mesela mahkeme tarafsız olmalıdır. Kısacası tarafsızlık, adaletin bir gereği olarak yalnızca ele alınan belirli bir durumun etkilemesi beklenen düşüncelerin gerektirdiği farklı biçimde hareket etmeye teşvik eden güdülere direnmek olarak adlandırılabilir.¹⁵¹

Adalet ve uygulamasına dahil olan eşitlik fikri, tarafsızlık kavramına yakındır. Birçok kişinin gözünde tarafsızlığın özünü oluşturur. Kölecilerde bile kölelerin haklarının en az sahiplerinin hakları kadar kutsal olduğu kabul edilir ve iki tarafa ciddi olarak eşit davranmayan bir mahkemenin adaleti yetersiz görülür. Faydanın sınıf ayrımı gerektirdiğini düşünenler, zenginliğin ve toplumsal ayrıcalıkların eşitsiz bir biçimde bölüşülmesini adaletsiz bulmazlar. Ancak bu eşitsizliğin onlara menfaat getirmediğini anlayanlar bunun hem adaletsiz hem de uygunsuz olduğunu düşünürler. Eşitleyici doktrinlere katılanlar arasında bile, neyin uygun olup olmadığı hakkındaki ayrılıkları kadar, adalet konusunda da anlaşmazlıklar vardır. Bazı komünistler halkın emeğinin mutlak eşitlik haricinde herhangi bir yöntemle paylaşılmasını adil bulmazlar. Diğerleri en çok ihtiyacı olanın en büyük payı alması gerektiğini savunurlar, bazıları da en çok çalışanın ya da en çok üretenin veya hizmeti topluma en faydalı olanın haklı olarak üründen daha fazla pay alabileceğini savunurlar. Doğal adalet duygusu tüm bu görüşlerin her birinde akla yatkın biçimde bulunabilir.¹⁵²

Adalet teriminin bunca farklı uygulamasının yarattığı sorunu gidermek için sözcüğün tarihinden yardım alınabilir. Çoğu dilde, adalet kelimesinin “adil”den gelen köklü pozitif hukuk ya da çoğu zaman ilkel hukukun bir türü olan yaygın geleneklere dayanır. *Justum* kelimesi, *jussum* kelimesinin bir diğer halidir ve emredilmiş manasına gelir. Adalet kavramının oluşumundaki en ilkel etmen, yani ana fikir yasalara

¹⁵¹ A.g.e.s.71

¹⁵² A.g.e.s.72,73

uygunluktur. Adaletsizlik hissi hukukun tüm ihlallerine değil de, olması gerekip de olmayanlar da dahil olmak üzere tüm ihlallere ve yasal olması gerekene ters tüm yasalara ilişkin bir histir. Bu şekilde, hukuk fikri ve onun tüm emirleri hala, artık yürürlükte olan yasaların onun standardı olduğu kabul edilmese bile adalet kavramının baskın unsurlarını oluşturuyordu.¹⁵³

Zorunlu olan şeylerin, yasama gücüne sahip olan herhangi bir kişi tarafından yürürlüğe konması bizi memnun etmelidir. Eğer bir şeyin yasalar tarafından yürürlüğe konmasının uygunsuz olduğunu görürsek, bu imkansızlıktan rahatsız oluruz. Adaletsizliğe tanınan bu dokunulmazlığı bir kötülük olarak görür ve kendimizin ve diğerlerinin kesin karşı tavrıyla durumu düzeltmeye çalışırız. Bu nedenle, gelişmiş toplumlar düzeyinde hala adalet kavramının temelini oluşturan yasal kısıtlama düşüncesi, o şekle ulaşmadan önce çok sayıda dönüşümden geçmiş ve gelişimini böylece tamamlanmıştır.¹⁵⁴

Adalet kavramının onu genel ahlaki zorunluluklardan ayıran hiçbir özelliğinin olmadığını da gözlemlemek durumundayız. Hukukun temeli olan ceza yaptırım fikri, sadece haksızlık kavramı içine girmekle kalmaz, aynı zamanda yanlışlık kavramı içine de girer. Bir hareketi yanlış diye vasıflandırmamız, onu yapanın şu veya bu yolda cezalanması gerektiğini söylemek istediğimizdendir. Bu ceza kanunundan değilse kamuoyundan, bundan da değilse hiç olmazsa insanın kendi vicdanının takdiriyle verilsin. Bu ahlak ile basit fayda arasındaki farkın dönüm noktası gibi görünmektedir. Bir kimse adalete uygun bir şekilde görevini yapmakla sorumludur. Bir davranışı yanlış ya da sevmediğimiz veya kınadığımız herhangi bir şey olarak adlandırmamız tamamen o kişinin cezayı hak edip hak etmediğini düşünmemize bağlıdır.¹⁵⁵

Adalet, sadece yapmanın doğru ve yapmamanın yanlış olduğu bir şeyi değil, bir bireyin bizden ahlaki hak olarak talep edebileceği bir şeyi de çağırıştırır. Kimsenin ahlaki olarak Mill'e göre bizim cömertliğimize veya yardımseverliğimize karışma

¹⁵³ A.g.e.s.74

¹⁵⁴ A.g.e.s.75

¹⁵⁵ A.g.e.s.76-77

hakkı yoktur. Çünkü ahlak açısından herhangi bir kişi için bu erdemleri gerçekleştirmemiz zorunlu değildir. Her nerede bir hak söz konusu ise durum hayırseverlik meselesi değil bir adalet meselesidir; adalet ve ahlak arasına koyduğumuz ayrımı koymayan her kim olursa olsun, ikisini birbirinden ayırt edemediği, ahlakı adaletle karıştırdığı açıktır.¹⁵⁶ Böylece, adalet kavramının içinde yer alan ayırt edici etmenleri belirlemiş olarak, bu kavrama eşlik eden hissin, doğadan özel bir şekilde mi ona bağlandığını yoksa bilinen yasalarla kavramın kendisinden mi çıkıp geliştiğini ya da genel çıkar düşüncesinden mi kaynaklandığını sorabiliriz.¹⁵⁷

Nihai olarak Mill'e göre adalet fikrinin iki temel unsuru şunlardır; kötü davranan bir insanı cezalandırmak arzusu, bu kötülükten acı duyan kişi veya kişilerin bulunduğu bilgisidir. Bir bireye zarar vermiş bir kişiyi cezalandırma isteği ise iki histen doğar; kendini koruma içgüdüğü ve yakınlık hissi (sempati).¹⁵⁸

Adalet duygusunun unsurlarından biri gözüyle bakıldığında cezalandırma isteği, aynı zamanda bize ve topluma zarar verilmesine karşı zeka ve duygudaşlık sayesinde ortaya çıkan doğal öç alma duygusudur. Bu duygunun kendisinde ahlaki bir şey yoktur. Ahlaki olan, toplumsal yakınlıkların çağrısı için hazır olmaktır.¹⁵⁹

Adalet duygumuzun tecavüze uğradığını hissettiğimizde, bir bütün olarak toplumu veya ortak çıkarı değil de yalnızca kendimizi düşündüğümüzü söylemek yukarıdaki doktrine itiraz etmek değildir. Fakat kızgınlığı gerçekten ahlaki olan bir kişi toplumun faydasını savunduğunu açıkça kendine söylemese de kendi faydasını olduğu kadar başkalarının faydasını da savunduğunu da söylemese de elbet kendi faydasına olduğu kadar başkalarını da gözetken bir kuralı uyguladığını hissediyordur. Eğer bunu hissetmiyorsa bilinçli olarak adil değildir. Davranışlarının adil olup olmadığı ile ilgilenmiyordur. Daha önce de belirtildiği gibi, Kant ahlakın temel prensibi olarak, “öyle davran ki, *senin davranışların bütün rasyonel varlıklar*

¹⁵⁶ A.g.e.s.78

¹⁵⁷ A.g.e.s.79

¹⁵⁸ A.g.e.s.80

¹⁵⁹ A.g.e.s.81

tarafından kabul edilebilir.” kuralını öne sürerken, bir kişinin bir davranışın ahlaki olup olmadığını kavrayabilmesi için toplum olarak insanlığın çıkarlarının ve hiç değilse ayırım gözetmeksizin insanlığın çıkarlarının aklında bulunması gerektiğini ortaya koymuştur. Kant’ın ilkesine anlam vermek için ona eklenen anlam şu olmalıdır: davranışlarımızı, bütün insanlığın toplu çıkarına fayda sağlayacak bir kural doğrultusunda şekillendirilmeliyiz.¹⁶⁰

Özetlersek, adalet kavramı iki şeyi içine alır: bir davranış biçimi ve bu davranış onaylayan his. Bu davranış biçimi, bütün insanlık içindir. Diğeri (onaylayan his) ise cezanın, kuralı ihlal eden tarafından çekilmesi isteğidir. Adalet duygusu, canını acıandan ya da kendine ya da hislerini paylaştığı bir başkasına zarar verenden nefret etmek ve ondan intikam alma içgüdüsüdür. Adalet hissi ahlaki yönünü başkalarını anlayabilme yetisinden alır, etkileyiciliğini ve kendini kabul ettirme enerjisini ise diğer içgüdüden.¹⁶¹

Bir şeyi bir kişinin hakkı diye tanımladığımızda, yasa gücüyle veya eğitim ve düşünce sayesinde onun mülkiyetinin korunmasında toplumdan geçerli bir beklentisi olabileceği söylenebilir. Geçerli olduğu düşünülen bir talebi varsa, ne şekilde olursa olsun toplum tarafından ona taahhüt edilen bir şey varsa, o kişinin buna hakkı olduğunu söyleriz. Eğer bir şeyin yasal olarak ona ait olmadığını kanıtlamak istersek, toplumun onu korumak için önlem alması gerekmediği kabul edildiğinde bu kanıtlanmış olur. Bu nedenle bir kişinin adil mesleki rekabette kazanabileceklerine hakkı olduğu söylenir; çünkü toplum bu kişinin bu şekilde kazanabileceklerinin herhangi birinin engellenmesine izin vermemelidir. Kazanıyor olsa bile yılda üçyüz pound kazanmaya hakkı yoktur; çünkü toplum onun o meblağı kazanmasını sağlamakla görevlendirilmemiştir. Aksine eğer yüzde üç hisse senedi ile on bin pound kazanıyorsa, o zaman üçyüz pound onun hakkıdır, çünkü toplum ona bu geliri getirme sorumluluğu altına girmiştir.

¹⁶⁰ A.g.e.s.82

¹⁶¹ A.g.e.s.83

O halde, hak sahibi olmak demek o hakkın mülkiyeti için toplumun beni savunması demektir. Eğer buna karşı çıkan biri toplumun bunu neden yapması gerektiğini sorarsa ona genel faydadan başka bir şey söyleyemem. Eğer bu ifade onda zorunluluk konusunda yeterince güçlü bir hisse yol açmıyorsa, bu şuna dayanmaktadır; intikam açlığı (misilleme arzusu). Herkes için bütün çıkarların bu açlık – arzu, ahlak yasallığı kadar şiddetini de onunla ilgili olan olağanüstü önemli ve güçlü bir cins faydadan alır. Sözü edilen fayda, herkesin kendi için faydaların en önemlisi olan güven duygusudur. Güven duygusu olmadıkça hiç kimse hiçbir iş yapamaz.¹⁶²

Kötülüğe karşı bağışıklığımızda güven duygusuna dayanırız. Bütün malların değeri güvence sayesinde korunur. Bu nedenle varlığımızın korunması için güvenliğimizin sağlanmasında diğer kişilerden talep ettiğimiz şey, ortak faydanın daha çok görülen diğer durumlarından çok daha yoğun hisler uyandırır. Buradaki hisler öyle kuvvetlidir ki, olmalı zorunluya dönüşür ve ahlaki gereklilik olur.¹⁶³

Yukarıdaki çözümleri adalet kavramının nezdinde doğru değilse, eğer adalet faydadan tamamen bağımsızsa ve standart aklın kendisini gözlemlemesiyle anlayabileceği bir şeyse, bu içsel kehanetin neden bu kadar belirsiz olduğunu ya da adaletsiz olarak görüldüğünü anlamak zordur.¹⁶⁴

İnsanlar kendilerini devletin fakirler için yaptığı şeylerin zenginler için yaptıklarından daha az olduğunu söylemek zorunda hissederler. Bunu kanıtlamak için de devletin onlardan daha çok vergi aldığını söylerler. Aslında bu doğru değildir. Çünkü hukukun ve devletin olmadığı yerde zenginlerin kendilerini korumaları daha kolaydır ve aslında belki de fakirleri köleleri haline dönüştürmekte bile başarılı olabilirler.¹⁶⁵

¹⁶² Don Habibi, John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth, Kluwer Academic Pub., 2001, Boston

¹⁶³ A.g.e.s.85

¹⁶⁴ A.g.e.s.86

¹⁶⁵ A.g.e.s.92

Adalet ve fayda arasındaki ayrım hayali midir? Adalet duygusunun özü ve kaynağı hakkında yapılan açıklamalar gerçek bir ayrımın olduğunu gösterir. Ancak Mill, fayda üzerine kurulan adalete ahlakın en önemli, en kutsal bir kısmı gözüyle baktığını vurgular. Ona göre adalet, insanlığın mutluluğuna pek yakın olan ve bundan dolayı diğer yaşam kurallarının hepsinden fazla mutlak bir yaptırımı olan ahlak kurallarının belli sınıflarına verilen addır.¹⁶⁶

İnsanların birbirine zarar vermesini yasaklayan ahlaki kurallar, insan ilişkilerinin yalnızca bir bölümünün nasıl yürütüleceğine işaret eden kurallar ne kadar önemli olursa olsun, onlardan çok daha yaşamsaldır. Tek başına insanlar arasındaki huzuru sağlayan şey bu kurallara uyulmasıdır. Bir kişi diğerinin çıkarına ihtiyaç duymayabilir, fakat onların kendisine zarar vermemesine her zaman ihtiyacı vardır. Bu nedenle kişiyi diğerlerinin zarar vermesinden koruyan ahlaki kurallar, en yürekten hissettiği, davranışları ve sözleriyle en güçlü biçimde beyan ettiği ve uyguladığı kurallardır. Bireyin insan kardeşliğinin bir parçası olarak var olmasının uygunluğu ve iletişimde olduğu diğer insanlar için bir problem olup olmadığı, kişinin bu kurallara ne kadar uyduğu ile sınırlı ve belirlenir.

Adaletin kıstaslarını temel olarak belirleyen bu ahlak kurallarıdır. Adaletsizliğin bilinen en beliren durumları, birincisi; haksız saldırı ve haksız güç kullanımıdır. İkincisi; kişiyi hakkı olan bir şeyden mahrum bırakmadır. İki durumda da kişi ya doğrudan acı çekerek ya da fiziksel ya da toplumsal bir hakından mahrum bırakılarak pozitif acıyla (kişinin iyi olanı anlaması ve benimsemesi için ceza çekmesi) cezalandırılır.¹⁶⁷ Eğer herkese hak ettiğini vermek, iyiliğe iyilikle cevap vermek kadar kötülüğe kötülükle bastırmak da adaletin görevi ise, bizden eşit iyiliği hak eden herkese eşit olarak iyi davranmamız ve toplumun da ondan iyiliği hak eden herkese eşit bir şekilde iyi davranması gerekir. Bu bütün kurumlara karşı toplumsal adaletin ve kaynak bölüşümde adaletin en yüksek soyut standardıdır ve erdemli vatandaşların tüm çabaları ortak bir noktaya ulaşmak üzere yönlendirilmelidir. Bu kural, faydanın ve en

¹⁶⁶ Donner and Fumerton, *Mill*, UK: Wiley-Blackwell Pub. 2009

¹⁶⁷ A.g.e.s.94

büyük mutluluk ilkesinin asıl anlamı ile ilgilidir. Bu kural bir kişinin mutluluğu tam olarak bir diğerinki kadar önemli sayılmadığı sürece önemi olmayan bir sözcükler yığıdır. Bu koşullar sağlandığında Bentham'ın "herkes bir sayılacak, hiç kimse birden çok sayılmayacak" kuralı faydacılığın prensibinin altına açıklama olarak yazılabilir.¹⁶⁸

Sonuç olarak adalet, toplumca kabul gören, toplumsal fayda basamaklarında üstlerde yer alan ve bu nedenle diğerlerinden daha önemle uyulması gereken belirli ahlaki gerekliliklere verilen addır. Ama bazı durumlarda başka bir toplumsal görev adaletin herhangi bir kuralından daha önemli olabilir. Örneğin, hayat kurtarmak için ilaç çalmak veya tek yetkin doktoru alıkoymak sadece izin verilir bir şey değil aynı zamanda görevdir de.¹⁶⁹

Her zaman adil olan durumların aynı zamanda faydalı durumlar olduğu açıktır. Fark ilkinе ilişkin ve onu diğerinden ayıran tuhaf duygudur. Adalet genel olarak belirli toplumsal faydalar için hala uygun bir isim olarak durmaktadır. Bu nedenle diğerlerinden daha kesin ve mecburidir ve farklı türde duygu tarafından korunmaktadır. Bu duygu insanın mutluluğunu ve iyiliğini öne süren olumlu duygudan farklıdır, emirlerin kesin niteliği ve yaptırımların sertliği ile ondan ayrılır.¹⁷⁰

3.1.5. Hazlar

a. Yüksek ve Alçak hazlar

Manevi ve maddi hazlar ya da nitelik ve nicelik açısından hazlar; faydanın daha nitelikli ya da nicelik olarak daha büyük olduğuna karar vermek gerektiğinde şuna dikkat edilmelidir. Eğer bir kişi, iki hazdan birisini tecrübe etse ve hiçbir ahlaki yükümlülük duygusuna bağlı olmadan bu hazlar arasında bir tercihte bulunsa, bu tercih edilen haz ve arzuya değer olandır. Bu hazlar arasında, yüksek olan hazları yaşayanlar, alçak hazların en mükemmellerini bile elde etme imkanına sahip olsalar bile, yüksek

¹⁶⁸ A.g.e.s.96, 97

¹⁶⁹ A.g.e.s.100

¹⁷⁰ A.g.e.s.101

hazları tercih ederler. Çünkü, insanlar en mükemmel zevkler vaat edilse bile hayvan olmayı kabul etmezler. Hiçbir zeki adam, cahil olmayı kabullenmez. Hiçbir yüksek ruhlu ve vicdanlı kimse bencil olmayı kabul etmez. Hatta bu insanlara cahillerin daha mutlu olduğu ispat edilse bile bunu kabul etmezler.¹⁷¹

Yüksek yetileri olan bir varlık mutlu olmak için daha fazla şeylere ihtiyaç duyar. Belki aşağı tipte olandan daha fazla acı çeker. Bu acı çekmeye rağmen, hiçbir zaman daha aşağı bir varlık olmayı istemez. Bu istemeyişin sebebi, gurur, özgürlük aşkı, iktidar hırsı ve heyecan sevgisi olabilir. Fakat en önemlisi haysiyettir. Haysiyetli insanlar, bu duyguya tezat olan hiçbir şeye istek duymazlar. Duysa da bu istek geçicidir.¹⁷²

Mill, mutluluğun bedensel hazlara indirgenmesini faydacılığa karşı yapılan bir yaftalama olarak görür. Ona göre mutluluk ile zevke doymuşluk birbirine karıştırılmamalıdır. Eğlence yeteneği aşağı olan kişilerin tatmin olmak için çok fazla imkanları vardır. Yüksek kabiliyetli bir insan ise, herhangi bir mutluluğun mükemmel olmadığını hisseder. Mükemmel olmayışa da bu yüksek kabiliyetli insan dayanacak ve kıskançlık yapmayacaktır. Halinden memnun bir domuz olmaktansa, halinden memnun olmayan bir insan olmak, mutlu bir budala olmaktansa, acı çeken bir Sokrates olmak daha iyidir.¹⁷³ Çünkü, Mill'e göre, hiçbir insan, daha aşağı varlık olduğunu hissettiği dereceye düşmek istemez. Mill'e göre, acı çekseler bile insanlar, böyle bir duruma düşmek istemezler ve dolayısıyla yetkinliğe ulaşmış, bireyin daha yüksek olan hazlara yöneleceği hususunda sarsılmaz bir inancı vardır. Ancak ara sıra insanlar, alçak hazları tercih edip yüksek hazlardan vazgeçebilirler. Bunun sebebi yüksek hazların yüksekliğinin tam olarak bilinmemesidir. Karakter zayıflığı yüzünden değerinin az olduğunu bildiği halde insanlar alçak hazlara yönelirler. Örneğin, sağlığın beden hazlarından daha iyi olduğunu bilmekle birlikte nefislerinin peşinden gidebilirler. Yüksek hazlardan alçak hazlara geçişin sebebi, bunları gerçekleştirecek

¹⁷¹ A.g.e.s.14

¹⁷² A.g.e.s.14

¹⁷³ A.g.e.s.15

imkan ve zamanın olmamasıdır. Gençlerin içinde yaşadığı toplum, yüksek kabiliyetleri gerçekleştirmeye elverişli olmayabilir. Bu alçak hazları tercih ettiklerinden değil, başka seçeneklerinin olmayışındandır. Böyle durumlarda alçak hazlar elde edilebilecek tek şeydir. Bununla birlikte, bu iki çeşit hazzı uzlaştırmayı deneyenler boş yere uğraşmışlardır.¹⁷⁴

Mill'e göre hazlardan hangisinin daha iyi olduğu konusundaki ölçü, hem yüksek hem de alçak hazları yaşamış olanların deneyimleridir. İki farklı haz ya da acının değerlendirilmesi konusunda her ikisini de yaşayanın deneyimleri önemlidir. Hangi hazzın acı pahasına değer olduğuna karar vermenin ölçütü onları denemektir.¹⁷⁵

3.1.6. Faydacılığa Yapılan İtirazlara Cevaplar

Faydacılığı eleştirenlere göre, insanlardan sürekli toplumsal mutluluk için davranmalarını istemek çok şey istemektir. Fakat bu eleştiri faydacılığın kuralları ile bireysel güdülerini karıştırmaktadır. Ahlakın görevi kuralların neler olduğunu göstermektir. Ama hiçbir sistem bu kurallara uymanın sebebinin bir vazifeden dolayı uyulmasını istemez. Bu kurallara güdülerden dolayı uyulmuştur. Faydacılığı bunun dışında tutmak haksızlıktır. Çünkü faydacılık da diğer ahlak öğretileri gibi ahlaki davranışta bulunanın insanın yetenekleri ile ilgili olduğunu bilir.¹⁷⁶

Faydacılığa yapılan bir diğer itiraz, ahlak ölçütünden kastın ne olduğu ve doğru – yanlış ifadelerinin gerçek manası hakkındaki yanlış anlayışa dayanmaktadır. Faydacılığın insanları katı kalpli ve merhametsiz yaptığı söylenmektedir. Faydacılığın sadece sonuçlar üzerinde durduğu ifade edilmektedir. Eğer bu eleştirilerle faydacılığın, davranışta bulunan insanın niteliğini ve koşullarını göz önünde bulundurmadığı ima ediliyorsa bundan bütün diğer ahlak sistemleri de töhmet altında kalmaktadır. Çünkü hiçbir ahlak sistemi hareketin iyi veya kötü olduğuna, onu yapan

¹⁷⁴ A.g.e.s.16

¹⁷⁵ A.g.e.s.17

¹⁷⁶ A.g.e.s.28

kimsenin iyi veya kötü olduğuna göre karar vermez. Bireyin niteliği bireyleri takdir etmek içindir, sade hareketlerin değerini takdir etmez. Faydacılık kuramında, bireylerin davranışlarının doğruluğu ve yanlışlığı dışında önemli olan başka noktaların da bulunmasında anormal bir durum yoktur.¹⁷⁷

Faydacılık öğretisine karşı, dine karşı bir öğreti olarak saldırıldığı görülmektedir. Eğer Tanrının her şeyde ziyade kullarının mutluluğunu istediğini ve onların bu mutluluğa göre yaratıldığına inanılıyorsa faydacılık en dini sayılan mezhepten daha dindar bir doktrindir. En yüksek ahlak kanunu olarak vahiyle bilinen Tanrı emrini ele almadığından dinsizlik manası çıkarılıyorsa buna karşılık bir faydacı, Tanrının hikmet ve iyiliğine iman etmekle beraber, aynı zamanda Tanrının ahlaki iradesine uygun olan her şeyin fayda ilkesi tarafından istenen şartları en yüksek derecede içine alan bir şey olduğunu kabul eder.¹⁷⁸

Faydacılık bazen ahlaka aykırı bir öğreti gibi görülerek, olaylara uyuveren, idareci, zamane insanı olarak eleştirilir. Fakat faydacılık idareci anlayışa karşıdır. Örneğin, geçici bir engelden kurtulmak veya faydalı bir şey için yalan söylemek çoğu zaman elverişli bir hareket olabilir. Fakat diğer taraftan insanın doğru sözlülüğü alışkanlık edinmesi de faydalıdır. Bu duygunun zayıflaması ise zararlıdır. Doğruluktan istemeyerek de olsa sapmanın büyük sonuçları vardır. Toplumsal kalkınma için gerekli olan güveni bozar. Bu güvensizlik ise uygarlığın ilerlemesini geciktirir. Önümüzde hazır bir çıkar var diye daha büyük bir faydası olan kurala saldırmak, o kuralı ihlal etmek fayda değildir.¹⁷⁹

Mill, Auguste Comte ve Pozitivizm adlı eserinde faydacılığa yapılan itirazlara bir başka şekilde şöyle vermektedir:

Ona göre Comte da faydacılığa itiraz edenler ile aynı hatayı yapmaktadır; ahlakın altın kuralının başkaları için yaşamak olduğu. Comte, ona göre ahlak

¹⁷⁷ A.g.e.s.30

¹⁷⁸ A.g.e.s.33

¹⁷⁹ A.g.e.s.34

*müptelasıdır. Onda tüm sorunlar bir ahlak sorunudur ve ahlaki dürtülerden başka hiçbir dürtüye izin yoktur.*¹⁸⁰

Mil bu düşünceye şiddetle karşı çıkar:

*Neden tüm insan hayatının tek bir amacı olması gereksin? Tek tek insanlardan oluşan insanlık başkalarının iyiliği için tek amaç belirleyip kendi yeteneklerini korumak için elzem olmayan hiçbir kişisel zevke izin vermemek yerine başkalarını, iyiliği için gereken koşullar ve kuralları da gözeterek kendisi için yaşarsa toplumda daha büyük bir mutluluğa erişilir. Yüksek amaçlar gerektirdiğinde kuşatılmış bir kentin kurallarına seve seve uyulur ancak insan varlığının ideal mükemmelliği bu olamaz.*¹⁸¹

Faydacılığı savunanlara şöyle bir soru sorulur: Bir işi yapmadan önce bunun toplumun mutluluğu üzerine etkisini ölçecek zaman yoksa ne olacak? Buna verilecek cevap; Hz. İsa'nın öğretisine uyan bir insanın, her işinden önce kutsal kitabı uygulamaya vaktinin olmadığıdır. Halbuki bunun için yeteri kadar zaman vardır. Çünkü bütün davranış ve tavır zinciri insanlığın geçirdiği zaman boyunca örülmüştür. İnsanlık çağlar boyu deneyimle davranışlarının sonuçlarını öğrenmiştir. Aynı zamanda insanlık kendi mutluluğu üzerine olan bazı etkileri ve sonuçları kendi zamanında öğrenmiştir.¹⁸²

3.2. Mill'in Felsefesinde Özgürlük Sorunu

Bu bölümün amacı Mill'in özgürlük anlayışının incelenmesidir. Düşünür özgürlüğü nasıl tanımlamakta ve temellendirmektedir? Özgürlüğü incelerken hangi kavramlara başvurmaktadır? Birey ve toplum hangi durumlarda özgürdür ya da değildir? gibi sorulara bu bölümde yanıt aranacak, temel referans olarak düşünürün

¹⁸⁰ Cengiz Çağla, Mill, Say Yayınları, İst., 2007, S.90

¹⁸¹ Cengiz Çağla, Mill, Say Yayınları, İst., 2007, S.90

¹⁸² A.g.e.s.35,36

“Özgürlük Üstüne” adlı eseri kullanılacaktır. Ancak, Mill’in özgürlük anlayışı ortaya koymadan önce, özgürlüğün modern dönemde farklı kullanımlarından dolayı bu bölüme, modern dönemdeki özgürlük ele alışlarını vererek başlamanın daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

3.2.1. Özgürlük Kavramının Modern Dönemde Ele Alınışı

Modern ve Aydınlanmacı felsefenin en kapsamlı ve en fazla üzerinde durulan felsefi konularından biri özgürlüktür. Özellikle 18. yüzyıl ve sonrasındaki toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmeler, felsefe tarihi boyunca tartışılan bir kavram olarak özgürlüğü, önceki dönemlere göre daha önemli bir sorun haline getirmiştir. Nitekim özgürlük, Descartes ve Hobbes’tan beri konuya dair yapılan araştırmaların ve tartışmaların sonucunda insanın “en yüce ereği” olarak tanımlanarak, insan için kurucu bir işleve bürünmüştür. Diğer bir ifade ile özgürlük, insanın isteme ve ahlaki bütünlüğünün sağlanması için önkoşuludur.¹⁸³

Batı düşüncesi içinde özellikle 18 ile 19. yüzyıl’da özgürlük, insan hayatının canlılığını sağlamanın yanında insanlık tarihinin ilerleme serüveni içinde olmasını sağlayan temel bir kavram haline getirilmiştir. Buna karşın özgürlük kavramının modern dönem öncesinde böylesi bir kullanımıyla karşılaşmıyoruz. Temel bir değer olsa da özgürlük, Antik Yunan’da doğa metafiziği içinde başka kavramların altında yer almış, özgür olma durumu bu konu ile ilgilenen düşünürlerin genelinde doğaya uygun yaşamak ile ilişkilendirilmiştir. Bunun nedeni, özgürlüğün modern dönemdeki gibi sunulmasına ihtiyaç duyulmamasıdır. Modern anlayış ise bireyi, doğadan bağımsız olarak, daha çok toplum ve otonomi ile ilişkilendiren bir özgürlük düşüncesi inşa etmeye çalışmıştır.¹⁸⁴ Yani özgürlük, etik/politik ve metafizik olarak iki boyutta incelendiğinde, etik boyutu sosyal bir varlık olarak insanla, metafizik boyutu da nedensellik sorunu olarak bütün varlıkla ilgisi üzerinden konumlandırılmalıdır. Birinci

¹⁸³ Göçmen Doğan, Uluslararası IV.Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2016

¹⁸⁴ Günenç Mehmet, Ontolojik Yaklaşım İçinde Özgürlük Kavramının İki Tarihi Yüzü, Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies Yıl: 5, Sayı: 18, Eylül 2018, s. 43-60, S.43

ele alış özgürlüğü, tercih etme, yetkinleşme, akıl ve mutluluk; ikincisi ise, zorunluluk, düzen, doğa, gaye, gibi kavramlara götürmektedir. Modern dönemin özgürlük ele alışında, tercihte bulunma imkanını kullanan kişinin aklından, yetkinleştiğinden ve bunların sonucu olarak otorite ve mutluluğundan bahsedilir.¹⁸⁵

Bir diğer üzerinde durulması gereken nokta ise, modern dönemde, özgürlük ile ilişkisine bakıldığında, *cogito* kavramı üzerinde durmak gerekir.¹⁸⁶ Bunun nedeni ya da en azından başlangıcı Descartes'ın “düşünen beni”nin yani *cogito*yla ilgili olmasıdır. Descartes'ın vurgulamaya çalıştığı, *cogito* ile benliğin kendisini merkeze alma cesaretini göstermesidir. Dolayısıyla modern dönemde özgürlük, Descartes, Kant ve Fichte gibi bu dönemin belirleyici düşünürlerince de temellendirildiği hali ile, en fazla bireyin kendi aklını kullanma imkanlarını ve gücünü geliştirmesiyle ilgilidir. Özneci aklın modern dönemde tanımlanması sadece dini ya da siyasi otoriteye değil, daha temel bir otorite olarak metafiziğe karşı kendi otorite iddiasına sahip olabilmesine doğru dönüşmüştür. Bu yaklaşım, dini değerlere inançsızlıkla değil, dini değerleri aklın işleyişi içinde düzenlemeyi hedeflemiştir. İşte aklın kendisini merkeze alması başta metafizik olmak üzere siyasi ve dini otoriteden bağımsızlaşma ve dolayısıyla aklın özgürleşmesi olarak anlaşılabacaktır. Artık benliğin merkeze alınması ruhun huzuru için değil, aklın eylemi için gereklidir. Özgürlük kendisini merkeze alan *cogito* için varlıktaki açığa çıkma değil, kendisindeki açığa çıkmadır. Bu türden bir cesaretin modern dönemin atmosferi içinde talep edilen bir husus olduğunu Kant'ın aklını kullan - *seperare aude* ifadesinden görebiliriz.¹⁸⁷

3.2.2. Mill'de Özgürlük İlkesi

Öncelikle düşünürün özgürlük ile ne kast ettiğini ortaya koymanın onun özgürlük anlayışını daha iyi anlamamızı sağlayacağını düşünüyoruz. Mill özgürlük ile zorunluluk kuramının karşısı olarak özgür iradeyi değil toplumsal özgürlüğü kast

¹⁸⁵ A.g.e., s.46

¹⁸⁶ A.g.e., s.51

¹⁸⁷ A.g.e., s.56

ettiğini ifade eder.¹⁸⁸ Özgürlüğün tanımlarken toplumun birey üzerindeki sınırlarını araştırır. Bireyin özgürlüğü ile toplumun denetimi arasındaki sınır ve uyum sorunun özgürlük bağlamında daha önce neredeyse hiç ele alınmamış bir sorun olduğunu vurgular¹⁸⁹ ve eskiden özgürlüğün nasıl anlaşıldığını ortaya koyarak işe başlar. Ona göre eskiden özgürlük denildiğinde yöneticilerin baskılarından korunma anlaşıldı. Özgürlük talebi ortaya konulduğunda, yönetenlerin yönettikleri halk ile düşman olduğu düşünülürdü. Bu yüzden vatanseverlerin hedefi, yönetenin toplum üzerinde kullanacağı iktidarını sınırlamaktı. Bu sınırlamaya iki yoldan gidilirdi; birincisi, yöneticiyi siyasi hak ya da özgürlük olarak tanımlanan hassasiyetleri kabul ettirme yoluydu. İkinci yol, genellikle daha sonradan gelen çare; anayasal engeller konulmasıydı. Böylece yöneten yetkisini, toplumun çıkarını temsil etmekle yükümlü bir heyet ile paylaşıyordu.¹⁹⁰

“Özgürlük Üstüne” (On Liberty) adlı eserinde Mill özgürlüğü; bağımsız bireyler olarak diğerlerini yolundan alıkoymadan ya da çabalarını hiçe saymadan, kendi seçtiğimiz yolda kendi iyiliğimiz için çalışmak olarak tanımlar. Bireyler kendi seçimlerini kendileri yapabildikleri ve kendi kaderlerini tayin etme haklarına sahip oldukları sürece özgürdür. Her birey mutluluğunu arar ve özgür birey, kendi mutluluğunu kendi bildiği yoldan arama hakkına sahip olan bireydir.¹⁹¹

Mill’in özgürlük tanımında da görüldüğü gibi bireye yaptığı vurgunun gerisinde insanın amacına ilişkin görüşleri vardır. Ona göre bu amaç insanın kendisini yetkinleştirmesidir ve insanın uğraştığı işlerin en önde geleni kesinlikle kendisidir. Bunun için birey öncelikle özgür olmalıdır ve özgürlük, bireyin toplumda var olma koşuludur. Nitekim, birey toplumdaki zarar görmemelidir. Bu bağlamda, Mill’in özgürlük anlayışını irdelerken, özgürlüğü birey – toplum ilişkisi içinde ele alışı üzerinde de durulacaktır. Çünkü Mill, özgürlüğü tartışırken toplumun birey üzerindeki sınırlarının belirlenmesi gerektiğini belirtir.

¹⁸⁸ A.g.e. s.5

¹⁸⁹ A.g.e. s.10

¹⁹⁰ A.g.e. s.5-6

¹⁹¹ Mill, J. S. *Hürriyet*, çev: Mehmet Osman Dostel, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1988, s.20

Mill'e göre bu süreçle birlikte insanlar artık kendi çıkarlarını, yönetenlerin çıkarlarına karşı bir güç olmasını, doğanın gereklerinden biri olarak görmekten vazgeçmişlerdir. Devletteki çeşitli makam sahiplerini görevlerinden alıp istediklerinde ücretli bir memur ya da vekil haline getirmek insanlara çok daha uygun görünmüştür. Yönetilenlerin yetkilerini kendilerinin zararına asla kötüye kullanılmayacağını ancak bu biçimde tam emin olabileceklerini düşünmüşlerdir. Yetki sınırlama, çıkarları halkın çıkarları ile çatışan yöneticilere karşı alınmış bir önlemdi. Bundan sonra istenmekte olan şey ise, yönetenlerin halk ile aynı olmaları, çıkar ve taleplerinin halkın çıkar ve taleplerini oluşturmasaydı. Yönetilenler, kendi çıkarlarını korumak için otorite ile özgürlük mücadelesine girmelerine rağmen, kendisini kendi isteklerine karşı korumasına gerek duymadığını ve kendisine zorbalık etmesinden hiç korkmadığını belirtir.¹⁹² Halkın, özgürlüğü kısıtlarken kendisine zorbalık yapma olasılığı da Mill için önemli bir konudur.

Demokrasinin ilerlemesi ile halk, kendi kendini yönetme hakkına sahip olmuştur. Halkın kendini yönetmesi, her bireyin sadece kendi kendini yönetmesi değil aynı zamanda diğer kimseler tarafından da yönetilmesidir. Halk iradesinin anlamı, halkın en çok sayıda ya da en etkin bölümünün, çoğunluğun ya da kendini çoğunluk diye kabul ettirebilmiş olanların istemidir. Dolayısıyla demokratik temelli de olsa çoğunluk, Mill'e göre kendilerinden olmayan bireylere zulmetmek isteyebilir ve diğer herhangi bir yetkinin kötüye kullanımına olduğu kadar buna da önlem almak gereklidir. Siyasette, çoğunluğun zorbalığı toplumun tetikte bulunması gereken kötülükler arasında olmalıdır.¹⁹³

Çoğunluğun zorbalığının etkisinin en yoğun olarak kendini gösterdiği özgürlükler düşünce ve ifade özgürlüğüdür. Bu sebeple bireyin, çoğunluğun zorbalığından korunması gerektiğine dair ilkenin tartışılması gereken alanların başında düşünce özgürlüğü ve onun soyundan gelen konuşma ve yazma özgürlüğü gelir. Mill,

¹⁹² A.g.e. s.7

¹⁹³ A.g.s. s.9

bu özgürlüklere ilişkin temellerin doğru anlaşılmasının özgürlük ilkesinin tartışılabilirliği diğer alanlar için de uygun bir başlangıç olduğunu vurgular.¹⁹⁴ Bu sebeple Mill’de özgürlük türlerini ele aldığımız bölümlere ilk olarak düşünce ve ifade özgürlüğü ile başlayacağız.

3.2.3. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Mill, “Özgürlük Üstüne” adlı eserinde ilk ve en kapsamlı başlık, düşünce ve tartışma özgürlüğü üzerinedir. Mill’in temel tezinin merkezine, özellikle de toplumun iyiliği için, bireyi ve onun özgürlüğünü yerleştirdiğini ifade etmiştik. Düşünce ve ifade özgürlüğünü Mill, yine aynı gerekçelerle temellendirir. Bu özgürlükler yalnızca bir bireysel iyi olmayıp aynı zamanda bir sosyal iyidir, çünkü insanların diğer mutluluklarına kaynaklık ederler. Düşünce ve ifade özgürlükleri bilginin artırılmasının ve gerçeğin keşfinin aracıdır.

Mill’in düşünce ve ifade özgürlüğü üzerine temel savı şu şekildedir; eğer biri hariç, bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnızca bir kişi karşı düşüncede olsa, nasıl bu birinin elinde güç olsa, diğer bütün insanları susturmaya hakkı yoksa insanların da bu birini susturmaya hakkı yoktur.¹⁹⁵ Susturma, insan türüne karşı, yaşayan kuşağa olduğu gibi, gelecek kuşaklara karşı da bir suçtur. Düşüncenin susturulması, susturulan düşünceyi savunanlar için ve bundan daha fazla da, söz konusu düşünceye karşı olanlara yönelik bir kötülüktür. Çünkü susturulan düşünce eğer doğru ise, insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirmek imkanından yoksun bırakılırlar. Eğer yanlış ise insanlar, büyük bir faydayı, yani hakikatin yanlış ile çatışması sonucunda daha açık anlaşılmasını, daha canlı bir etki bırakması fırsatını elden kaçırmış olurlar. Böylece, ortadan kaldırılan düşüncenin yanlışlığı kesinleşse de düşünceyi ortadan kaldırmak yine de insanlar için kötülüktür.¹⁹⁶ Bu bağlamda Mill’in, düşünce ve ifade özgürlüğü için iki temel gerekçe sunmuş olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki düşünce ve ifade özgürlüğünün gerçeğin ortaya çıkabilmesinin en

¹⁹⁴ A.g.e. s.23

¹⁹⁵ A.g.e., s.25

¹⁹⁶ A.g.e., s.26

önemli aracı olması, ikincisi; düşünce ve ifade özgürlüğünün, farklılığı ortaya çıkararak insanlığın gelişmesini olanaklı kılmasıdır.

Mill, bir düşüncenin susturulmasının gerekçesi olarak insanın yanılmaz olduğunu düşünmesi olduğunu ifade eder. Tartışmayı yasaklama bir yanılmazlık taslamadır. Yanılmazlık taslama (infallibility) bir kuramdan, bu kuram ne olursa olsun, emin olma durumu değildir. Yanılmazlık taslama, o sorunu başkaları için, hem de onların söyleyebileceği kötü şeyleri duymalarına izin vermeden, karara bağlamaya kalkışmaktır.¹⁹⁷ Mill bunu şu gerekçeyle reddeder; aklın hatalı kullanılması olasılığı, insanlara, onu hiç kullanmamaları baskısını yapmak için gerekçe olamaz. Düşüncelerin yanlış olma olasılığı var diye, bu düşüncelere uygun davranmayacak olunursa, insanlar bütün bireysel düşünce ve eylemlerinden vazgeçmelidirler. Çünkü tüm düşüncelerin her zaman yanlış olma olasılığı vardır. Düşüncenin doğru olduğunu varsaymayı yerinde kılan temel koşul; başkalarının o düşüncenin tersini söyleyip; yanlışlığını kanıtlama konularında tam özgürlüklerinin bulunmasıdır. Bunun dışında hiçbir koşul altında bir kişinin, kendi haklılığına ilişkin herhangi güvencesi yoktur.¹⁹⁸

Mill'e göre farklı görüşlerin dinlenmesi gerçeğin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Çünkü tek taraflı bir tartışmada yanlışlar peşin hüküm haline dönüşür ve katılışlırlar. Bir davada karar verme konumunda olan bir yargıcın taraflardan yalnızca birini dinlemesi durumunda doğru karara ulaşamaz. Düşünce özgürlüğünün sağladığı tartışma ve farklı fikirlerin ortaya koyulmasını Mill, ussallığın kazanılması olarak görür. Gerçeğe ulaşmanın aracı olan ussallık, insanın hatalarını düzeltmesini olanaklı kılar. Öyleyse ussallığın gücü ve değeri insanın yanlış düzeltbilmesine bağlı olduğundan, ona ancak, düzeltme çareleri olan deneyim ve tartışmayı sürekli elde bulundurulduğunda güvenilebilir.¹⁹⁹ Karşı çıkma ve güçlüklerden dolayı vazgeçmek yerine, karşıt görüşlere izin veren insanın, kendi akla vurmasının, böyle bir işlem

¹⁹⁷ A.g.e.s.35

¹⁹⁸ A.g.e.s.29

¹⁹⁹ A.g.e.s.30

geçmemiş olan herhangi birinin ya da herhangi bir kalabalığın akla vurmasından daha iyi olduğunu düşünmeye hakkı vardır.²⁰⁰

Mill bir önermenin kesinliğini kabul etmeyecek herhangi biri varken, ona bu izin verilmediğinde, bahsi geçen önermenin kesin olduğunu söylemenin doğru olmadığını düşünür. İzin verilmeyen düşünce kendini tam savunma olanağına sahip bulunmadıkça, bir düşüncenin yanlış olduğuna karar vermekte olduğu gibi, onun zararlı olduğuna varsayılması mümkün değildir.²⁰¹ Köklü düşünceleri olan bir kimse düşünceleri tamamen, sık sık ve korkusuzca tartışılmadığında, ona canlı bir hakikat olarak değil, ölü bir dogma olarak inanılır. Anlayışın en çok bağlı olduğu şey bir kimsenin kendi düşüncelerinin dayanaklarını öğrenmesidir.²⁰² Herhangi bir konuda gerçeğe ulaşmak isteyen herkes, Cicero'nun bir davayı kazanma aracı olarak kullanmış olduğu yöntemi dikkate almalıdır; “Her kim bir düşüncenin yalnızca kendi tarafını bilirse, davayı az bilir.” Nedenleri iyi olabilir, hiç kimsenin bunları yadsımamış olması da mümkündür. Ama bunun gibi, kendisi de karşı yanın nedenlerini yadsıyacak güçte değilse, bunların ne olduklarından bile haberi yoksa, sözü geçen kimsenin elinde bu düşüncelerden ne birini, ne de diğerini seçmek için yaslanabileceği hiçbir dayanak yoktur.²⁰³

Bu düşünce biçimlerinin her biri kendi faydalılığını diğerinin eksikliklerinden alır, ama bunların her birini mantık sınırları içinde tutan şey büyük ölçüde diğerinin muhalefetidir. Demokrasi ile aristokrasinin, mülkiyet ile eşitliğin, işbirliği ile rekabetin, lüks yaşama ile tutumun, toplumsallık ile bireyselliğin, özgürlük ile sıkı düzenin her birine yandaş olan düşüncelerle pratik yaşamın varolan diğer çelişkileri, özgürce ifade edilmedikçe, aynı yetenek ve güç ile desteklenip savunulmadıkça, her iki ögenin de, hak ettikleri şeyi elde etmeleri olasılığı yoktur. Bu karşıtların tartışılmasında dengeyi sağlamak, hangisinin doğru olduğunu karar vermek kolay

²⁰⁰ A.g.e.s.31

²⁰¹ A.g.e s.31-35 Mill burada Sokrates'in yaşamına değinir. O zamandan bu zaman kadar yaşamış en büyük düşünürlerden ve insanlar arasında en değerlilerinden bir olan Sokrates düşüncelerinden dolayı idam edilmiştir.

²⁰² A.g.e.s.50-51

²⁰³ A.g.e.s.52

değildir. Bunun için, birbirine karşıt düşünceleri savunan insanların tartışması gerekmektedir.²⁰⁴ Nitekim Mill'e göre, hakikatin zulmü sürekli olarak kendiliğinde yeneceği görüşü boş bir inançtır. İnsanlar bunu tekrarlayarak sonunda genel bir söz haline getirmiştir ama bütün deneyim onun doğruluğunu yalanlamaktadır. Tarih, zulmün susturduğu hakikat örnekleriyle doludur.²⁰⁵

Düşünce ve ifade özgürlüğünün faydalarından biri de toplumsal ilerlemeyi sağlamasıdır. Büyük düşünürlerin yetişmesi için uygun ortam oluşur ve bunun yanında sıradan insanların düşünce seviyelerini mümkün olan en yüksek noktaya çıkarmak için de fırsat doğar. Düşüncenin engellendiği bir yerde, az da olsa düşünürlerin yetiştiği görülse de hiçbir zaman işlek zihinli bir halk ortaya çıkmamıştır. Şartlara göre bazen özgürlük ruhu, bazen de ilerleme veya reform ruhu denen şey tutucu geleneklerden daha üstün olduğu için, gelenekler bunları birer düşman olarak kabul eder. Ancak gelişmenin tek şaşmaz ve sürekli kaynağı özgürlüktür. Mill, bu iddiasını Avrupa tarihinden örnekler ile temellendirir. İlk örnek Avrupa'daki Reform hareketidir, ikincisi ise Kıta Avrupa'nın –daha aydın bir sınıfa özgü olsa da- 18.Yüzyıl'ın ikinci yarısındaki düşünce hareketi sırasında, üçüncüsü ise Goethe ve Fichte dönemleri Almanya'sıdır. Bu üç dönemde de otoritenin gücü kırılmış, düşünce baskısı ortadan kaldırılmıştır. Hatta Mill, Avrupa'yı Avrupa yapanın bu üç dönemde verilen itici güç olduğunu ifade eder.²⁰⁶

Mill, toplumsal çeşitliliğin ve farklılıkların bireysel özgürlüğün zorunlu bir sonucu olduğunu, insanlığın ilerlemesinin bu farklılıklara bağlı olduğunu ileri sürmektedir. İnsanların giderek birbirlerine benzemeleri ve söz konusu çeşitliliklerin ortadan kalkması, bireysel özgürlüğü ortadan kaldıracak ve dolayısıyla da insanlığın ilerlemesini durduracaktır. Ona göre, insanlar hakikatin her iki tarafını tanıma konusunda şimdikinden çok daha üstün bir yeteneğe sahip olana kadar, düşünce çeşitliliğinin bir kötülük değil, tersine, bir iyilik olma özelliği, insanların —

²⁰⁴ A.g.e.s.67

²⁰⁵ A.g.e.s.41

²⁰⁶ A.g.e.s.79

düşüncelerine olduğundan daha az olmamak üzere—davranış tarzlarına da uygulanabilir ilkedir.²⁰⁷

Mill kuramlara kesinlik ile bağlanan dogmatik tavrı düşünmenin, tartışmanın ve dolayısıyla özgür düşünce ile özgürlüğün de olanaksızlığı olarak görür. Bu bağlanma bireylere bir şey kazandırmaz. Çünkü bu kuramlara rastgele inanmışların akıllarında bu kuramlar bir güç değildirler. Bu tür inanmışların, kuramların söylediklerine karşı, alışkanlıktan kaynaklanan bir saygıları vardır ama bu kuramlara karşı duyguları yoktur. Bu insanların davranış tarzı, İsa'ya boyun eğmekte hangi düzeye kadar ileri gidebilecekleri hakkında kendilerine yol göstermesi için çevrelerinde bir A ya da B efendi aramalarıdır.²⁰⁸ Bir düşünce artık kuşku duyulamaz duruma geldiğinde, insanların onun üzerine düşünmeyi bırakması büyük bir hatadır. Çünkü herhangi bir sorun için “Artık onu çözdük. Düşünülecek yanı kalmadı.” demek düşünceleri uyuşturup derin bir tembellik uykusuna daldırır.²⁰⁹ İlkelerin tartışılmaz olduğuna ilişkin bir anlaşma, insanlığın en büyük sorunlarının tartışması bitmiş durumda görülüyorsa, oralarda yüksek düşünsel düzeyle karşılaşamaz.

Düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda Mill'in ortaya koyduğu gerekçeler birkaç madde altında özetlenirse; ilk olarak, herhangi bir düşüncenin susturulması doğruyu ulaşma bakımından uygun olmaz. Nitekim kesin olarak doğru bilinen şeylere rağmen susturulan düşünce ya da görüş doğru olabilir. Bunun aksini savunmak, yanılmaz olduğumuzu ileri sürmek demektir. Bu yanılmazlığa dayanarak savunulan düşüncenin yanlış, buna karşı olduğu için yasaklanan başka bir düşüncenin doğru çıktığına tarih tanıklık etmektedir. Mill iddiasına dayanak olarak Hristiyanlık'ın gelişim sürecini örneklemektedir; Antik Roma imparatoru Marcus Aurelius döneminde Hristiyanlara yapılan eziyetlere ve Hristiyanlığın batıl olduğu konusundaki düşüncelere dikkat etmelidirler. Aurelius'un inananlara yapmış olduğu

²⁰⁷ A.g.e.s.79

²⁰⁸ A.g.e.s.59

²⁰⁹ A.g.e.s.61

kötülöklere ve altında yatan gereköelere Orta Çağda Hıristiyanların sahip çıkmış olmaları bu bakımdan ibret vericidir.²¹⁰

İkinci olarak, yasaklanan düşünce yanlış dahi olsa bunda bir kısım gerçeklerin bulunması her zaman mümkündür. Dolayısıyla geröeğin tamamlanabilmesi için karşıt düşüncelerin tartışma sürecine katılmasına izin verilmelidir. Üçüncü olarak, doğruluğuna kesin olarak kabul edilen bir düşünceye karşı çıkılmasına izin verilmelidir, böylece bu düşüncenin dayanakları daha iyi anlaşılır ve ona bir önyargı olarak inanılmaz. Öyle ki, inkar edilemeyen bir düşünceye itiraz eden ya da izin verildiğinde itiraz edebilecek kimseler varsa onlara karşı çıkmak bir yana teşekkür edilmelidir. Bu önerisini Mill, Newton'un felsefesinin tartışılmasına izin verilmemiş olsaydı, insanlar bu görüşlerin doğruluğuna bu kadar güven duymayacaklarını öne sürerek temellendirir.²¹¹ Üçüncüsü, tartışılmaz kabul edilen düşünce tamamıyla doğru bile olsa, bu düşünceye karşı çıkılmadığında ona bir önyargı tarzında inanılır. Düşüncenin geçerli nedenleri anlaşılmaz. Dördüncüsü de, tartışılmasına izin verilmeyen düşünce belli bir süre sonra etkisini kaybetme tehlikesi ile karşılaşır. Dogma, etkisiz, boşuna yer kaplayan, herhangi bir hakiki ve yürekten bir yargıdan, kişisel deneyimle ulaşılmaktan uzak, biçimsel bir söyleme dönüşür.²¹²

3.2.4. Bireysel Özgürlük

Mill'e göre bireysel özgürlük, fayda ve zararı ancak kendisine kaldığı sürece, diğer insanlardan gelen maddi ve manevi baskıya uğramaksızın, insanın kendi düşüncelerine uygun davranma, düşüncelerini kendi yaşamında eyleme geçirme özgürlüğüdür.²¹³ Bireysellik, başkalarını ilgilendirmeyen konularda, "ben varım" demelidir.²¹⁴ Başkalarına zarar vermemek koşuluyla, serbest alana izin verilmeli; herhangi bir kimse farklı olanı denemeyi uygun bulursa, deneyimlemesine de imkan

²¹⁰ A.g.e. s.65

²¹¹ A.g.e. s. 65 - 67

²¹² A.g.e.s.75

²¹³ A.g.e.s.78

²¹⁴ A.g.e.s.79

tanınmalıdır. Bu noktada Mill, düşüncenin ifade edilmesi ve eyleme geçirilmesi arasındaki ayırma değinir. Eylemlerin, düşüncelerin ifadesi kadar serbest olması gerektiğinin söylenemeyeceğini ifade eder. Örneğin, tahıl satıcıları yoksulları açlıktan öldüren kimselerdir ya da özel mülkiyet hırsızlıktır gibi düşüncelere sadece yayınladıkları sürece izin verilmelidir ancak bu düşünceler bir tahıl satıcısının evinin önünde toplanan bir kalabalığa karşı bir söylev olarak ortaya konulursa müdahale edilmelidir.²¹⁵

Mill bireyselliği, insan mutluluğunun başta gelen koşulu olması ile temellendirir ve eğer bu toplumca da algılanır ve medeniyet, öğretim, eğitim, kültür olgularının zorunlu bir parçası olarak bilinirse, bireysel özgürlüğe olması gerektiği kadar değer verilir. Bu sayede özgürlük ile toplumsal denetim arasındaki sınırların ayarlanması olağanüstü hiçbir güçlük taşımaz.²¹⁶ Bir insanın ayrıcalığı, yetileri olgunlaşınca, kendi aklını kullanmak ve yorumlamaktadır. Kendi durum ve şartlarında, kendi bireyselliği içinde bildiği kadarıyla, hangi kararının uygulanmasının mümkün olduğunu bulmak ona aittir. Diğer insanların gelenek ve alışkanlıkları, kendi denemelerinin onlara öğretmiş olduğu şeyleri gösterir. Hiç kimse insanların kendi yaşama tarzlarına ve işlerinin yönetim ve yönlendirmesine, kişinin kendi düşüncesinden ya da bireyselliğinden bir özellik katmaması gerektiği savında bulunamaz.²¹⁷

Mill'in özgürlüğe ket vuran olgulardan biri olarak göreneklerin sorgusuz kabulünden ısrarla bahsetmektedir. Bir ilkeye yalnızca görenek olduğu için uymak, bireye hiçbir şey öğretmez ya da onda hiçbir özgün özelliği geliştirmez. Algı, akıl yürütme, her şeyi birbirinden ayırt etme duygusu, zihinsel çalışmayı ve dahası ahlaki tercihler gibi insana özgü olan yetiler ancak bir seçimde kullanılırlar. Herhangi bir şeyi görenektir diye yapan kimse, hiçbir seçimde, dolayısıyla bireysellikte ve özgürlükte bulunmuş olmaz.²¹⁸ Bir şeyi ne yalnızca başkaları yapıyor diye yapmakla, ne de sadece

²¹⁵ A.g.e.s.78

²¹⁶ A.g.e.s.80

²¹⁷ A.g.e.s.81

²¹⁸ A.g.e.s.82

ona başkaları inanıyor diye yapmakla yetiler kullanılmaz. Eğer bir düşüncenin dayanakları kişinin kendi mantığını uygun değilse, o kişinin bahsedilen düşüncayı kabul etmekle mantığı güçlenmiş olamaz.²¹⁹

Mill'e göre bahsi geçen uyma davranışının yol açtığı sonuç aynılaştırma. Bu aynılaştırmanın gerekçesi olarak Mill, toplumun en yüksek sınıfından en alt katmanına kadar her bireyin sansür gözetlenme altında yaşıyor gibi olduğunu vurgular. Yalnızca başkalarını ilgilendiren şeylerde değil, salt kendilerini ilgilendiren konularda da birey kendisine, "Neyi seçiyorum? Ya da benim doğama ve yaradılışıma uyabilecek olan şey nedir? Bende en iyi ve en yüksek alışkanlıkları dürüstlük ilkelerine bağlı tutup, onların büyümesini ve gelişmesini mümkün kılacak olan şeyler nelerdir?" sorularını sormamaktadır. Bunun yerine, "Benim konumuma yakışan nedir? Benim durumumda ve ekonomik koşullarımdaki kimseler alışkanlıkları üzere ne yapıyorlar? Benimkinden daha üstün bir durumda bulunan kimseler alışkanlıkları üzere ne yapıyorlar?" sorularını sormaktadır. Mill bunun birey için tehlikelerinden bahseder; böylece düşünme gücü boynunu boyunduruğa uzatmış olur. İnsanların zevk için yaptıkları şeylerde bile, göreneğe uygunluk ilk akla gelen şey olur. Bireysellik yok olur ve sürü halinde eyleme ortaya çıkar. Bireyin kendi doğasına uymamasında, sonunda uyulacak bir doğası kalmaz. İnsani yetenekler solar, ölür.²²⁰

Mill, bireyselliğe verdiği önemi dile getirirken özgünlüğün değeri üzerinde de durur. Çünkü özgürlük, özgünlük olmadıkça arzulanamaz. Özgünlüğün, insan işlerinde değerli bir öge olduğunu kimse yadsıyamaz. Ortaya yeni hakikatler çıkaracak ve bir zamanlar hakikat olan şeyler artık hakikat olmaktan çıkınca bunları bize gösterecek olan kimselere ve aynı zamanda yeni fikirlere önyak olacak kimselere sürekli ihtiyaç vardır.²²¹ Mill sayıları az olan bu insanlar için *toprağın tuzu* benzetmesini yaparak onlar olmasa insan yaşamının durgun bir havuza dönüşeceğini belirtir. Onlar

²¹⁹ A.g.e.s.82

²²⁰ A.g.e.s.86

²²¹ A.g.e.s.90

önceden var olmayan iyi şeyleri sadece ilk ortaya çıkaranlar değillerdir, aynı zamanda var olanlardaki canlılığı da sürdürürler.²²²

Özgünlük, özgün olmayanların faydasını anlayamayacaklar bir şeydir. Özgün olana yapılan baskı Mill'e göre yalnızca baskıya maruz kalan için değil, aynı zamanda baskıyı uygulayan için de ahlak bozucudur. Yönlendirme ve dayatma arasındaki farkın üzerinde önemle durur. Akılcı ya da soylu olan her şeyde ilk adımı bireyler atar ve atmalıdır da. Ortalama insanın övülmeye değer yanlarından biri, onun bu ilk girişiminin arkasından gidebilme yeteneğinde olmasında, akılcı ve soylu şeylere içsel anlamda uygun davranabilmesinde, gözleri açık olarak bunlara doğru yönlenebilmesindedir. Deha ve güçlü adam için doğru ve mümkün olan, yol göstermekte özgür olmaktır. Başkalarını o yola zorla götürme yetkisi, yalnızca bütün diğer insanların özgürlük ve gelişimine aykırı değil, aynı zamanda, o deha adamın kendisi için de ahlak bozucudur.²²³

Mill, bir ulusun bireysellikten uzaklaşması ile ilerlemesinin de duruşunu Çin örneği ile ortaya koyar. Bireysellik bireyin gelişiminin sağlayıcısı, hakikate götüren anahtar kavram olması kadar aynı zamanda bireysel olabilen, bireylerden oluşan ulusun gelişmesini de sağlar. Bireyselliğin olmaması durumunda ise yerinde sayma hatta gerileme ortaya çıkar. Çinliler çok yetenekli ve bazı bakımlardan, çok kuralcı bir ulustur. Eski dönemlerde özellikle iyi olan birtakım göreneklere sahip olan Çin ulusunun o günlerdeki başarısı, Avrupalıların bile, kendilerine bilge ve filozof unvanını vermesi gereken bazı insanların eseridir. Onlar, aynı zamanda, sahip oldukları en iyi kuralı topluluğun içinde her zihne işlemek; şeref ve iktidar konumlarına bu kuralı en çok elde edenlerin gelmelerini sağlama konularında kullandıkları araçların mükemmelliği ile de dikkate değerdirler. Elbette ki bunu yapanlar kendilerince insanlığın ilerlemesinin sırrını keşfetmişlerdir. Bu durumda kendileri, dünyanın sürekli öncüleri olarak kalmalıydılar. Oysa tersine, Çinliler duraklamaya başlamış, yüzlerce yıl yerlerinde saymışlardır. Eğer günün birinde daha

²²² A.g.e.s.90

²²³ A.g.e.s.93

iyi bir duruma gelecekleri varsa bile bu, yabancıların eli ile olsa gerektir. Şimdi İngiliz hümanistlerinin başarmaya çalıştıkları şeyle —bütün bir ulusun hepsini birbirinin aynı yapmaya ve hepsinin, düşünce ve yapıp etmelerini aynı ölçüt ve kurallarla yönetmelerine— Çinliler her türlü beklentinin üzerine çıkarak başarılı olmuşlardır; sonuçları da ortadadır. Bireysellik boyunduruğa karşı varlığını başarıyla koruyamazsa, Avrupa, geçmişteki soylu şeylerine ve Hristiyanlığına rağmen, ikinci bir Çin olmaya doğru gidecektir. Şimdiye kadar Avrupa'yı böyle bir yazgıdan korumuş olan şey; Avrupa uluslar ailesini insanlığın, duraklayan bir parçası olmak yerine, kurtuluşa doğru giden bir parçası yapmış olan şey, onlardaki herhangi bir üstün mükemmellik değildir. Böyle bir mükemmellik eğer var olsa, neden olarak değil sonuç olarak var olur. Onların dikkate değer olan yanı özyapı ve kültür çeşitliliğidir.²²⁴

Sonuç olarak, başka kimselerin hepsinin bize benzemeleri gerektiği savı, beslendiği şeyle büyür. Eğer insanlar buna zamanında direnmeyip de hayatın hemen hemen tekdüze bir tipe uygulanmasına kadar beklerlerse, bir zaman gelir ki, bu tipte ayrılmaların hepsi ahlaksızca ve doğaya karşı bir şey sayılır. İnsanlar bir süre çeşitlilik görmemeye alıştığında, onu artık bir daha akıl bile edemez olur.²²⁵

3.2.5. Toplumsal Baskının Koşulları

Mill konuya, temel sorular ve genel olarak bu sorulara verdiği cevaplar ile başlar. Bireyin kendi üzerindeki egemenliğinin uygun sınırı neresidir? Toplumun yetkisi nerede başlar? İnsan yaşamının ne kadarlık bölümü bireye, ne kadarı topluma ayrılmalıdır? Eğer birey ile toplumdan her biri kendisini özellikle daha çok ilgilendiren bölüme sahip olursa, her biri kendine düşen uygun payı almış olur. Yaşamın bireyi ilgilendiren bölümü bireye, toplumu ilgilendiren bölümü de topluma ait olmalıdır.²²⁶

²²⁴ A.g.e.s.100-101

²²⁵ A.g.e.s.103

²²⁶ A.g.e.s.104

Toplumun bireye müdahalesi nerede başlayıp nerede bitmelidir? Bireyin topluma karşı sorumlulukları var mıdır? Toplumun korumasına kavuşan her birey bunun karşılığında topluma bir şey borçludur ve toplum halinde yaşama olayı, her bireyin o toplumdaki diğer bireylere karşı belirli bir eylem çizgisine uyarak yükümlü olmasını gerektirir. Bu eylem, öncelikle, bir diğerinin yasa ile belirlenmiş çıkarlarına zarar vermemekten; ikincisi, toplum ya da üyelerini zarardan ve hırpalanmaktan korumak için seçilen çalışmalardan ve özverilerden, her bireyin kendi payına düşene katlanmasından oluşur. Bu koşulları tamamen yerine getirmekten kaçınmaya kalkışanlara toplum ne pahasına olursa olsun bunları zorla yaptırmakta haklıdır.²²⁷

Bir kimsenin yaptıkları kendinden başkasının çıkarına dokunmadığı ya da başkaları buna istemeden dokunması gerekmediğinde, ilgili kimselerin hepsi yetişkin ve olağan bir bilinç düzeyine sahip olmaları bakımından, böyle bir sorunla ilgilenmeye asla gerek yoktur. Böylesi bütün durumlarda o eylemi yapmak ve sonuçlarına katlanmak konusunda, yasal ve toplumsal kabul özgürlük olmalıdır. Bunun bencil bir kayıtsızlık, işin içine kendi çıkarları girmedikçe hayatta birbirlerinin hareketlerine hiç karışmamaları gerektiğini ve bir diğerinin iyiliği ya da mutluluğu ile ilgilenmemeleri gerektiğini iddia eden bir kuram olduğunu sanmak, onu yanlış anlamak olur.²²⁸

Kimsenin olgunluk çağında bulunan bir başka insana, hayatını, iyiliği kötülüğü kendine ait olmak üzere, istediği gibi düzenlemeyeceğini söylemeye hakkı yoktur. Çünkü kendi mutluluğuyla en çok ilgili olan, o kişinin kendisidir. Bizzat kişinin kendisi, kendi durum ve koşullarını bilme konusunda, başkalarının sahip olabileceği imkanları kıyaslanmayacak ölçüde aşan imkanlara sahiptir.²²⁹ Bireye yardım olsun diye öneri niteliğinde bazı düşünceler söylenebilir, ama son kararı verecek olan bireyin kendisidir. Onun bu öğüt ve uyarılara rağmen yapma olasılığı bulunan bütün hatalar, başkalarının, onun iyiliğine olduğuna karar verdikleri şeye onu zorlamalarından gelecek kötülüğün yanında çok hafif kalır.²³⁰

²²⁷ A.g.e.s.104

²²⁸ A.g.e.s.105

²²⁹ A.g.e.s.106

²³⁰ A.g.e.s.107,108

Mill şunu da ekler:

Bu kişilere karşı kendimizi onlara hayatlarını zehir etmekle görevlendirmiş de sayamayız. O kişinin yaşamını kötü kullanarak cezasını çekeceğini bilmeliyiz. O, bize yanlış gelen yaşamını boşa harcıyorsa, biz de o yaşamı daha fazla cezalandırmak, harcamak amacı taşımamalıyız. Onu cezalandırmak yerine, davranışlarından dolayı başına gelebilecek kötülüklerden nasıl sakınacağını göstererek karşılaşılabileceği olumsuz sonuçları hafifletmeye çalışmalıyız. Eğer onunla ilgilenmek ya da uğraşmak gibi iyi bir müdahalede bulunmuyorsak, yapacağımız en kötü şey o kişiyi kendi haline terk etmektir.²³¹

Mill'e göre, hiç kimse, kendini ilgilendiren davranışlarında türdeşlerine hesap vermekle yükümlü değildir ve onun başkalarına hesap vermeye zorunlu tutulması insanlığın iyiliğine değildir.²³²

Toplumun müdahalesinin koşullarını tartışırken Mill, toplumda yasak olması ve cezalandırılması gereken durumları da ele alır. Olumsuz bir davranışın sonucu sadece failin kendisini ilgilendirse bile, toplum bilerek bu kişileri kendi kendilerini yönetmede serbest bırakmalı mıdır? Çocuklar ile yetişkin olmayan kimseleri kendilerine karşı koruma gereği olduğundan, toplum kendi kendilerini yönetecek gücü olmayan yetişkinlere de aynı korumayı sağlamakla yükümlü olmaz mı? Kumarbazlık, sarhoşluk, iffetsizlik, tembellik ve kötülük, yasa tarafından yasaklanmış birçok davranış gibi mutluluğa zararlı ve insanların daha iyi bir duruma gelmesine büyük birer engel olduklarına göre, yasa neden bunları yasaklamaya kalkışmasın? Burada bireyselliği engelleme ya da yaşayışta yeni ve özgün denemeleri önleme sorunu söz konusu değildir asla. Önlenmeye çalışılan şeyler, dünyanın kuruluşundan bugüne kadar denenip de yasaklanmış olan ve denemenin hiç kimsenin bireyselliğine faydalı ya da uygun olmadığını göstermiş olduğu şeylerdir.²³³

²³¹ A.g.e.s. 108

²³² A.g.e.s.110

²³³ A.g.e.s.112

Örneğin, bir kimse savurganlık yüzünden borçlarını ödeyemez duruma gelir ya da ailesinin sorumluluğunu yüklenip savurganlığı nedeniyle onları geçindiremez veya çocuklarının eğitim öğrenimlerine yetişemez durumda kalırsa eleştirilmeyi hak eder. Gereğince cezalandırılabilir de. Ama bu onun ailesine ya da alacaklılarına karşı görevini yapmadığı içindir, savurganlığı için değildir.²³⁴ Aynı şekilde, bir kimse davranışından dolayı toplumsal sorumluluklarını yapamaz olursa suç işlemiş olur. Hiç kimsenin sadece sarhoşluktan dolayı cezalandırılması gerekmez; ama bir asker ya da polis memuru görev sırasında sarhoş olduğunda cezalandırılmalıdır. Özetle, her zaman ya bir bireye ya topluma belli bir zarar gelirse ya da belli bir zarar gelme tehlikesi olursa, bu durum özgürlük alanından çıkıp yasanın alanına girer.²³⁵

3.2.6. İktisadi Özgürlük

Mill'in iktisadi özgürlüğü, özgürlük anlayışının bir uzantısıdır. O iktisadi özgürlüğün olumlu yönlerini şöyle ortaya koyar: Bireylerin kendi kişiliklerini, tercih ve zevklerini geliştirmeleri, hedeflerine ulaşmak ve daha iyi bir yaşam kurmak için fırsatlar ve kaynaklar üretmeleri, iktisadi girişimlerinde özerklik sağlayacak olanaklar yaratmaları. Bununla birlikte Mill, iktisadi alanda da kamusal müdahalenin ve yasaklamaların sınırları üzerine tartışır.

Mill'e göre ticaret toplumsal bir iş olması sebebiyle halka herhangi bir malı satmaya kalkışan her kimse, toplumun çıkarını etkileyen bir şey yapmış olur. Bu davranış toplumun yetki çerçevesine girer ve buna uygun olarak, önemli görünen bütün durumlarda eskiden, fiyatları belirleyip üretimi düzenlemenin hükümetlerin görevi olduğu kabul edilirdi. Ancak artık Mill'e göre, uzun bir mücadele sonucunda, malların hem ucuzluğunu hem kalitesini en etkili haliyle sağlamanın, üretici ve satıcıları, müşterilerin de istediklerini başka yerden sağlamakta aynı yönden serbest olmaları şartıyla, tamamen serbest bırakmakla elde edildiği kabul edilmektedir. Buna Serbest Ticaret Kuramı denir. Buna göre ticarete ya da ticari amaçlar için yapılan

²³⁴ A.g.e.s.113

²³⁵ A.g.e.s.114

üretime konulan kısıtlamalar birer kısıtlama ve bu niteliğiyle kötü bir şeydir.²³⁶ Ticaretle ya da ticari mal üretimiyle ilgili kısıtlayıcı yönetmelikler mutlaka yasaklamadır ve özü gereği kötü bir şeydir. Ancak bu özel kısıtlamalar, yalnızca toplumun sınırlamaya yetkili olduğu bölümünü ilgilendirirler.²³⁷

Mill'e göre toplumun yetki alanı içerisinde olan ticaret, genel olarak serbest bırakılmalı ise de, bunun nedeni hiçbir zaman ihlal edilmemesi gereken doğal bir hakkın söz konusu olması değildir. Bunun nedeni, toplum tarafından ulaşılmaya çalışılan amacın, yasaklamalar yerine özgürlükler ile daha iyi sağlanmasıdır. Mill bunu açıkça belirtir;

“Malların kalitesini ve ucuzluğunu sağlamanın en iyi yolu, üreticileri ve tüccarları tamamen serbest bırakmaktan geçer; ancak tek koşulla; tüketicilerin de taleplerini başka yerden temin etmekte serbest olmaları koşuluyla. Serbest ticaret adı verilen bu öğreti, bireysel özgürlük alanından farklı ama onunla eşit sağlamlıkta bir temele dayanır. Bireysel özgürlük ilkesinin serbest-ticaret öğretisiyle ilgisi olmadığı gibi, bu öğretiye dayatılacak sınırlara ilişkin –örneğin kamu müdahalesinin ne kadarı kabul edilebilir gibi– sorunların çoğuyla da ilgisi yoktur.”²³⁸

Klasik liberal düşüncenin aksine Mill, bireylerin iktisadi alandaki özgürlüklerinin devletin mülkiyeti koruma ve güvenliği sağlama görevini kısıtlayacak derecede genişletmesi fikrine karşı çıkar. “Laissez-faire” ilkesini desteklemesine rağmen Mill’in kapitalist sisteminin mevcut iktisadi özgürlük anlayışı; serbest piyasa, serbest ticaret, özel mülkiyet ve üretim ve alış veriş özgürlüğü kavramlarını eleştirir. Ayrıca Mill, mevcut kapitalist sistemin bireylerin iktisadi özgürlüklerini kısıtlayıcı yönlerini eleştirir ve işçi sınıfı ile özyönetimli piyasa sosyalizmi yönünde önemli

²³⁶ A.g.e.s.132

²³⁷ A.g.e., s.105

²³⁸ A.g.e.93

reformlar yapılması gerektiğini belirterek bu reformların ardından oluşacak sistemin iktisadi özgürlüğü en üst düzeye taşıyacağını ileri sürer.²³⁹

İktisadi özgürlük, Mill'e göre hem kişisel bağımsızlığı ve bireyin kolektif özyönetimini, hem de bireyin kendi yaşamsal hedeflerine ulaşma amacıyla diğer aktörlere bağımlı olmadan hareket etme gücünün ve aynı zamanda diğerleri ile birlikte hareket eden bireylerin iktisadi girişimlerin yönetimine katılımını kapsar.²⁴⁰ Dolayısıyla Mill, ticarete müdahalenin, bir ürünün elde edilmesini, her durumda imkansız ya da zor bir hale getireceği için bir özgürlük sorunu olduğunu belirtir. Bu konudaki özgürlük ihlali, üreticinin ya da satıcının değil, alıcının özgürlüğünün ihhalidir. Çünkü alıcılar için istenilen ürünlerin erişilebilir olması kendi tercih ettikleri yaşam tarzına yönelmeleri için doğrudan bir araç olabilir. Yine de ticari düzenlemeler, bazen tüketicinin özgürlüğünü, aldatma, sahtecilik ve zararlı ürün ve hizmetlerden korumak suretiyle geliştirilebilir.

Mill'in korumak istediği özgürlük alanı, hem iktisadi olan hem de olmayan çıkarlar ve etkinlikleri kapsar. Mill, özgürlüğün uygun alanını belirlerken iktisadi kurum ve ilişkilere bağlı olan çıkar ve etkinlikleri de bu alana dahil eder: "İstek ve hedeflerin serbestliği, kendi karakterimize uygun olacak bir yaşamın çerçevesini çizebilmek, kendi arzu ettiğimiz şekilde davranmak, ortaya çıkan sonuçlardan sorumlu olmak, bunları yaparken başkalarının istek, çıkar ve faaliyetlerine zarar vermemek."²⁴¹

Her bir bireyin özgürlüğünden, aynı sınırlar içinde bireyler arası birliklerin özgürlüğüne, diğerlerinin çıkarlarına zarar vermeme koşuluyla birleşme özgürlüğüne ulaşılır. Burada sözü edilen özgürlük, siyasi örgütlenme, gönüllülük esasına dayanan kurum, arkadaş birliktelikleri ve aynı dinlerle beraber olma gibi faaliyetlerle ilgili olmasının yanı sıra iktisadi etkinlikleri de kapsar. Bu yüzden bireylerin iktisadi etkinlikleri bireysel serbestlik alanının önemli bir kısmını oluşturur. Bireysel serbestliğin iktisadi uygulamaları bireylerin kendi mesleklerini seçme, iş kurma ve iş

²³⁹ Cengiz Çağla, Mill, Say Yayınları, 2007, İstanbul, s.101 - 105

²⁴⁰ Çağla, a.g.e.108

²⁴¹ Çağla, a.g.e. 118

ortaklıklarına katılma, işçilerin sendikaya girme ve göreve katılma, bireylerin kendi iş güçleri doğrultusunda üretime katkıları ile kendi hedeflerine ulaşma özgürlüğünü de kapsar.²⁴²

Mill'e göre pek az kişi zengin, pek çok kişi ise fakir doğar ve bu başlı başına bir çelişkidir. Artık yasa zoruyla kölelik ya da zorunluluk söz konusu olmasa da fakir doğmuş olmak yüzünden çok büyük bir çoğunluk bir yere, bir işe, işverenin isteği doğrultusunda hareket etmeye zincirlenmiş ve diğerlerinin hiç çaba göstermeden elde ettiği hoş giden faaliyetlerden, zihinsel ve manevi faydalardan mahrum bırakılmıştır. Kısacası, işçi sınıfı zengin kesimle eşit statüde özgür vatandaşlığa, siyasi haklar açısından yavaş yavaş ulaşsa da, bu kesimin büyük çoğunluğu mevcut kapitalist sistemde iktisadi olarak özgür olamayacaktır. Yani, işçiler fakirlik ve güçsüzlük dolayısıyla kendi uğraşlarını, yaşam biçimlerini seçme ve yönetildikleri kuralları belirlemede söz sahibi olma konularında önemli ölçüde baskı altındadırlar.²⁴³

Mill'e göre, kapitalizm ve komünizme alternatif olacak bir sistemin zorlu bir sınavdan geçmesi gerekir: Bu sistem içinde karakterin bireyselliği için herhangi bir sığınak olacak mı? Toplum zorba bir boyunduruk olmaktan çıkacak mı? Toplumun tüm bireylerin üzerindeki gözetimi bütün fikirleri, duyguları ve eylemleri o sıkıcı aynışmanın altında ezecek mi? Kapitalist sistemde özgürlüğün bir şekilde baskı altında tutulması bir sorundur, fakat komünist sistemde bu sorun daha da ileri götürülecektir. Eğer komünizm yaşamı sıkıcı bir alışkanlığa dönüştürecekse bunun nedeni, herkesi daha konforlu bir yaşama kavuşturacak olması değildir. Komünizmin getireceği en büyük tehlike, toplumu rahatsız eden yerleşmiş kural, adet ve geleneklerin boyunduruğunu hafifletmekten ziyade, arttıracak oluşudur. Mill ayrıca, pek çok zengin insanın bile bugünün toplumunda istemekten korktuklarından değil, öteki insanların fikirleri dolayısıyla özgür olamadıklarını belirtir: Kendi fikirlerini, tercihlerini ya da zevklerini geliştirmiyor, onların peşinden gitmiyorlar; kendi sınıflarından insanlar için belirlenen davranış kalıpları dışında da yaşamıyorlar.

²⁴² Çağla, a.g.e., 119

²⁴³ Çağla, A.g.e., s.120

Yaşamları sıkıcı ve monoton çünkü özgür değiller, kendilerini mutlu edecek şekilde yaşamaya güçleri yetse bile zihinleri bir boyunduruğa bağlanmış.²⁴⁴

Dolayısıyla herkesin iktisadi özgürlüğünü güvence altına alma hedefi bütünüyle toplumsal ve bölüşümde adaletin sağlanmasıyla ilişkilidir. Mill'in amacı özgürlüğün miktarını en yukarıya çekmek ve dolayısıyla, bazıları için maksimum, bazıları için ise minimum özgürlüğe vermek değil, herkesin belli bir düzeyde özgürlüğünü sağlamaktır. Ekonomi Politikasının İlkeleri'nde Mill, bireylerin konfor elde etmek ve nüfuz kazanmak amacıyla eylemlerini değiştirmelerini zorunlu kılan toplumsal kurumlar ya da eşitlik için özgürlük hakkından vazgeçilmesi gibi durumlar, onları insan doğasının en yüksek özelliklerinden birinden mahrum edecektir.²⁴⁵

Mill, bireyin özgürlüğü için en sağlam güvenliğin yalnızca ötekiler için eşit derecede özgürlük olmasıdır. Mill, Fred Berger'in eşitliğin temel çizgisi şeklinde adlandırıldığı anlayışı savunur ve bu anlayış dört birleşenden oluşur: 1. Varlık, eğitim ve güç alanlarında görülen eşitsizlik en baştan yanlıştır ve bu alanların eşitliğe önem veren bir yöntemle düzenlenmesi gerekir. 2. Bugüne kadar görülen eşitsizlik durumu hiç kimsenin duvara toslamasına izin vermemeli, herkesin geçinebilmesi için kaynakların yeniden dağılımı sağlanmalıdır. 3. Eşitsizlikler, bireylerin eşit olma statüsünü ortadan kaldırmamalıdır. 4. Sadece bazı ortamlar eşitsizliği meşrulaştırmaya fayda- eşitsizlik bireyi bu durumdan daha kötüsüne sürüklemeyiz.²⁴⁶

Mill'e göre bir sınıfın özel mülkiyete sınırsızca sahip olması diğer bireyler için zararlı olacaktır; bunun yerine bazı iktisadi faaliyetlere getirilen kısıtlamalar bireysel özgürlüğü ve demokratik özyönetim fırsatlarını güvence altına almak için gereklidir.

Ayrıca Mill'in iktisadi özgürlük anlayışına uygun olarak devletin rolüne de değinir. Genel mutluluğu arttırma amacı taşıyan devletin birinci görevi, başkaları üzerinde sonuçlar doğuran etkinlikler konusunda yargı yetkisini kullanmak ve bu

²⁴⁴ Çağla, A.g.e, 122

²⁴⁵ Çağla, A.g.e. s.123

²⁴⁶ Çağla, A.g.e., s.125

etkinliklerin serbest, düzenlemeye bağı ya da yasak olup olmayacaklarına karar vermektir. Devletin genel çıkarlar için giriştiği önemsiz sayılabilecek hiçbir şey yoktur. Bazı bölgelerde, devlet inşa etmedikçe yollar, limanlar, kanallar, sulama çalışmaları, hastaneler, okullar, basımevleri olmayacaktır. Toplum faydasına olabilecek bir sürü iş, yeterli motivasyon olmaması ve kimsenin işi üstlenmemesi nedeniyle ortada kalmıştır. Hiç kimse, az kazanç getiren ve çok riskli olan görevleri üstlenmek istemez. Bu türden görevleri üstlenmek devletin görevidir. Bir etkinlik, girişimcilere emeklerinin karşılığı olan parayı ödeyemeyecek nitelikteyse, o zaman devletin genel çıkar açısından istenen bu tür her iktisadi etkinliğe girişmesi gerekir.²⁴⁷

3.2.7. Kadınların Özgürlüğü

Kadınların Köleleştirilmesi (Subjection of Women, 1869²⁴⁸) adlı kitabında Mill, kadınların oy hakkı kazanmalarını, hukuk sistemine dâhil edilmelerini, siyasal, medeni haklara erkekler ile eşit bir şekilde sahip olmalarını özgürlükçü talepler dizisi olarak ortaya koymaktadır. Mill, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde doğuştan haklar olarak tanımlanan hakların sadece erkeklere özgü olamayacağını ileri sürer ve cinsiyet aristokrasisini eleştirir. Erkeklerin hukuk ve siyasal pratikte kadınlar üzerindeki iktidarlarını medenileşmiş toplumun zorbalığı olarak niteler.²⁴⁹

Mill'in yaşadığı dönemde İngiltere'de kadınlar özgürlük ve eşitlik anlamında erkekler ile karşılaştırıldığında aynı haklara sahip değillerdi. Örneğin, evlilik sözleşmeleri gereği eşlerine mahkûmlardı ve çocukları üzerinde bile herhangi bir hakları yoktu. Mill'in bu konu ile ilgilenmesinde kuşkusuz onun özgürlük, eşitlik ve toplumsal fayda arasında kurduğu ilişki yer almaktadır. Nitekim kadınların eşitliği, toplumdaki bireysel özgürlüğün genel toplamını arttıracığı için genel mutluluğu da

²⁴⁷ Mill, John Stuart, Principals of Political Economy, London, 1878

²⁴⁸ Mill, John Stuart, Kadınların Köleleştirilmesi, Çev., Ahmet Özcan, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017

²⁴⁹ Arat Necla, Feminizmin ABC'si, Simavi Yay., İstanbul, 1991, s.24

arttıracaktır. Mill, kadını erkeğe bağımlı kılan ilişkileri yanlış olarak nitelendirir ve ona göre bu türden bir ilişkinin yerini hiçbir eşitsizliği içermeyen bir ilişki almalıdır. Kadın ve erkek arasında varolan toplumsal ilişkileri düzenleyen ilkenin taraflardan birinin diğeri üzerinde bir güç ya da ayrıcalığa, yoksunluğa sahip olamayacağı tam bir eşitlik ilkesiyle yer değiştirmesi gerekir.²⁵⁰

Toplumun genel mutluluğu için kadın sorununun çözülmesi gerektiğinin bilincinde olan Mill, geçmişin doğru anlaşılmasıyla bugüne ilişkin saptamaların da yerinde olacağını düşünerek kadınların köleleştirilmesinin tarihsel analizini yapar. Kadınlara yönelik sınırlamalar kapitalizm öncesi toplumlardan kaldığını ifade ederek kendi döneminde kadınların durumunu kölelikle karşılaştırır. Antik Roma'daki köleler, Mill'in çağında yaşayan kadınların aksine dinlenme hakkına ve özel mülkiyete sahip olabiliyorlardı. Ancak 19. Yüzyıl'da uygulanan evlilik sözleşmesi kadını Antik Roma kölelerinden bile daha bağımlı bir hale getirmekte ve bu sözleşme modern toplumun ilkeleri ile çelişmektedir.²⁵¹ Bu yasaya göre kadının boşanma hakkı, mülkiye hakkı yoktur. Mill bunu evliliğin yasaların tanıdığı tek kölelik olarak görür. İngiltere'de her evli kadının yasal olarak köle olduğunu ifade eder ve ona göre kocaların karıları üzerindeki zorbalığına karşı yasal bir koruma olmalıdır. Kadınlar da tıpkı diğer bütün kişiler gibi aynı haklara sahip ve aynı tarzda koruma altına alınmalıdır ki bunun anlamı ailedeki karı koca ilişkisinin insan mutluluğuna etkisi düşünüldüğünde bütün diğer durumlardan daha önemlidir.²⁵²

Evlilik ile bağlantılı olarak aile meselesini irdelerken Mill, özgürlüğün olmadığı aileyi insanın kötü yönlerini geliştiren bir zorbalık okulu olarak görür. Olması gereken ailenin özgürlük erdemlerini geliştiren bir okul olmasıdır. Bunun için birinin diğesine boyun eğmesi için güç kullanmadığı, sevgi ve eşitlikle varolan bir aile olmalıdır.²⁵³

²⁵⁰ Mill, Kadınların Köleleştirilmesi, s.32

²⁵¹ A.g.e., s31

²⁵² Mill, Özgürlük Üstüne, s.82

²⁵³ Mill, Kadınların Köleleştirilmesi, s.15

Mill, kadın doğası diye bir şey olmadığını, bunun bireylerin iradelerinden vazgeçmeleri için içselleştirmeye zorlandıkları bir tanımlama olduğunu belirtir. Ona göre, bütün kadınlar en erken yaştan itibaren, ideal kadının kendi iradesine sahip olamayacağı bilinci ile yetiştirilmektedir. Tüm ahlaksal değer kadınların başkaları için yaşamalarının onların görevi olduğunu söyler.²⁵⁴ Ancak çağlar boyunca kabul edilmiş kadın ve erkek doğası ayrımı temelsizdir, yapaydır ve baskılar sonucu ortaya çıkmış olan bu yapay doğa ile gerçek bir doğa yaratılamaz. Bu koşullarda kadın erkek arasındaki gerçek ayrım bilinemez. Her iki cinsin de özgür ve eşit olduğu bir toplum varolmadıkça kadının gerçek zihinsel özelliklerini bilmek mümkün değildir.²⁵⁵

Mill, kadınların kendi kurtuluşlarını gerçekleştirebilmeleri için en büyük sorumluluğun kadınlarda olduğunu ifade eder. Kadınların mutlulukları için ne yapılacağını ya da neyin çözümlenmeden bırakılabileceğini kadınlardan başka hiç kimse ortaya koyamaz.²⁵⁶

Kadınların işgücünün dışına itilmesini de eleştiren Mill, bu durumunun erkeklere evde ve toplumun genelinde uyguladıkları gücü sürdürülebilme olanağı sağladığını ifade eder. Kadınların her türlü mesleğe kabul edilebilirliği güçlü olan erkeğin tekelindedir ve kadınların yapamayacakları düşündürülen işler tamamen bağımlılık ilişkisinin sürdürülebilmesi içindir. Ancak adaletin herkese eşit uygulanması ve kadınların erkeklerin yaptıkları mesleklere girişi ile birlikte ekonomideki verimlilik de artacaktır. Şöyle ki, tıp doktorluğu gibi kalifiye işleri yapan insanların arzında yetersizlik varken, kadınların bu meslekleri tercih etmesi ile arz miktarı artabilir.²⁵⁷

Kadınlara verilen ev işlerinin ötesinde, onların tüm zaman ve dikkatlerinin her zaman herkesin düzeni için kullanılması beklenir. Bu ağır koşullar, kadınların kendilerine zaman ayırmalarının ve yaratıcı düşüncelerinin açığa çıkmasının önünde

²⁵⁴ A.g.e., s.17

²⁵⁵ A.g.e., s.22

²⁵⁶ A.g.e., s.27

²⁵⁷ A.g.e., s.58

engeldir. Kadınların ev içinde yaşayan herkesin ihtiyacına eşit biçimde cevap vermek zorunda bırakılması, onları üretici ve yaratıcı etkinlikler için zaman ayırmaktan alıkoyar. Mill, kadınların en azından yapacakları işi seçebilmeleri konusunda eşitlik sağlanabileceğini vurgular. Mülkiyet hakkı tanınmayan kadınların kendi kazançlarını yönetebilmeleri için mücadele etmeleri onların onurlarını kazanmaları için de temel önem taşımaktadır. Sözleşmeye dayalı biçimde hak ve özgürlüklerini alması gereken kadınlar için evlilikleri de sözleşmeye dayanmalıdır.²⁵⁸

SONUÇ

Mill, yetişmiş, olduğu İngiliz faydacı felsefesini temel alarak, kendi döneminin tarihsel koşullarının oluşturduğu paradigmadan, ekonomik, politik ve etik disiplinlerde olmak üzere çok çeşitli açılardan cevaplar üretmiştir ve görüşleri günümüzde süregelen pek çok tartışmaya temel oluşturmuştur. En fazla sayıda insanın en büyük mutluluğunu amaçlayan Faydacılık, pek çok kez, çıkarıcı olmakla eleştirilen bir felsefi akımdır. Bu eleştirilerin en önemli sebepleri, faydacılığın duyurucu bilgi anlayışı, hazcı ve bencil insan doğası savları ve çeşitli yönleriyle olumsuz özellikleri olan sanayi kapitalizminin doğasını yansıtmasıdır. Ancak, kendinden önceki faydacılar ile çoğunlukla ayrı düşünen Mill, faydacılık ile uyumlu gözükmeyen özgürlüğü savunmuştur, nitekim bu sebeple de zaman zaman “tutarsız bir faydacı” olarak görülmüştür. Bunun da ötesinde biri faydacı ve diğeri liberal olmak üzere iki farklı Mill olduğu izlenimi ortaya çıkmıştır.

Mill’in özgürlük, hak ve adalet kavrayışının temelinde onun fayda anlayışı yer almaktadır. Mill özgürlüğü, bir yönüyle gerçekliğin ortaya çıkarılmasında faydacı temelde ele alınırken, diğeri taraftan özgürlüğü bir değer olarak görür ve ahlaki temelde haklılaştırılmak ister. Özgürlük, hem bireyin hem de toplumun uzun dönemde fayda ve mutluluğu için değerlidir.

²⁵⁸ A.g.e., s.57

Mill, yukarıda bahsettiğimiz nedenlere bağlı olarak tutarsız gibi gözüксе de felsefesinin tüm disiplinlere dair görüşlerinde faydacı anlayış ile temellenen bir bütünlük söz konusudur. Onun fayda anlayışı, ahlak, politika, ekonomi gibi yaşamın tamamına hükmeden bir felsefedir. İnsanlar, farkında olsunlar yahut olmasınlar, doğaları gereği mutluluğu kovalarlar. Ahlaki davranış, ekonomik ve politik çıkarlar ya da estetik haz, tümü bireyin mutluluğunun öğeleridir. Mutluluğun kapsamının, bireyi ötesine geçip genişlemesi ise faydacı ahlakın, Mill'e göre erdemin ilkesidir. Dolayısıyla Mill, faydacılığı İsa'nın iki ilkesi ile ilişkilendirmiştir: 1.Komşunu kendin gibi sev, 2.Başkasına, kendine davranılmasını istediğin gibi davran. Buna göre, olması gereken siyasal paradigmada “en büyük sayının en büyük mutluluğu” kuralını izlemeli ve bireylerin yetkinleşmesine yolu olarak faydacılığın gayesi olan toplumsal iyiliğin sağlanmasını mümkün kılmalıdır. Nitekim Mill faydacılığı, bencilliğin ve çıkarların ötesinde evrensel özgecilik ve İsa'nın öğretisine en yakın felsefi yöntem olarak görmüştür. Bu, hem etik bir teori hem de politikacının eylemlerine yön veren bir toplum felsefesidir, çünkü amaç olarak belirlenen mutluluk, Mill'e göre, hep birlikte, herkes için mutluluktur.

Mill'in faydacılığı kendince yeniden yorumlarken ilk adım olarak, ahlaki eylem için nihai amaç olarak mutluluğu tanımlar. Mutluluğu, hazzın varlığı, acının yokluğudur ve ahlaki eylem için seçim yapılmasını sağlayacak nesnel bir ölçüttür. Onun mutluluğa bu yaklaşımı kendisini Benthamcı faydacılıktan Aristotelesçi etiğe doğru götürmektedir. Mill'in fayda düşüncesindeki bu yorumun temelinde hazların niteliğine yaptığı vurgu vardır. O, Bentham'dan farklı olarak sadece hazların nicelik olarak değil nitelik olarak da birbirlerinden farklı olduğunu ifade eder. Ayrıca Mill'e göre ahlaki eylemde bulunan kişi, mutluluğa ancak nitelik olarak yüksek hazlarla ulaşabilir. Bu doğrultuda Mill, hazları nitelik bakımından yüksek ve alçak hazlar olarak ayırır. Alçak hazlar fiziksel nitelikleri, yüksek hazlar zihinsel nitelikleri içermektedir. Mutluluğu, düşüncesinin temeline yerleştiren Mill, devlet, hukuk, yasa, eğitim, gelişim, özgürlük gibi temel kavramları mutluluğu ortaya çıkarmaları ölçüsü üzerinden ele alır. Onun faydacı ahlak görüşünü, geniş perspektiften değerlendirdiğimizde, mutluluk kavramını *summum bonum* olarak önerdiğini görürüz.

Fayda ile bu denli ilişkilendirmesine rağmen Mill, özgürlüğün değerini yalnızca ondan beklenen faydaya bağlı olarak ele almaz. Özgürlüğü iyi bir şey ve kendinden bir değerdir. Özgürlüğü kısıtlamak, sadece yaşayan nesle karşı değil, gelecek nesillere karşı da bir kötülüktür. Çünkü yanlış olduğu iddia edilerek engellenen bir düşüncenin gelecek nesiller tarafından doğru kabul edilmesi ihtimali her zaman vardır. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Üstelik özgürlüğünü sınırlandırmaya çalışanlar esasında yanılmazlık taslamakta ve tektiplilik üretmektedirler. Özgürlüklerin sınırlandırılması ise ancak başkalarına gelebilecek zararın engellenmesine yönelik kullanılması durumunda meşrudur. Bir insanın seçimlerini, kendisine ve diğer insanlara yönelik eylemler olarak kategorize eden Mill, kendine yönelik eylemdeki özgürlüğü kesin bir hak olarak görür. Başkalarının, kendi iyiliklerini kendi bildiği yollardan aramalarını engellemediği müddetçe özgürlüğünün sınırlandırılmayacağını ifade eder Mill. Buna bağlı olarak meşru sınırlandırmaların kabul edilebilir ancak, toplumun veya devletin yanılmazlığı iddiası taşıyan ve yasaklama alanını genişletecek her türlü müdahaleye topluma zararlıdır.

Her ne kadar zaman zaman çelişkili olmakla eleştirilse de Mill'in nihai amacı, fayda ve özgürlük konusunda ciddi bir tartışma yapmaktır. Onun görüşleri halen ve özellikle liberaller ve demokratlar için büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Mill, siyasi ve sosyal demokraside bulunan özgürlüğü sınırlayan eylemler ve tutumlar hakkında köklü ve önemli açılımlar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Toktamış; Siyasal Tarih, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2017, İstanbul
- Abram, L. Harris; John Stuart Mill: Servant of the East India Company, The Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol. 30, No.2, 1964
- Akarsu, Bedia; Ahlak Öğretileri, Remzi Kitabevi, 1993, Ankara
- Anay, Harun; Jeremy Bentham'ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 37, 2011
- Arat, Necla; Feminizmin ABC'si, Simavi Yay., 1991, İstanbul
- Başdemir, Hasan Yücel; John Stuart Mill'in Hürriyet Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. SBE, 2000, Ankara
- Belge, Murat; Ortaçağ, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yay., Yıl 4, Sayı 14, 2001
- Bentham, Jeremy; The Principles of Morals and Legislation, Prometheus Books, 1988, Newyork
- Bloch, Marc; Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Opus Yay., 1998, İstanbul
- Caldwell, Bruce; Hayek On Mill, History of Political Economy, Duke University Press, 2008, Durham
- Capaldi, Nicholas; John Stuart Mill, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İş Bankası Yay., 2011, İstanbul

- Cevizci, Ahmet; Etiğe Giriş, Say Yayınları, 2014, İstanbul
- Copleston, Frederick; Yararcılık ve Pragmatizm, ęev. D.Canefe, İdea Yayınları, 2000, İstanbul
- Crisp, Roger; Mill On Utilitarianism, Routledge, 1997, New York
- Çağla, Cengiz; Mill, Say Yay., 2007, İstanbul
- Çapar, Selim ve Yıldırım, Şükrü; Hobbes ve Locku'un Devlet Düşüncelerine Katkıları, Türk İdare Dergisi, Sayı: 474, 2012
- Çiğdem, Ahmet; Bir İmkan Olarak Modernite, İletişim Yay., 2012, İstanbul
- Çiğdem, Ahmet; Aydınlanma Düşüncesi, İletişim Yay., 2009, İstanbul
- Donner and Fumerton; Mill, Wiley-Blackwell Pub. 2009, UK
- Ebenstein, William; Siyaset Felsefesinin Büyük Düşünürleri, ęev.İsmet Özel, Şule Yay., 2000, İstanbul
- Ernst, Von Aster; İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, ęev. Vural Okur, İm Yayın Tasarım, 1999, İstanbul
- Goldman, Lucien; Aydınlanma Felsefesi, ęev. Emre Arslan, Doruk Yayıncılık, 1999, Ankara
- Gökber, Macit; Felsefe Tarihi, Remzi Yayınevi, 1999, İstanbul

- Günenç, Mehmet; Kant'ın Ahlak Metafiziği, Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi, Sayı 19, 2012
- Günenç, Mehmet; Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl, Elis Yay., 2016, Ankara
- Günenç, Mehmet; Ahlakın Felsefi Dönüşümü, Vekitap Yay., 2018, İstanbul
- Güriz, Adnan; Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, AÜHF Yay., 1963, Ankara
- Habibi, Don; John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth, Kluwer Academic Pub., 2001, Boston
- Haçerlioğlu, Orhan; Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, 2000, İstanbul
- Hasırcı, Nazım; John Stuart Mill'in Tümevarım Anlayışı, Doktora Tezi, Ankara Üni. SBE, 2005, Ankara
- Hobbes, Thomas; Leviathan, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 2003, İstanbul
- Hobsbawm, Eric; Devrimler Çağı, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yay., 2005, Ankara
- İyi, Sevgi ve Tepe, Harun; Etik, Anadolu Üniversitesi Yay., 2011, Eskişehir
- John Herman Randall, Jr ve Justis Buchler; Felsefeye Giriş, çev. Ahmet Arslan, BB101 Yay., 2014, Ankara
- Kant, Immanuel; Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. İonna Kuçuradi, TFK Yay., 2002, Ankara

- Kant, Immanuel; "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt, 1784
- Kranz, Walter; Antik Felsefe, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, 2009, İstanbul
- M.Peers, Douglas; Britain and Empire, A Companion to Nineteenth-Century Britain. Ed. Chris Williams, Wily: Blackwell, 2004
- Magee, Bryan; Felsefenin Öyküsü, Dost Yayınları, 2016, Ankara
- Mısır, Mustafa Bayram; Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddeci Bir Eleştirisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, 2011, Ankara
- Mill, John Stuart; Faydacılık, çev. Nazmi Coşkunlar, Mill Eğitim Basımevi, 1986, İstanbul
- Mill, John Stuart; Hürriyet Üstüne, çev. Osman Dostel, Liberte Yayınları, 2009, Ankara
- Mill, John Stuart; Principles of Political Economy: with Some of Thier Applications to Social Philosophy, Longman, 1920, London
- Mill; John Stuart; Kadınların Köleleştirilmesi, çev., Ahmet Özcan, Bilge Kültür Sanat Yay., 2017, İstanbul
- Neely, Sylvia; A Concise History of the French Revolution, Rowman&Littefield, Maryland, 2008
- Parker, David; Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560 - 19991, çev. Kemal İnal, Dost Yayınları, 2003, Ankara

- Plamenatz, John; The English Utilitarians, Blackwell Oxford, 1958, London
- Şaylan, Gencay; Postmodernizm, İmge Yay., 2002, Ankara
- Walter, Sinnott-Armstrong; The Stanford Encyclopedia of Philosophy: "Consequentialism", ed. Edward N. Zalta, Stanford Üniversitesi, 2012, Stanford

